

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

BÁNYAI VIKTÓRIA

EZEKIEL LANDAU PRÁGAI RABBI

(1713–1793)

DÖNTVÉNYEIBŐL

MAGYARORSZÁGI ADATOK

MTA Judaisztikai Kutatócsoport

BÁNYAI VIKTÓRIA

.....
EZEKIEL LANDAU PRÁGAI RABBI
DÖNTVÉNYEIBŐL
Magyarországi adatok

HUNGARIA JUDAICA

Szerkeszti Komoróczy Géza

22

מקורות עבריים על אודות ההיסטוריה של הונגריה ויהודים בהונגריה

Hebrew Sources Relating to the History of Hungary and Hungarian Jewry

18th Century

I

Viktória Bányai

From the Responsa of Ezekiel Landau (1713–1793), Rabbi of Prague:

Data on Hungary

שו"ת רבי יחזקאל לנדא אב"ד של ק"ק פראג:

נתונים הקשורים להונגריה

Készült az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA)

D 46040 számú kutatási támogatásával

HÉBER KÚTFORRÁSOK
MAGYARORSZÁG ÉS A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓSÁG TÖRTÉNETÉHEZ
18. század

I

BÁNYAI VIKTÓRIA

EZEKIEL LANDAU
PRÁGAI RABBI

(1713–1793)

DÖNTVÉNYEIBŐL
Magyarországi adatok

A szövegek kiválasztásában és értelmezésében közreműködött

SHLOMO J. SPITZER

MTA Judaisztikai Kutatóközpont

Budapest, 2008

A kötetet szerkesztette

KOMORÓCZY GÉZA

.....

A jiddis nyelvű forrásszövegeket (#3, 4, 5) fordította

KOMORÓCZY SZONJA RÁHEL

© Bányai Viktória, 2008

© MTA Judaisztikai Kutatóközpont, 2008

Felelős kiadó az MTA Judaisztikai Kutatóközpont vezetője

Könyvterv Környei Anikó

Tördelte Szalai Éva

Galliard betűkkel szedve

ELTE Eötvös Kiadó

1053 Budapest, Királyi Pál u. 18.

Felelős vezető Hunyady András

info@eotvoskiado.hu

ISBN 978-963-87162-1-7

ISSN 0865-1345 (Hungaria Judaica)

Tartalom

Előszó	7
Részletes tartalomjegyzék: A közölt forrásszövegek	13
Bevezetés: Ezekiel Landau <i>Noda bi-Jehuda</i> című munkája mint magyar zsidó történeti forrás	15
Ezekiel Landau azonosíthatóan magyarországi címzettekhez írott döntvényei	22
A közölt forrásszövegek a <i>Noda bi-Jehuda</i> eredeti rendjében	26
Rövidítések	28
Ezekiel Landau döntvényeiből: Magyarországi adatok	35
From the Responsa of Ezekiel Landau (1713–1793), Rabbi of Prague: Data on Hungary. Summary	147
Mutatók	151
A borító képei	156

Előszó

Jelen munka az MTA Judaisztikai Kutatócsoport hosszú távú kutatási programjának keretében készült el. Ez a program a hazai judaisztikai kutatás sok évtizedes adósságának törlesztését, az ország történetére és az itt élő zsidók történetére vonatkozó héber és jiddis nyelvű források feltárását és közreadását vállalta. Ezen kutatás egykori úttörője Kohn Sámuel volt,¹ az ő munkájára emlékeztetve kapta a *Héber kútforrások* címet a Shlomo J. Spitzer és Komoróczy Géza együttműködésében készült kötet is (2003), amely a kezdetektől a törökkor végéig terjedő bő hétszáz évet öleli fel.² Az ezt követő időszak forrásanyaga sokkal terjedelmesebb, így célszerűnek látszott nagy korszakok átfogó gyűjteményei helyett kisebb kötetekbe rendezni az anyagot: tematikus egységek, műfajok vagy szerzőség alapján.

Kötetünk egyetlen szerző, Ezekiel Landau (1713–1793) prágai rabbi *Noda bi-Jehuda* című responsum-gyűjteményének magyar vonatkozású részeit dolgozza fel.³ Ebben a munkában Richtmann Mózes (1880–1972) alapos tanulmánya szolgált kiindulási pontként.⁴ Az ő gyűjtésére alapozva, de azt egyfelől a döntvénytár új (tudományos) kiadásának apparátusából vett adatokkal, másrészt a Bar-Ilan Responsa Project (Bar Ilan’s Judaic Library)⁵ digitális szövegváltozatának keresési lehetőségeit kihasználva, az eredeti listát sok ponton kiegészítve és helyesbítve állítottuk össze azon döntvények jegyzékét, amelyek azonosíthatóan magyarországi kérdezőnek válaszolnak vagy magyarországi esetet tárgyalnak. Mivel sok válasz esetében a címzett adatai hiányosak, pontos számot aligha lehet megállapítani. Annyit azonban biztosan állíthatunk, hogy száz feletti az azonosított magyarországi címzettekhez vagy magyarországi esetről szóló döntvények száma.⁶

¹ Kohn Sámuel, *Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez* (Budapest: Athenacum & Zilahy Sámuel, 1881; reprint: Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990).

² Shlomo J. Spitzer – Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003).

³ Ezekiel Landau, *Noda bi-Jehuda*, I (Prag, 1776); II (Prag, 1811). A döntvénytár címét Nbj-nek rövidíttem. A munkához használt szövegkiadásokról lásd alább.

⁴ Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenacum, 1905).

⁵ Bar-Ilan University, Ramat Gan, Israel.

⁶ A részleteket lásd alább, az “Ezekiel Landau azonosíthatóan magyarországi címzettekhez írott döntvényei” című jegyzékben.

Míg a teljes döntvénytárból a jegyzékbe tartozó responsumok kigyűjtése – a rendelkezésünkre álló adatokhoz mérten – a fent említett két kritérium alapján történt, addig a jegyzékből az itt lefordított és feldolgozott 36 döntvényt sok szempontot mérlegelve választottuk ki. A látókörünkbe került döntvények jelentős része nem egy konkrét eset megoldásával kapcsolatos, hanem elméleti kérdés volt, leggyakrabban valamely szöveghely értelmezésében kértek segítséget az egykori tanártól, a nagyobb tudású rabbitól. Az elméleti kérdések közé sorolhatjuk az olyan elvi eseteket taglaló responsumokat is, mint amikor a rohonci Eleazar Kallir kérdésére Landau azt fejtegeti, hogy házasodhat-e egy hermafrodita.⁷ Ezen kérdésekre adott válaszok általában nem tartalmazznak kortörténeti mozzanatot, így ezeket egy kivétellel nem adjuk itt közre. Kivételt a félünnepen való borotválkozás ügyével tettünk: itt Aser Lemil Glogau kimartoni rabbi és Landau véleménykülönbségében a társadalmi akkulturáció folyamatához való eltérő viszonyulásuk mutatkozik meg, s így a korszak lényeges kérdését vitatják meg.⁸ A tényleges esetleírások közül feltétlen elsőbbséget élveztek a köztörténeti vonatkozásúak, emellett törekedtünk a tárgyalat ügyek minél szélesebb palettáját bemutatni. Mivel – mint arról a Bevezetés módszertani részében szólok – a responsumok történeti forrásként való hasznosítása a járulékos információk, a mindennapok történetének apró adatai terén a legtermékenyebb, a tárgyalás részletgazdagsága sokat nyomott a latban. Végül, szempontként vettük figyelembe azt is, hogy a 18. század utolsó harmadában jelentős zsidó községek többsége megjelenjen a válogatásban.⁹

A közzétett döntvények elrendezésében nem a döntvénytár eredeti sorrendjét követtem, hanem időrendi sorba, illetve tematikus egységekbe rendeztem őket. Külön lista mutatja a szövegeket a döntvénytár rendjében. A gyűjtemény I. kötetét maga Ezekiel Landau szerkesztette és tette közzé (Prag, 1776).¹⁰ A döntvények köteten belüli elrendezésében – a responsum-gyűjtemények leggyakoribb szerkesztési elvének megfelelően – Landau a *Sulhan arukh*-nak, Jozsef Karo (1488–1575) törvénykönyvének szerkezetét követte, vagyis négy nagy tematikus egységet, és azokon belül is kisebb, bár külön nem jelölt egységeket alakított ki. Ugyanezt a rendet folytatta Smuel Landau,¹¹

⁷ Nbj II: EE 1. Ezt a kérdést eredetileg próbatételként tették fel Kallirnak az őt 1779-ben rabbinak felkérő visnieciek (Wiśniowic, ma: Ukrajna). Kallir saját felfogását kívánta Landaival kontrolláltatni. Kallir fejtegetése: Kallir, Eleazar, *Heker halakha* (Vina, 1838), XIV.

⁸ Nbj II: OH 99 (#6). Itt jegyzem meg, hogy a 18. század végének nagy visszhangot kiváltó és sokáig emlékezetes ügyében, a hal-vitában (kecsége-ügy) is szerepet játszott Ezekiel Landau: a temesvári rabbi megkeresésére foglalt állást a kérdésben 1782-ben, és a gyűjteményben megtalálható fiának döntése is (Nbj II: JD 28–30). Ezeket azonban nem közlöm itt, mert a vita látványosabb része már Landau halála után bontakozott ki, sok további megszólalóval. A vitát és kísérő jelenségeit együtt lesz érdemes bemutatni a sorozat egy másik egységében.

⁹ Az Ezekiel Landau döntvényeiben előforduló 34 magyarországi település és 48 személy közül 20 település és 25 személy jelenik meg a kiválasztottak címzettjei / szereplői között, néhány többször is.

¹⁰ Jakov Landau szerint apja elhatározásában döntő szerepet játszott az, hogy 1773-ban tűz ütött ki prágai házának emeletén, és kéziratainak egy része is megsemmisült. Lásd *Divré jedidut*, a II. kötet előszavában.

¹¹ Smuel Landau (?–1834) Ezekiel Landau középső fia. Apja jesivájában tanult, és fiatal éveiben a zsidó felvilágosodás (*haszkala*) prágai híveivel is élénk kapcsolatot tartott, azonban a 19. század kezdetén kibon-

amikor 1811-ben apja 1776 után írt döntvényeiből összeállította a gyűjtemény II. kötetét (“második kiadás”), amelybe egyébként saját állásfoglalásaiból is beválogatott néhányat. A vallásjogi témák szerinti besorolás értelemszerűen nincs tekintettel a kérdező személyére, a kérdés időpontjára vagy más a történeti feldolgozás szempontjából lényeges körülményre, ezért tértem el az eredeti sorrendtől.

A responsumok héber szövegét az alábbi kiadásból vettem: Jehezkiel Szegal Landau, *Szefer Noda bi-Jehuda. Seelot u-tesuvot*, I–II (Jerusalem: Peer ha-Tora, 1974). Ez hasonló kiadása a régebbieknek, lapbeosztása megegyezik a legelső, az 1776. évi kiadásával, így Landau lapszám-hivatkozásai visszakereshetők benne. A Makhon Jerusalam gondozásában megjelenő új kiadás – részben kéziratos anyagra támaszkodva – sok újítást hoz az előző kiadásokhoz képest.¹² Apróságokban, de több ponton is változtat a döntvények szövegén; ahol már rendelkezésünkre állt az új kiadás, ott ezeket a javításokat figyelembe vettem.¹³ A *noszafot* (kiegészítések) egységben Landau néhány olyan döntvényét is közli, amelyeket a korábbi kiadások nem tartalmaztak. Ezekből háromra a magyarországi címzettekhez intézett döntvények jegyzékében hivatkozom is. További újdonság, hogy a megjegyzések között az új kiadás szerkesztői közreadják a Landauhoz intézett eredeti kérdések és viszontválaszok szövegét is, amennyiben ezeket a kézirati hagyatékban vagy egyébütt fellelték. Ugyanitt bemutatják Landau döntvényeinek utóéletét, a későbbi rabbik ezekre való hivatkozásait.

Az imént említett kéziratos anyag jelentős részben a Landau család kézirati hagyatékát jelenti, ez a Stolin–Karlin haszid caddik-dinasztia magángyűjteményében (Jeruzsálem) maradt fenn, de a gyűjtemény anyaga a Jewish National and University Library (Jeruzsálem) kézirati- és mikrofilmtárában mikrofilm másolatban is kutatható.¹⁴ A gyűjtemény tanulmányozása jelen munka szempontjából két területen bizonyult igen hasznosnak. Egyfelől a hagyatékban megőrződött sok Landauhoz címzett levél, a responsum-gyűjteményben tárgyalt ügyek eredeti kérdéseinek és viszontválaszainak szövege. Ezeket a forrásokat többnyire az új kiadás apparátusa is közreadja, ezzel gazdagítva az egyes esetek háttéréről, részleteiről meglévő ismereteinket. Azonban – az általam tárgyalt döntvények közül – az NBJ II: JD 68 (#27) esetében ez elmaradt, itt a kézirati anyagból idézem a kérdést. Másfelől teljesen új esetek kerültek elő, olya-

.....
 takozó vallásreformot már határozottan elutasította. Apja halála után megpályázta posztját, amit azonnal nem, később azonban elnyert. Responsum-gyűjteménye: *Sivat Cijjon* (Prag, 1827).

¹² Jehezkiel Szegal Landau, *Seelot u-tesuvot Noda bi-Jehuda ha-saleem*, ed. David Aharon Freundlich (Jerusalem – Askalon: Makhon Jerusalam, 1990–2008).

¹³ 1990 óta 4 kötete jelent meg. 1990: *Orah hajjim*, 1994: *Even ha-ezer*, I, 1998: *Even ha-ezer*, II, 2004: *Jore dea*, I. Tehát még hiányzik a *Jore dea* II. kötete és a *Hosen mispat* kötet. Egy vonatkozásban megőriztük a hagyományos kiadás változatát: nem iktattuk be a válaszok végére Landau aláírását. – Az utolsó kötet a jelen könyv tördelése idején (2008. május) jelent meg Jeruzsálemben. A szövegben nem tudtam figyelembe venni, de Landau levelezőinek jegyzékében Shlomo J. Spitzer közlése nyomán néhány kiegészítést tettem. (2008/06/12.)

¹⁴ A Stolin–Karlin Gyűjtemény no. 201–430 jelzetű tételeit volt alkalmam átnézni, munkámban az ebben a tartományban fellelt forrásokra hivatkozom.

nok, amelyeknél a kérdés-felelet levélváltás megtörtént, de a responsum-gyűjtemény nyomtatott változatába nem válogatták be őket. Ezen levelek jelzeteit a Landau magyarországi címzettekhez írott döntvényeinek jegyzéke végén listázom.

A döntvények többségét nem közlöm teljes terjedelmében. A kihagyott részeket (...) jelzi. A címzést és megszólítást, valamint a kérdés ismétlését, az eset összefoglalását minden esetben idézem, azonban a válasz halákhikus fejtegetése legtöbbször részben vagy egészen elmarad. A fejtegetés eredményét vagy a szövegben idézem, vagy a Megjegyzésben ismertetem. A héber szövegben megőriztem a bekezdések eredeti tördelését, nem változtattam a mondatbeosztáson és az írásjeleken sem. A fordítás azonban ebben a tekintetben nem tükrözi az eredetinek: az érthetőség, követhetőség szempontját szem előtt tartva a hosszú egységeket apróbbakra bontottam, az írásjelek használata a mai helyesírási szokásokat követi. A rövidítéseket a héber szövegben nem oldottam fel, feloldásukat a rövidítések jegyzéke tartalmazza. A fordításban ugyanakkor feloldva szerepelnek, bár különleges esetekben ott is jeleztem az eredeti rövidítést, például Sabbetai Cvi (S" C), vagy pressburgi (P" B). Kivételt csak a rabbinikus irodalomban jellegzetes mozaik-névalakok (például: REMA) jelentenek, ezeknél a fordításban is a rövidítés jelenik meg, feloldása, magyarázata pedig szintén a rövidítések jegyzékében található.

Ha szükségesnek és informatívnak látszott, akkor az eredeti héber, illetve esetenként jiddis kifejezést zárójelben szúrtam be a fordításba, például: (*pinkasz*), illetve (*stivl*). Személy- és település nevek, valamint más földrajzi fogalmak esetében, a héber alakot latinbetűs átírás mutatja, majd zárójelben az átbetűzött forma áll, például *Dina* (DYN'), a megfeleltetés "Duna" pedig lábjegyzetben szerepel. Néhány a magyar nyelvben is bevett héber eredetű kifejezést nem fordítottam le (például: *Tóra*), és ugyanígy jártam el bizonyos csak nehezen, körülírással fordítható kifejezéssel (például: *aguma*), ezek értelmezése a jegyzetekben található. A héber szavak átírásánál nem az idézett rabbik által egykor használt askenázi ejtést vettem alapul, hanem a nemzetközi tudományos gyakorlatban elfogadott szefárdi ejtést; leírásukban a magyar írásmódnak megfelelő rendszert követtem, az egyszerűséget tartva szem előtt és lemondva a megfordíthatóság elvéről. Így nem jelöltem az *alef*-et, az *ajin*-t és a szó végi *hé*-t, a *kof*-ot és *kaf*-ot egyaránt *k*-val, a *szin*-t és *szamekh*-et egyaránt *sz*-szel, *hé*-t és *het*-et egyaránt *h*-val, *tav*-ot és *tet*-et egyaránt *t*-vel írtam át. Hasonlóan egyszerűsített formában adtam vissza a magánhangzó-állományt is: a hosszúság jelölése nélkül csupán *a*, *e*, *i*, *o*, *u*-t alkalmazva (kivéve a *céré gadol*-t, amely *é*). A magyar nyelvben már bevettnek tekinthető kifejezések írásmódja azonban eltérhet ettől az elvtől, ha azoknak hosszú magánhangzós írása a szokásos (például: *kóser*, *pészah*).

Az egyes forrásokat bevezető irodalomjegyzékeket a következő szempontok szerint állítottam össze: a) A döntvényben szereplő zsidó község történetének a tárgyalt korszakra vonatkozó irodalma. Azon települések esetében, amelyekhez több forrás is kapcsolódik, nem ismételt meg minden előfordulásnál, csak egyszer, a legjellegzetesebbnek ítélt helyen szerepelnek; b) a válaszok címzettjeinek (rabbi, tudósok) életét, működését bemutató szakirodalom – szintén csak egy előfordulásnál. Az irodalom-

jegyzék után rövid életrajzi összefoglalót is adok minden személyről; c) a döntvény által érintett probléma (például türelmi adó, községi szervezet, családjogi kérdések) irodalma.

A köszönetek sorában legelsőként Shlomo J. Spitzert, a Bar-Ilan University (Ramat Gan, Izrael) ny. professzorát kell említenem. Ő a munka teljes folyamatát végigkísérte a szövegek kiválasztásától, a fordítások és jegyzetek elkészítésén át a Bevezetés megírásáig. Ő ellenőrizte elsőként az elkészült fordításokat, ő hívta fel a figyelmemet több a témába vágó héber nyelvű cikkeire, ő pontosította – Moshe A. Z. Künstlicher (Bne Brak) adatbázisát is felhasználva – a rabbikra vonatkozó biográfiai adatokat, az ő szakértelme segítette eligazodni sok halákhikus kérdésben. Az ő folyamatos közreműködése nélkül ez a kötet nem jöhetett volna létre.

A jiddis nyelvű tanúvallomások szövegének ellenőrzése, illetve magyarra fordítása Komoróczy Szonja Ráhel munkája,¹⁵ és ugyancsak ő nyújtott segítséget több szó etimológiájának tisztázásában is. Segítő megjegyzéseket kaptam R. Schmelzer Hermann Imre főrabbitól (St. Gallen), Turán Tamástól és Frojimovics Kingától, a köszönet őket is illeti. A kutatás anyagi háttérét adó ösztöndíj adminisztratív feladataiban pedig Ditzendyné Szili Évától kaptam sok segítséget.

¹⁵ A #3, 4, 5 forrásokban.

Részletes tartalomjegyzék

A KÖZÖLT FORRÁSSZÖVEGEK

#1 A türelmi adó felosztásának elvei. Jichak ha-Lévinek, Pozsonyba, 1760 k. (NbJ I: HM 22)	37
#2 A rohonci község sabbatiánus szokásai. Eleazar Kallirnak, Rohoncra, 1769 k. (NbJ I: HM 16)	41
#3 Tanúvallomások egy csehországi férfi haláláról, 1772 (NbJ I: EE 41)	44
#4 Dunába fulladt férfi ruházata. Meir Barbynak, Pozsonyba, 1772 (NbJ I: EE 51)	51
#5 Vita egy községi elöljáró pénzkezelése körül. Meir Barbynak, Pozsonyba, 1774 k. (NbJ II: JD 156)	56
#6 Borotválkozás félünnepen. Aser Lemil Glogaunak, Kismartonba, 1777 (NbJ II: OH 99)	61
#7 Meggyilkolt kereskedő azonosítása. Johanan ben Jichaknak, Temesvárra, 1779 (NbJ II: EE 46)	65
#8 Tisztátalan asszony elválasztása. Joszef Jehielnek, Paksra, 1780 (NbJ II: EE 26)	68
#9 Bírósági eljárások költségei: Kifogásolt válólevél. Jisrael Bisencnek, Bonyhádra, 1780 előtt (NbJ II: EE 114)	71
#10 Bírósági eljárások költségei: Egy válás kiadásai. Efrajim rabbinak, Pápára, 1781 előtt (NbJ II: EE 119)	73
#11 Bírósági eljárások költségei: Díjszedés részleges tilalma a halicánál. Icak Krieshabernek, Paksra, 1782 (NbJ II: EE 155)	75
#12 A körmendi válólevél. Eleazar Kallirnak, Rohoncra, 1780 (NbJ II: EE 105)	77
#13 A körmendi válólevél. Josua Falknak, Körmendre, 1780 (NbJ II: EE 106)	81
#14 Wolf Boskovitz és az óbudaiak viszálya: Vízmelegítés a mikvében. Wolf Boskovitznak, Óbudára (NbJ II: OH 25)	85
#15 Wolf Boskovitz és az óbudaiak viszálya: A vízmelegítésről, Wolf Boskovitz védelmében. Az óbudai dajjanoknak (NbJ II: OH 26)	88
#16 Wolf Boskovitz és az óbudaiak viszálya: Elhanan Jidels panasza Boskovitzra. Elhanan Jidelsnek, Óbudára (NbJ II: OH 28)	90
#17 Meir Barby tekintélye: Eljegyzési feltételek módosítása. Ismeretlen címzettnek (NbJ II: JD 115)	92
#18 Meir Barby tekintélye: Visszakozás az eljegyzési ügyben. Meir Barbynak, Pozsonyba (NbJ II: JD 116)	94
#19 Meir Barby tekintélye: Korábbi ítélet helyreigazítása. Meir Barbynak, Pozsonyba (NbJ II: JD 70)	95
#20 Meir Barby tekintélye: Válás küldött útján. Avraham Leibnek, Bonyhádra – Icak Krieshabernek, Paksra (NbJ II: EE 127)	97

#21 Meir Barby tekintélye: Landau szabadkozása. Meir Barbynak, Pozsonyba (Nbj II: EE 128)	98
#22 Település- és személynevek írásmódja válólevekben: Mád neve. Mose Wohl Litmann-nak, Mádra (Nbj II: EE 115)	100
#23 Település- és személynevek írásmódja válólevekben: Bonyhád nevének változatai. Avraham Leibnek, Bonyhádra, 1781 k. (Nbj II: EE 118)	103
#24 Település- és személynevek írásmódja válólevekben: A rohonci rabbi lányának neve. Alexander / Szender Meiselsnek, Dunaszerdahelyre, 1792 (Nbj II: EE 124)	108
#25 Udvarok összekapcsolása. Jisrael Brillnek, (Vár-) Palotára, 1783 (Nbj II: OH 40)	111
#26 Pálinkafőzés aszalt gyümölcsből. Eliezer Londonnak, Bodrogkeresztúrra, 1785 k. (Nbj II: OH 71)	114
#27 Össeöntött borok ügye. Menahem Cvi Hamburgernek, (Zala-) Szentgrótra, 1790 (Nbj II: JD 68)	118
#28 Egy régi zsinagóga lebontása. Alexander / Szender Meiselsnek, Dunaszerdahelyre, 1787 (Nbj II: OH 19)	122
#29 Hagyatéki ügy kiskorú örökösökkel. Izrael Wahrmannnak, Bodrogkeresztúrra, 1787 (Nbj II: HM 25)	125
#30 Hagyatéki ügy kiskorú örökösökkel. Cvi Hirs Löwnek, Abaújszántóra, 1788 (Nbj II: HM 26)	127
#31 Áradó folyók, járhatatlan utak. Cvi Hirs Löwnek, Abaújszántóra (Nbj II: HM 56)	130
#32 Házasságszédelgő verbói férfi esete Aszódon. Samuel Budespitznek, Aszódra, 1790 k. (Nbj II: EE 80)	133
#33 A makói mikve. Jehuda Leib Szegalnak, Makóra, 1791 (Nbj II: JD 138)	135
#34 Lengyelországból bevándoroltak új élete Magyarországon: Egykori parázna nő férjhezmenetele. Cvi Hirs Brodának, Köpcsénybe (Nbj II: EE 9)	138
#35 Lengyelországból bevándoroltak új élete Magyarországon: Lengyelországi férfi új családja. Avraham Gottesmann-nak, Munkácsra, 1792 (Nbj II: EE 144)	140
#36 Nagykárolyi férfi válólevele. Mose Arje Österreichernek, Nagykárolyba (Nbj II: EE 113)	143

Bevezetés

EZEKIEL LANDAU *Noda bi-Jehuda* CÍMŰ MUNKÁJA MINT MAGYAR ZSIDÓ TÖRTÉNETI FORRÁS

Ezekiel (Jehezkiel) ben Jehuda Szegal¹ Landau (1713–1793) a 18. század második felének meghatározó rabbinikus tekintélye volt az askenázi zsidó világban.² Landau a lengyelországi Opatówban született, jómódú és nagy múltú családban. Talmudi tanulmányait Ludmirban (Ladomér / Włodzimierz / ma: Vlagyimir-Volinszkij, Ukrajna) és Brodyban (ma szintén Ukrajna) végezte. Kiemelkedő tehetsége nyomán 21 évesen már *dajjan* Brodyban, 1745-től a közeli Jampol (ma: Jampil', Ukrajna) rabbija volt. Itt fogalmazta híres kiáltványát 1752-ben, melynek célja az askenázi zsidóságot súlyosan megosztó Emden–Eybeschütz vita lezárását jelentette. A kiáltványnak nem kis szerepe volt abban, hogy 1754-ben meghívták Prága és egyben egész Csehország főabbijának. Ezt a tisztséget közel négy évtizeden át, egészen haláláig töltötte be. Hosszú prágai működése idején – mint ezt a rabbilevele (szerződés) is részletezi – egyidejűleg több feladatot is ellátott: az igen népes helyi közösség irányítója volt, Csehország főabbija, és ebben a minőségében a zsidók képviselője az osztrák kormányzat előtt, a helyi rabbinikus bíróság feje és döntnök, akinek a véleményét Csehország határain túl is mértékadónak tekintették, valamint nem utolsósorban a prágai jesiva vezetője.³

¹ A Szegal elem Landau (és a kötetben szereplő több más személy) nevében az illető levita származására utal; a *szegan levija* (leviták vezetője) héber kifejezés rövidítése, azonos értékű a *ha-Lévi* elemmel.

² Biográfiai munkák Ezekiel Landauról: Jekutiel Arje Kamelhar, *Mofet ha-dor* (Munkács, 1903); Gutmann Klemperer, “The Rabbis of Prague: A History of the Rabbinate of Prague”, *Historia Judaica*, 13 (1951), pp. 55–82; Arje Leib Gelman, *Ha-Noda bi-Jehuda u-misnato le-or peszakav u-derusav* (Jerusalem: Moszad ha-Rav Kook, 1960); Slomo Wind, *Rabbi Jehezkiel Landau, toledot hajjav u-peulotav* (Jerusalem: Dat Tora, 1961); Ruth Kestenbergl-Gladstein, *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern*, I: *Das Zeitalter der Aufklärung, 1780–1830* (Tübingen: J. C. B. Mohr, 1969); Moshe Samet, “Mendelssohn, Wessely and the Rabbis of Their Time”, in: *Mehkarim le-toldot am Jisrael ve-erec Jisrael le-zekher Cvi Avneri* (Haifa, 1970), pp. 233–257; R. Weingarten, *The Noda Biyehuda: the Story of Rabbi Yechezkel Landau* (New York: CIS Publishers, 1991); Jerold M. Weiss, *Cijjon ha-mecujjenet. A Compilation of Various Materials Relating to the World Renowned and Illustrious Rabbi Yechezkel Landau* (Prag: Vegal-Land JMP, 1993); Sharon Flatto, *Prague's Rabbinic Culture: The Concealed and Revealed in Ezekiel Landau's Writings* (PhD Diss., Yale University, 2000, MS); David Katz, *A Case Study in the Formation of a Super-Rabbi: The Early Years of Rabbi Ezekiel Landau, 1713–1754* (PhD Diss., University of Maryland, 2005, MS). – Újabb tanulmányok Landau egyes munkáiról: Daniel B. Sinclair, “Halakhic Methodology in the Post-Emancipation Period: Case Studies in the Responsa of R. Yechezkel Landau”, *Leela*, 45 (1998), pp. 16–22; Cvi Becer-Bistrizter, “Injané dikduk be-SuT Noda bi-Jehuda”, *Perakim be-ivrit li-tekufoteha* (1997), pp. 179–189; Marc Saperstein, “In Praise of an Anti-Jewish Empress”, *Slofar*, 6, 1 (1987), pp. 20–25; Israel M. Ta-Shma, “HAGRA u-baal Saagat arie, Ha-pené Jehosua ve-szefer Cijjun le-nesef hajja”, *Szidra*, 15 (1999), pp. 181–191.

³ Landau prágai rabbilevelét (*ketav rabbanut*, a község és a szerződöttetett rabbi közti megállapodás) elsőként Kaufmann Dávid tette közzé a *Ha-Eskol* folyóiratban, 1 (1898), pp. 177–184. A rabbilevel dátuma, Landau prágai működésének tényleges kezdete: 5516. kislév hó = 1755. november.

Jesivájában százával tanultak zsidó ifjak a helyi és a környező országokból: a következő generáció szellemi elitjének számos tagja. Egykori tanítványai – köztük jó néhány magyarországi rabbi és *dajjan* – számára természetes volt, hogy továbbra is egykori tanárukhöz forduljanak kérdéseikkel. Hűségesebb levelezői maradtak a később magyarországi rabbiként is működő David Deutsch, Reuven Rakonitz és Benjamin Wolf Lichtenstadt.⁴ Ugyancsak egykori tanítványa volt például a responsum-gyűjteményében egy-két kérdéssel megjelenő Jisrael Brill várpalotai és Cvi Hirs ben Jisrael temesvári rabbi. De megkeresték sokan mások is, nem ritkán már egyfajta feljebbviteli fórumként, a helyi rabbik döntéseinek megerősítése vagy korrigálása céljából. Landau rendszeresen levelezett a korszakban tekintélyesnek számító Eleazar Kallir rohonci, Meir Barby pozsonyi és Aser Lemil Glogau kismartoni rabbikkal.

Responsum-gyűjteményének címe *Noda bi-Jehuda* (szó szerint: “ismert Júdában”, Ps. 76,2). A szerzőre vonatkoztatva magyarul – kissé archaizáló formulával – “Júda jelese” lehetne. A gyűjtemény két kötete összesen 855 responsumot tartalmaz, ezeknek körülbelül nyolcada Magyarországról érkezett kérdésekre válaszol. A válaszok címzettjei között 34 magyarországi település (a 18. század utolsó harmadának legtöbb jelentős zsidó községe) és 48 Magyarországhoz kötődő személynév (rabbik, dajjanok, magántudósok) szerepel, természetesen sokuk többszöri előfordulással. A responsum-gyűjtemény által átfogott bő 30 év alatt a községek többségében változott a rabbi személye.⁵ Mint az egyes településekhez, illetve az egyes rabbikhoz intézett responsumok teljes listájából kitűnik, sok olyan község akadt, ahonnan Landaunak több levelező-partnere is volt.

Landau további fontosabb munkái: *Cijjun le-nefes hajja* (= *CELAH*) (“Élő lélek jele”), Talmud-kommentár a *Peszahim* traktátushoz (Prag, 1783), a *Berakhot* traktátushoz (Prag, 1791), a *Beca* traktátushoz (Prag, 1799), a *Hullin*, *Zevahim* és *Menahot* traktátusokhoz (Warsaw, 1861), a *Sabbat* és *Eruvin* traktátusokhoz (Warsaw, 1871), a Moed rend további traktátusaihoz (Warsaw, 1879) valamint a Nezikin rendhez (Jerusalem, 1959); *Dagul me-revava* (“Kitűnik tízezerből”, Cant. 5,10) megjegyzések a *Sulhan arukh*-hoz (Prag, 1794); homiliái: *Ahavat Cijjon* (“Cion szeretete”) (Prag, 1827), *Dores le-Cijjon* (“Cion keresője”) (Prag, 1827) és *Derusé ha-CELAH* (“CELAH beszédei”) (Warsaw, 1899); mindegyik újabb kiadásokban is.⁶ Nyomtatásban megjelent több alkalmi beszéde, például a Mária Terézia halála alkalmából mondott gyászbeszéd (*Derus beszped, Gedenkrede auf Kaiserin Maria Theresia*, Prag, 1780) vagy az első besorozott prágai zsidó újoncoknak 1789-ben tartott beszéde.⁷ Magyar vonatkozása miatt érdemes kiemelni még a hétéves háború kezdetén, 1756-ban Prágában közreadott felhívást, amely tartalmazta a Mária Teréziára, az uralkodóházra és a hadseregre a háború idején naponta elmondandó áldást, illetve a kémeket, árulókat sújtó átkot,

⁴ Részleteket lásd alább, az “Ezekiel Landau azonosíthatóan magyarországi címzettekhez írott döntvényei” című jegyzékben.

⁵ Magyar vonatkozású döntvényeket az 1760 és 1793 közötti időből ismerünk tőle.

⁶ Landau írásainak legteljesebb jegyzékét lásd Carsten Wilke, *Biographisches Handbuch der Rabbiner*, Teil I: *Die Rabbiner der Emanzipationszeit in den deutschen, böhmischen und großpolnischen Ländern, 1781–1871* (München: K G Saur, 2004), Bd. 2, pp. 558–561, no. 1008.

⁷ *Ha-Measszef*, 1789, pp. 252–255.

mindkettőt Landau szövegezte. A következő évben egy kis fizetben magyarul is megjelentette ezeket Landerer János Mihály pozsonyi nyomdája.⁸

Mint az eddigiekből is kitűnik, Landau aktív közéleti szerepet játszott. Elsődleges feladatának tekintette a zsidó hagyomány őrzését és fenntartását, emiatt volt harcos üldözője a sabbatianizmus és a frankizmus híveinek.⁹ Ugyanezért ellenezte Baal Sém Tov haszid mozgalmát is: úgy találta, hogy az letért a judaizmus hagyományos útjáról. Kevésbé egyértelmű a viszonya a korszak másik nagy újító mozgalmaéhoz a haszkalához (zsidó felvilágosodás). Támogatta a *maszkilok* történelmi, nyelvtani, természettudományos témájú könyveit, egyetértett a társadalmi elzártág lazításával, együttműködött az új elvekre épülő prágai zsidó iskola megalapításában (1782), és a jesivájában tanulókra is engedte hatni a felvilágosodás szellemiségét.¹⁰ Ugyanakkor a berlini *haszkala* agresszív antirabbinikus irányzatát és radikális nevelési programját elutasította, képviselőit több alkalommal is kemény szavakkal bírálta. Azt mondhatjuk, hogy a haszkala és a rabbinikus zsidóság értékeinek egyesítésére, harmonizálására törekedett, fontos szerepet játszott a Prágát és általában Habsburg Birodalom zsidóságát még a következő generációban is jellemző “rabbinikus haszkala” megformálásában.¹¹ Ez utóbbi a szellemiséget a pozsonyi Moses Schreiber / Mose Szofer (a Hatam Szofer) (1762–1839) fellépése szorította ki az 19. század első harmadában, ahogyan Landau egyes “engedékeny” halákhikus iránymutatásait is felülírta.¹²

A FORRÁSTÍPUS LEHETŐSÉGEI ÉS KORLÁTAI

Társadalom-, illetve szűkebben életmód-történeti forrásként tekintve a responsumirodalom bőséges anyagot szolgáltat olyan témákhoz, mint a zsidó közösségek öngazgatása, tisztségviselők, jótékonyasági ügyek, a vallási élet intézményei és eseményei (zsinagóga, mikve, Hevra Kadisa, szombati törvények, ünnepek), a családok élete (eljegyzés, házasság, válás, halálesetek), viselet, szokások, orvoslás. Találhatunk gazdaságtörténeti adalékokat is (kereskedelmi útvonalak és szállított áruk, pénzügyi tranzakciók, társulási formák, könyvelési technikák), valamint zsidók és nem zsidók sokrétű

⁸ *Igaz leábrázolása ama' nagy és iszszonyú 'sidó átoknak, melly Karátson Havának 22. napján 1756 az úgy nevezett Ó és Új Oskolában, Prága városában, az ott lakozó 'sidóságnak fő-rabbintól Landó Ezekieltől feljegyeztetett, és az istennek Szent Tíz Parantsolatjának vagy úgy nevezett Thorának Szekrényéből kivéetett* (Pozsony: Landerer János Mihály könyv-nyomtatónál, 1757). Eredetileg: *Den 22. December ist allhier in Prag in der sogenannten Alt-Neu-Schul nachfolgender gross- und forchtsamer Bann gegeben und publiciret worden gegen Spione* (Prag, 1756).

⁹ Sabbatianizmus, frankizmus: nagy hatású álmessiai mozgalmak a 17–18. században.

¹⁰ Nem csak tanítványaira, hanem fiaira is engedte hatni a *haszkala* szellemiségét. Legidősebb fia, Jakob Landau (1750 k.–1822) Brodyban telepedett le és sikeres üzletember volt. Emellett egyaránt publikált a *haszkala* szellemiségét követő periodikában, a *Bikkuré ha-titim*-ben, és jelentetett meg talmudi fejtegetéseket apja és mások művei részeként. Középső fiáról lásd fentebb. Legkisebb fia, Jisrael Landau (1758–1829) tipikus *maszkil* pályát futott be. Az apjától kapott hagyományos oktatás mellett önerőből világi tanulmányokat is végzett, majd egy keresztény nyomdásznál héber szedőként dolgozott.

¹¹ Lásd erről Michael K. Silber, “A német zsidóság történelmi tapasztalata és hatása a magyarországi zsidó felvilágosodásra és vallásreformra”, *Múlt és Jövő*, 18, 4 (2006), pp. 14–44. A tanulmány eredetileg angolul jelent meg: “The Historical Experience of German Jewry and its Impact on Haskala and Reform in Hungary”, in Jacob Katz, ed., *Toward Modernity* (New Brunswick – Oxford: Transaction Books, 1987), pp. 107–157.

¹² Lásd például a félélnepi borotválkozás ügyét: Nbj II: OH 99 (#6).

kapcsolatrendszerére vonatkozó adatokat. Keletkeztek továbbá olyan ügyekben is állásfoglalások, amelyeket a történetírás eddig is a köztörténet részeként kezel, példáinkat jelen anyagból véve: a türelmi adó felosztásának kérdése, vagy II. József rendeletének következményei.¹³ A kérdésekben felvetett témák sokszínűek és szerzeágazóak, de a mai kutatóknak sokszor nem is maga a felvetett (és megválaszolt) rituális, szervezeti, etikai vagy vallásjogi probléma a legérdekesebb, hanem a járulékos információk, mert ezekből tudhatunk meg a korszakról új részleteket, adalékokat. Például egy szombati törvények betartására vonatkozó kérdés kapcsán a településen élő zsidók által működtetett műhelyekről, üzemekekről; egy *aguna*¹⁴ ügyében az eltűnt férj élettörténetéről, ruházataról, kereskedő tevékenységéről; vagy egy válólevélben szereplő településnév írásmódja kapcsán a helybeliek, zsidók és nem zsidók nyelvhasználatáról.

Bár a szakirodalom hajlamos a mindennapi élet forrásaként emlegetni a döntvényeket, valójában az ezekben szereplő esetek épp a rendkívüliek, a mindennapitól eltérőek, amelyek éppenséggel a rendkívüliségük miatt követelnek állásfoglalást. Kitértek, házasságszédelgők, üzleti partnereikkel vagy házastársaikkal viszálykodók, hamisan tanúskodók, az örökségen marakodók, a külső hatalommal konfliktusba kerülők a legtöbb eset főszereplői. Ezek az esetek nyilvánvalóan nem általánosíthatóak, ebben az értelemben nem a mindennapok forrásai. Hasonlóképpen a válaszokban megfogalmazott viselkedési normák (ideálok) sem mindig általánosíthatók, nem feltétlenül tükrözik a mindennapok gyakorlatát. A válaszadó rabbik a hagyomány folytonosságát törekedtek fenntartani az új körülményekhez szükségszerűen alkalmazkodva, de a változások kontrollálásának igényével. A zsidó községek, és még inkább egyes tagjai azonban időről időre átléptek ezeken a korlátokon.

A responsum formailag rendszerint három fő részre tagolódik: a) a kérdés idézése vagy összefoglalása, b) a probléma tárgyalása a vonatkozó szöveghelyek kontextusában, c) a döntés. A három fő egységhez csatlakoznak még a levél nyitáskor és záráskor a levél jelleget adó üdvözlések, levelezési formulák (megszólítás, keltezés, aláírás stb.), de ezek terjedelme és rendszeressége szerzőnként változó. Landaunál a responsumok levél jellegét erősítik a témához nem tartozó személyes megjegyzések is, illetve a levelezés mint tevékenység rendszeres megjelenése a szövegekben.¹⁵ Ugyancsak szokásosak nála a hosszas, magasztaló megszólítások, amelyek – a történész számára szerencsés esetben – a responsum keltét, a címzett nevét, státusát és lakhelyét is tartalmazzák, mint például Nbj II: EE 46 (#7). A megszólításból kiolvasható információk – rokoni, baráti, tanítványi kapcsolatok, ismertség vagy ismeretlenség, tekintélybeni alá-fölérendeltség – kapcsolati rendszerek egész hálózatát rajzolják ki földrajzi értelemben is: a tekintélyek hatósugara, az egy-egy rabbi befolyása alatt álló terület akár térképen is nyomon követhető. Minél jelentősebb egy rabbi tekintélye annál távolabbról is megkeresték kérdésekkel, másfelől azonban a válaszadónak illetetiszteletben tartania azt, ha a település egy másik tekintélyes rabbi hatáskörébe tartozott.¹⁶

¹³ A türelmi adóhoz: Nbj I: HM 22 (#1); II. Józsefnek a rabbinikus bíróságok széleskörű autonómiáját megszüntető rendeletéhez: Nbj II: HM 25 (#29).

¹⁴ *Aguna*: a fogalom értelmezését lásd Nbj I: EE 41 (#3), *Megjegyzés*.

¹⁵ Lásd például Nbj II: EE 113 (#36), Nbj II: EE 144 (#35).

¹⁶ A hatáskörök tiszteletben tartásához lásd alább, Landau és Meir Barby kapcsolatánál.

Speciális nehézség a nyelvi értelmezés helyessége, ami leginkább a középkori latinhoz hasonlítható problémákat vet fel, vagyis hogy a nyelvhasználat korszakonként és területenként erősen változó. Egyes szavak jelentése időben és térben elmozdulva változott, egyes szerzők környezetük nyelve által befolyásolva eltérően fejeztek ki azonos fogalmakat, neveztek meg intézményeket, tisztségeket. Új társadalmi és technikai jelenségek megnevezése szükségszerűen ad hoc jellegű: vagy a meglévő szókincs egy elemének tulajdonítottak önkényesen új jelentést, vagy homályos körülírással, illetve a tükkörfordítás eszközével éltek, esetleg egyszerűen beemelték a beszélt nyelv megfelelő szavát. Ezek pontos értelmezése mindenképpen komoly kihívás, és nem is mindig lehetséges. A probléma érzékeltetésére álljon itt egy rövid idézet a kötet anyagából, amelyben Landau a 18. századi magyarországi közigazgatás egyes irattípusait a Misna görög eredetű jogi terminológiájával nevezi meg:¹⁷

והמסדר נתן טעם לסידורו מה שכתב שם העיר מאד מפני שזה עיקר שם העיר אצל הנכרים וכך נכתב בפנקסיהם וכן נכתב באסטרטי המלך וכן בכל השטרות העולים בערכאותיהם.

“A szerkesztő azt az indoklást adta a munkájához, amelyben Mádnak írta a város nevét, hogy a keresztények között ez a város alapvető neve: így szerepel a jegyzőkönyvekben (*be-pinkaszéhem*), így szerepel a hadsereg összeírásában (*be-isztratja ha-melekh*),¹⁸ és így minden a bíróságaik (*arkaotéhem*) elé kerülő iratban (*setarot*).”¹⁹

További módszertani nehézség, hogy a responsumok hajlanak az esetek személyektől, tényleges helyszínektől és időpontoktól elszakított bemutatására. A responsumgyűjtemények egy részénél bibliai nevek (Reuven, Simeon, Lea, Ráhel) helyettesítik a valós személyneveket, illetve – ritkábban – a Talmudból vett városnevek a földrajzi neveket is. Más esetekben pedig (így Landaunál is) csak “egy közeli városka” “az a bizonyos férfi” stb. kifejezéseket találunk. A személytelen, helytől és időtől függetlenített eseteírások csak a halákhikus problémára összpontosítanak, hisz közreadásuk eredeti célja nem is volt más, mint hasonló, de másutt, másokkal előadódó helyzetek megoldására mintát adni. Így azonban történeti forrásként való használatuk aggályos: ha a forrás nem közli, akkor aligha tudható, hogy honnan érkezett a kérdés, és az időpontot is legfeljebb hozzávetőleg lehet meghatározni. Mindazonáltal találkozunk olyan kérdésekkel, olyan ügyekkel is, amelyek a helyszín és a szereplők pontos ismerete nélkül is sokatmondóak, a korszak jellemzésére konkrétumok nélkül is alkalmasak. Példaként említhetjük azt a kérdést, amelyet Landau a dunaszerdahelyi Alexander Meisels rabbitól kapott 1787-ben “a községe közelében lévő város zsinagógájának

¹⁷ NBJ II: EE 115 (#22).

¹⁸ *Isztratja ha-melekh* (m*Kiddusin*, IV, 5; b*Kiddusin*, 76a) a (királyi) hadseregben szolgáló személyek jegyzéke vagy az alakulatok jegyzéke; görög eredetű. Etimológiájához lásd Ernest Klein, *A Comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew Language for Readers of English* (Jerusalem: Carta, 1987), p. 43.

¹⁹ m*Gittin*, I, 5. Az *arkaot* szintén görög eredetű kifejezés: bíróság de állami hivatal, közhiteles nyilvántartás is. A szó jelentéséhez lásd Daniel Sperber, *A Dictionary of Greek and Latin Legal Terms* (Tel Aviv: Bar Ilan University Press, 1984), pp. 62–65.

ügyében”.²⁰ Ez alapján sem a település, sem az említett gróf nem azonosíthatók, az eset egésze, a gróf intézőjének fenyegető fellépése a zsinagóga lebontásáért mégis tanulságos. Ritka szerencse, amennyiben rendelkezésünkre áll a kérdés eredeti szövege, mivel az még rendszerint tartalmazza a válasz szempontjából már lényegtelennek tartott, így ott nem részletezett körülményeket. Az eredeti kérdésből nyerhető adatokra jó példa a rohonci rabbi lányának a válólevele, ennek ügyében kéri ki Landau véleményét Alexander Meisels egy másik alkalommal.²¹

Az egészen lecsupaszított esetek mellett találunk olyanokat is, amelyekben a rabbinikus bírósági eljárás dokumentumai viszonylagos teljességben megőrződtek. A szó szerint idézett tanúvallomások nyelvén (a mi eseteinkben jiddis), illetve nyelvhasználatán világosan érződik a szóbeliség lazább fogalmazásmódja, az első kézből való közlés hitelessége. Ezek a szövegek csakis ebben a formában maradtak ránk, mert a rabbinikus bíróságok jegyzőkönyvei (*pinkasz ha-dajjanim*), ha egyáltalán fennmaradtak, akkor is csak rövid, a döntésre összpontosító bejegyzéseket tartalmaznak, teljes tanúvallomásokat nem.²²

LANDAU ISMERETEI MAGYARORSZÁGRÓL

A responsumok forráskritikai megítélése szempontjából vizsgálendő szempont a rabbi tájékozottságának kérdése is. Egy részüket a világi dolgoktól teljesen elforduló, csak a könyvek tanulmányozására szentelt életet élőknek, a világ dolgaiban anekdotákba illően tájékozatlannak jellemzi környezete. Bár ezek a – dicséretnek szánt – jellemzések bizonyára túlzóak, mégis elgondolkodtató, hogy ilyen esetekben mennyire megbízhatóak a mindennapi életre vonatkozó információik. A kérdés másik fele – és ez már Landaut is érinti –, hogy mennyire lehettek tájékozottak más országok szokásai, életmódja felől. Közép-Kelet-Európa rabbijai földrajzilag meglehetősen mobilak voltak: gyakran vándoroltak tanulmányaik céljából vagy működési helyeik változásai miatt német, cseh, morva, lengyel, ukrán, magyar települések között, így rendszerint több terület nyelvi, földrajzi és kulturális viszonyaiban is járatosak voltak. Ha azonban nincs ilyenfajta életrajzi alátámasztása, akkor kétséges, hogy a távoli városokból érkező kérdések helyi viszonyaival mennyire lehetett a válaszadó tisztában. Landau életrajzi adataiból kirajzolódó működési zónája Magyarországtól északra esett: Lengyelország, Volhynia, Csehország. Magyarországon sosem járt, az itteni ügyekben való tájékozatlanságát maga is többször elismeri.²³ Magától értetődően nem tudott magyarul, így például annak megítélésében, hogy a “Bonyhád” vagy a “Bonyhádi” alak a város válólevelekben használandó neve, aligha kompetens.²⁴ Nyelvészeti fejtegetése inkább csak kuriózum, ugyanakkor a kérdező által felhozott szempontok és a megoldáskeresés általános elvei tanulságosak.

²⁰ NbJ II: OH 19 (#28).

²¹ NbJ II: EE 124 (#24). A Landauhoz érkezett eredeti kérdések szövegének közreadásáról lásd Előszó.

²² Landau prágai bíróságának a jegyzőkönyvei – Shlomo J. Spitzer professzor szíves közlése szerint – fennmaradtak, azonban a kötetben bemutatott ügyekről az azokat elsőként tárgyaló, illetve a tanúvallomásokat felvevő rabbinikus bíróságok jegyzőkönyveiben kellene adatokat keresnünk, ezek esetleges fennmaradásáról pedig nincs tudomásunk.

²³ Az alábbiakban hozott példákon túl: NbJ II: OH 71 (#26).

²⁴ NbJ II: EE 118 (#23).

Egy alkalommal saját maga hivatkozik tettének mentségeként földrajzi tájékozatlanságra, ugyanis a szintén nagy tekintélyű pozsonyi rabbi, Meir Barby (1729–1789) számon kéri tőle, hogy miért hozott döntést egy Pozsonyhoz közeli település ügyében.²⁵ A prágai főrabbi számára csak utólag derült ki, hogy a kérdéses ügyben Barby már korábban állást foglalt, a helyi rabbi pedig Barbyval ellentétes álláspontjának megerősítése végett vitte az ügyet Landau elé. Landau egyébként – nem tudván, hogy Barbyval helyezkedik szembe – elsőre igazat is adott a helyi rabbinak. Sajnos, a döntvénytárból nem tudjuk meg, hogy mely településről volt szó, ugyanis a megszégyenítés eszközeként mind a rabbi neve, mind a település neve elmaradt. Más esetekből azonban láthatjuk, hogy Barby illetékesnek érezte magát Körmend vagy Bonyhád ügyeiben is: ha nem is az egész országot, de a Dunántúlt és a Felvidék nyugati részét mindenképp Pozsony – a főváros – tágabb körzetének tekintette.²⁶ Meir Barby ambícióit a terület (informális) főrabbiságára Landau elfogadta, illetve támogatta. Ebben a sokszor hangsúlyozott személyes tiszteleten és megbecsülésen túl feltehetően az a téves általánosítás is vezette, miszerint ha az általa közelebről ismert területeken mindenütt létezett a községek feletti irányításnak valamilyen intézményes formája, akkor ez Magyarországon is így lehet.

Utolsóként Magyarországot sajátos, a Habsburg Birodalom más területeitől sok ponton eltérő jogrendszeréből, jogszokásaiból adódó félreértés esetére hívjuk fel a figyelmet.²⁷ Egy hagyatéki ügyben száll vitába Landau döntésével Cvi Hirs Löw abaujszántói rabbi. Landau viszontválaszában kemény szavakkal rója fel Hirsnek, hogy műveletlen és járatlan az ország jogi, szokásjogi rendszerében, amit pedig itt figyelembe kell venni. Az örökös ugyanis csak a zsidó jog szerint nagykorú, az ország joga szerint még nem az, és az intézkedésnek igazodnia kell ehhez. Bár döntésének érvényét ebben az esetben nem befolyásolja, meg kell jegyeznünk, hogy Landau is járatlannak bizonyult “az ország normáit és a királyság törvényeit illetően”. Ő ugyanis a birodalom más területein, így Csehországban is érvényes 18 éves korhatárt ismerte, de Magyarországon ezen a téren még a Werbőczy Tripartitumában lefektetett szokásjog volt érvényben, azaz a férfiak 24, a nők 16 éves koruktól voltak nagykorúak.

Mindezeket a műfaji sajátosságokat és személyes adottságokat figyelembe véve is állíthatjuk, hogy Ezekiel Landau responsum-gyűjteménye igen fontos forrás a 18. század utolsó harmadának magyarországi zsidó történelméhez. Csak tőle, vagy még inkább: csak általa értesülhetünk egyes községek belső életének mozzanatairól, szerezhetünk tudomást néhány rabbiról, dajjanról. Azoknál a rabbiknál, akiknek saját responsum-gyűjteménye nem maradt fenn, és ez a többség, csak ilyen közvetítéssel ismerhetjük meg a működésük néhány részletét. Épp ezért is a forrásközlésekben nem a válaszokra, hanem a kérdésekre, az esetbemutatókat, az idézett tanúvallomásokra tesszük a hangsúlyt. Ismét csak a járulékos információk értékét hangsúlyozhatjuk, melyeket a legkevésbé torzít a szerzői szándék, vagy az ismeretek hiánya.

²⁵ Nbj II: JD 70 (#19).

²⁶ A körmendi válólévlé ügye: Nbj II: EE 105–106 (#12–13), Bonyhádhoz: Nbj II: EE 127–128 (#20–21).

²⁷ Nbj II: HM 25–26 (#29–30).

EZEKIEL LANDAU AZONOSÍTHATÓAN MAGYARORSZÁGI CÍMZETTEKHEZ ÍROTT DÖNTVÉNYEI

A jegyzék Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi és a magyar zsidók* (Budapest: Athenaeum, 1905) című munkájának Függelékén alapul, de azt sok ponton kiegészíti, kiigazítja.

A jegyzék – mint a legbiztosabb azonosító – a települések szerint csoportosítja a responsumokat. A településeken belül az azonos személyekhez címzett válaszok alkotnak kisebb csoportokat; a személy neve mindig a hozzá írott döntvények után, zárójelben áll. A jelen kötetben fordításban is közölt döntvények jelzete félkövér szedéssel áll; dőlt betűkkel pedig azon jelzeteket különítettem el, amelyeknél a település, illetve rabbija nem címzettjei a levélnek, csak az esetleírásban vagy véleményük idézésével szerepelnek.

Egyes rabbik a responsum-gyűjtemény által átfogott időszakban több helységben is működtek, és csak részben Magyarországon. Azoknál a döntvényeknél, ahol a címzésben nevük mellett nincs feltüntetve településnév, illetve a levél keltezése vagy az eset leírása sem utal erre, rendszerint nem tudjuk eldönteni, hogy melyik működési helyhez kötődnek. Kétséges eseteket az alap jegyzékbe nem vettem fel. Azonban a teljesség kedvéért egy külön listán (B) közölöm azon döntvények jelzeteit, melyek címzettje olyan rabbi, aki bizonyos ideig Magyarországon is működött. Ebbe a listába kerültek tehát a kétséges esetek, illetve a tudhatóan nem magyarországi helyszínhez kötődők, utóbbiaknál a települést zárójelben feltüntettem. Ugyancsak külön gyűjtöttem a *Noda bi-Jehuda* responsum-gyűjtemény azon döntvényeit, amelyek magyarországi címzetthez szólnak, de szerzőjük már Ezekiel Landau fia, Smuel Landau (C). Végezetül közreadom azon levelek jelzeteit, amelyeket Ezekiel Landau kézirati hagyatékából (Stolin-Karlin Gyűjtemény, Jeruzsálem) gyűjtöttem ki (D). Ezek a levelek magyarországi rabbik Landauhoz intézett kérdései, olyanok, amelyeket a prágai rabbi minden bizonnyal meg is válaszolt, azonban a válaszok a nyomtatásban megjelent gyűjteménybe *nem* kerültek be. Így ezekről a levélváltásokról csak ebből a forrásból van tudomásunk.

A) MAGYARORSZÁGI KÖZSÉGI RABBIKHOZ ÍRT DÖNTVÉNYEK

Abaújszántó: II: JD 66; II: EE 8; II: HM 10; **II: HM 26; II: HM 56** (Cvi Hirs Löw)

Aszód: **II: EE 80** (Smuel Budespitz)

Bonyhád: I: JD 9; I: EE 93; **II: EE 114**; II: HM 32 (Jisrael Bisenc); **II: EE 118**;

II: EE 127 (Avraham Jehuda Leib Freistadt)

Bodrogkeresztúr: **II: OH 71** (Eliezer London); **II: HM 25** (Izrael Wahrmann)

Dunaszerdahely: **II: OH 19; II: EE 124**; II: HM 58 (Alexander / Szender Meisels)

Holics: II: EE 92 (Aharon Spitz)

Kabold: **II: EE 156** (Smuel Hajjim)
 Kismarton: **I: JD 19; II: OH 36; II: OH 99; II: OH 100; II: EE 87** (Aser Lemil Glogau)
 Köpcsény: **II: EE 9** (Cvi Hirs Broda)
 Körmend: **II: EE 105; II: EE 106** (Josua Falk)
 Lakompak: **II: JD 67; II: JD 170; II: JD 171** (Zalman Lipsitz)
 Liptószentmiklós: **I: EE 11** (Mose Kohen); **II: EE 97; II: EE 108; II: EE 142; Noszafot, HM 3** (Leib Kunitz)
 Lovasberény: **I: EE 41**
 Mád: **II: JD 22** (Jehuda, metsző); **II: EE 115** (Mose Wohl Litmann)
 Makó: **II: JD 138** (Jehuda Leib Szegal)
 Munkács: **II: EE 144** (Avraham Gottesmann)
 Nagykároly: **I: EE 41** (Meir Júda); **II: EE 113** (Mose Arje Österreicher)
 Németkeresztúr: **I: EE 70; I: HM 33; II: JD 150; II: EE 157** (Leib Hamburger)
 Óbuda: **I: EE 41** (Mordekhaj orvos); **II: OH 25; II: JD 80** (Wolf Boskovitz); **II: OH 26** (óbudai bírók); **II: OH 28; II: JD 106; II: HM 12** (Elhanan Jidels / Johanan bíró); **II: OH 115** (Hajjim Kittsee)
 Paks: **I: JD 11; II: EE 26** (Joszef Jehiel); **II: EE 127; II: EE 155** (Icak Krieshaber)
 Pápa: **II: EE 119** (R. Efrajim); **II: EE 25** (Benjamin Wolf Rappaport); **I: EE 41**
 Pozsony: **I: HM 22** (Jichak ha-Lévi); **I: JD 48; I: JD 50; I: EE 25; I: EE 48; I: EE 49; I: EE 50; I: EE 51; II: JD 70; II: JD 116; II: JD 156; II: EE 128** (Meir Barby)
 Rohonc: **I: OH 15; I: OH 18; I: JD 2; I: JD 3; I: JD 4; I: EE 53; I: EE 70; I: EE 83; I: HM 8; I: HM 14; I: HM 15; I: HM 16; II: OH 63; II: OH 64; II: JD 67; II: JD 99; II: EE 1; II: EE 105; II: EE 106; II: HM 7** (Eleazar Kallir)
 Sasvár: **I: EE 41**
 Stomfa: **I: HM 4; I: HM 5** (Eizik Kalis)
 Szenic: **I: EE 18** (Cvi Hirs Broda)
 Szered: **II: HM 58** (David Holleschau)
 Temesvár: **I: JD 81** (Joszef Leipnik magántudósként); **I: EE 2; II: EE 46; II: EE 91** (Johanan ben Jichak); **II: JD 28** (Cvi Hirs ben Jisrael)
 Trencsén: **II: OH 22** (David Kohen)
 Várpalota: **II: OH 40; II: JD 184** (Jisrael Brill)
 Verbó: **II: EE 80**
 Veszprém: **II: OH 27** (Reuven Rakonitz)
 Zalaszentgrót: **II: JD 68** (Menahem Cvi Hamburger)
 Zboró: **I: JD 42** (Arje Jehuda Leib)

B) MAGYARORSZÁGON IS MŰKÖDŐ RABBIKHOZ ÍRT EGYÉB DÖNTVÉNYEK

Beer Oppenheim (pozsonyi tudós): **II: JD 53; II: OH 64; II: OH 74–76**
 Benjamin Wolf Emrich (később vágújhelyi rabbi): **I: JD 25; I: JD 99**
 Benjamin Wolf Lichtenstadt (később trencsényi rabbi): **II: OH 73; II: JD 27; II: JD 82; II: JD 143; II: HM 4; II: HM 17; II: HM 21; II: HM 22; II: JD 182** (Mislev: Myslice, Morvaország); **II: OH 42** (Raustic: Neuraussnitz, Morvaország)
 Daniel Prossnitz (később pozsonyi dajjan): **II: JD 36; II: JD 61; II: EE 65**

- David Deutsch (később vágújhelyi rabbi): II: OH 21; II: OH 121; II: HM 41 (Tučap, Csehország); II: OH 37; II: JD 41; II: JD 119; II: EE 38 (Jamnitz Morvaország)
- ua., David Kittsee néven (hely nélkül): II: OH 83; II: OH 83114; II: JD 16; II: JD 46; II: JD 47; II: JD 84; II: JD 127; II: JD 132–133; II: EE 73; II: EE 130; II: EE 140; II: HM 5; II: HM 29; II: HM 31
- ua., “David tanítványom” megszólítással (hely nélkül): II: OH 70; II: OH 89; II: OH 92; II: OH 129; II: JD 44; II: JD 71; II: JD 111; II: JD 118; II: JD 134; II: JD 167; II: EE 13; II: EE 68–69; II: EE 79; II: EE 93; II: HM 18; 60
- Eleazar Kallir (korábban rohonci rabbi): II: EE 123 (Kolín, Csehország, de magyar vonatkozású ügy)
- Isszakhar Ber Bloch (később szenici rabbi): I: JD 90–93 (Kojetein, Morvaország)
- Jichak ha-Lévi (később pozsonyi rabbi): I: EE 34–35 (Dukla, Lengyelország)
- Leib Kunitz (később lipótószentmiklósi rabbi): I: JD 6; I: JD 7; I: JD 37; I: JD 57; I: JD 84; I: JD 85; I: HM 6; I: HM 9; I: HM 35; I: HM 36 (Kuniz, Morvaország)
- Menahem Mendel Deutsch (korábban köpcsényi rabbi): II: JD 18; II: JD 137; II: JD 139; II: JD 140; II: EE 95; II: EE 103 (Tučap és Tabor körzete, Csehország)
- Mesulam Igra (később pozsonyi rabbi): Noszafot EE 6 (Tyšmenica, Galícia)
- Mose Müinz (később óbudai rabbi): II: EE 23 (Brody, Galícia); II: EE 116; *Noszafot, EE 1* (Radvil: Radziwiłłow, ma: Ukrajna)
- Reuven Rakonitz (később veszprémi rabbi): II: OH 46; II: JD 72; II: HM 11
- ua. (valószínűleg), “Reuven, tanítványom” megszólítással: II: OH 132; II: JD 172; II: EE 4; II: EE 5; II: EE 88; II: EE 161
- Wolf Boskovitz (óbudai tudós stb.): II: OH 60–61; II: JD 45; II: JD 141

C) MAGYARORSZÁGI CÍMZETTHEZ ÍRT DÖNTVÉNYEK EZEKIEL LANDAU FIÁTÓL, SMUEL LANDAUTÓL A *Noda bi-Jehuda* GYŰJTEMÉNYBEN

- Kisvárdai: II: JD 7 (R. David)
- Óbuda: II: JD 4 (Hajjim Kittsee)
- Paks: II: JD 29; II: JD 30; II: JD 31 (Icak Krieshaber)
- Vágújhely: II: EE 141 (David Kittsee / Deutsch)
- Veszprém: II: HM 28 (Reuven Rakonitz)

D) EZEKIEL LANDAU CSAK KÉZIRATBAN FENNMARADT MAGYARORSZÁGI LEVELEZÉSE (STOLIN-KARLIN GYŰJTEMÉNY, JERUZSÁLEM)¹

- (NB: A nevek itt nem a címzettet, hanem a feladót jelzik!)
- Karlin 229: R. Jirmejahu, Nagymarton (1786). (A levél hátuljára feljegyezve Landau válaszának szövege)

¹ A Stolin–Karlin Gyűjtemény számos nyomtatásban is megjelent döntvény kéziratát, illetve azok eredeti kérdéseit is őrzi. Ezeket Landau responsum-gyűjteményének a Makhon Jerusalaím által gondozott új kiadása feldolgozza. Itt azonban csak olyan levelek jelzeteit közlöm, amelyek a *Noda bi-Jehuda* döntvénytárból kimaradt ügyekhez kapcsolódnak.

- Karlin 230: Ezekiel Landau, Prag (1786): a homonnai válólevél ügye
Karlin 245: Jichak ha-Lévi rabbinikus bírósága, Pozsony (1760): a sabbatianizmus ellen
Karlin 381: Reuven Rakonitz, Veszprém (1782): elméleti kérdés a (jeruzsálemi) templomi kultuszról
Karlin 399: Wolf Boskovitz, Óbuda (1791): az aszódi aguna ügye
Karlin 400: Wolf Boskovitz: aguna ügy

A KÖZÖLT FORRÁSSZÖVEGEK A *Noda bi-Jehuda* EREDETI RENDJÉBEN

NbJ I (Prag, 1776)

- I: EE 41: Meir Júda nagykárolyi rabbi és Mordekhaj óbudai orvos tanúvallomásával, 1772 (#3)
- I: EE 51: Meir Barby pozsonyi rabbinak, 1772 (#4)
- I: HM 16: Eleazar Kallir rohonci rabbinak (1769 k.) (#2)
- I: HM 22: Jichak ha-Lévi pozsonyi rabbinak (1760 k.) (#1)

NbJ II (Prag, 1811)

- II: OH 19: Alexander Meisels dunaszerdahelyi rabbinak, 1787 (#28)
- II: OH 25: Wolf Boskovitz óbudai tudósnak (#14)
- II: OH 26: Az óbudai dajjannak (#15)
- II: OH 28: Elhanan Jidels óbudai dajjannak (#16)
- II: OH 40: Jiszrael Brill (vár)palotai rabbinak, 1783 (#25)
- II: OH 71: Eliezer London bodrogkeresztúri rabbinak (1785 k.) (#26)
- II: OH 99: Aser Lemil Glogau kismartoni rabbinak, 1777 (#6)
- II: JD 68: Menahem Cvi Hamburger zalaszentgróti rabbinak (1790) (#27)
- II: JD 70: Meir Barby pozsonyi rabbinak (#19)
- II: JD 115: a címzett nélkül (#17)
- II: JD 116: Meir Barby pozsonyi rabbinak (#18)
- II: JD 138: Jehuda Leib Szegal makói rabbinak (1791) (#33)
- II: JD 156: Meir Barby pozsonyi rabbinak (1774 k.) (#5)
- II: EE 9: Cvi Hirs Broda köpcsényi rabbinak (#34)
- II: EE 26: Jozsef Jehiel (Mikal) paksi rabbinak, 1780 (#8)
- II: EE 46: Johanan ben Jichak temesvári rabbinak, 1779 (#7)
- II: EE 80: Smuel Budespitz aszódi rabbinak (1790 k.) (#32)
- II: EE 105: Eleazar Kallir rohonci rabbinak (1780) (#12)
- II: EE 106: Josua Falk körmendi rabbinak (1780) (#13)
- II: EE 113: Mose Arje Österreicher nagykárolyi rabbinak (#36)
- II: EE 114: Jiszrael Bisenc bonyhádi rabbinak (1780 előtt) (#9)
- II: EE 115: Mose Wohl Litmann mádi rabbinak (#22)
- II: EE 118: Avraham Leib bonyhádi rabbinak (1781 k.) (#23)
- II: EE 119: R. Efrajim pápai rabbinak (1781 előtt) (#10)
- II: EE 124: Alexander Meisels dunaszerdahelyi rabbinak (1792) (#24)
- II: EE 127: Avraham Leib bonyhádi és Icak Krieshaber paksi rabbinak (1782 után) (#20)
- II: EE 128: Meir Barby pozsonyi rabbinak (#21)

- II: EE 144: Avraham Gottesmann munkácsi rabbinak, 1792 (#35)
- II: EE 155: Icak Krieshaber paksi rabbinak, 1782 (#11)
- II: HM 25: Wahrmann Izrael bodrogkeresztúri rabbinak, 1787 (#29)
- II: HM 26: Cvi Hirs Löw abaujszántói rabbinak, 1788 (#30)
- II: HM 56: Cvi Hirs Löw abaujszántói rabbinak (#31)

Megjegyzés: A zárójel nélkül álló évszámok a levelek keltezésében szerepelnek, míg a zárójelesek csak egyéb adatokból következtetett, illetve becsült évszámok. Az egyes tételek végén zárójelben a szövegek jegyzéke szerinti sorszám található.

RÖVIDÍTÉSEK / ראשי תבות

A héber rövidítések jegyzékét a Komoróczy Géza által a *Héber kiútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003) kötethez összeállított jegyzékből kiindulva, azt a jelen szöveganyagra átdolgozva készítettem el. Jelentős változtatás, hogy a település- és személyneveket, valamint a könyvcímeket külön gyűjtöttem és magyarázó jegyzetekkel láttam el.

ÁLTALÁNOS RÖVIDÍTÉSEK

Magyarul	Feloldása	Rövidítés
ábécé	אלף בית	א"ב
rabbinikus bíróság feje	אב בית דין	אב"ד
... község rabbinikus bíróságának feje	אב בית דין דקהלה	אבד"ק
levél	אגרת שלום	אג"ש
a békesség Ura	אדון השלום	אדה"ש
az ünnep lezárása (az ünnep utáni nap a három zárandók ünnep esetében)	אסרו חג	א"ח / אח"ג
azután / ezután / később	אחר כך / אחרי כן	אח"כ
nem zsidó(k)	אינם יהודי(ם)	א"י
ezután	אחר כך / אחרי כן	א"כ
ha így van / eszerint	אם כן	א"כ
tisztelt férfi / igaz férfi	איש נכבד / איש נאמן	א"נ
lelkét szerető	אוהב נפשו	א"נ
mégis / annak (ennek) ellenére	אף על פי כן	אעפ"כ
nem szükséges	אין צריך	א"צ
második adár hó (szökőévek esetén)	אדר שני	א"ש
(rabbinikus) bíróság	בית דין	ב"ד
a prágai felsőbb bíróság elnevezése	בית דין מורה שוה	ב"ד מו"ש
az Örökkévaló (a Név) segítségével	בעזרת השם	ב"ה / בע"ה

Magyarul	Feloldása	Rövidítés
a gyülekezet háza / zsinagóga	בית הכנסת	בה"כ / בהכ"נ
alkonyatkor	בין השמשות	בה"ש
ebben az időben / manapság	בזמן הזה	בזה"ז
ezekkel a szavakkal	בזה הלשון	בזה"ל
félünnepkor	בחול המועד	בחוה"מ
látás alapján (felismerni, azonosítani)	בטביעת עין	בט"ע
egyáltalán nem / semmiképp	בלאו הכי	בלא"ה
a szent szombat kimenetelekor (szombat este)	במוצאי שבת קודש	במוש"ק
a no. ... / bekezdés vége	בסוף סימן / סעיף	בס"ס
a ház ura / családfeje	בעל הבית	בעה"ב
a (...) szakaszban / fejezetben	בפסוק / בפרק	בפ'
önmagában	בפני עצמו	בפ"ע
(...) fia / (...) úr fia	בן רב	בר
a tanúvallomás szabálya szerint	בתורת עדות	בת"ע
tanúkihallgatás	גבית עדות	גב"ע
szintén	גם כן	ג"כ
jótekonysági ügyek felügyelői	גבאי צדקה	ג"צ
üdvözlét	דרישת שלום	ד"ש / הד"ש
nem ő-e? / ő maga / nem más, mint	הלא הוא / הרי הוא (הם)	ה"ה
mentse meg / őrizze őt (/ minket / őket) az Örökkévaló (a Név)	השם יצילו (/ ~נו / ~ם) / ישמרהו (/ ~נו) / ירחם	ה"י
a nagy fényű	המאור הגדול	המאוה"ג / המאה"ג
az említett	הנזכר	הנז'
az említett / a fent említett	הנזכר למעלה / הנזכר לעיל	הנ"ל
szerény véleményem szerint	הנראה לעניות דעתי	הנלע"ד
jelentős veszteség	הפסד מרובה	מ"פה
a kicsiny, szerénységem (szerénységi formula)	הקטן	הק'
R. (...) úr	הרב רבי	הר"ר
stb.	וכו' וכו'	וכו'
egyik a másikat, egymást	זה את זה	זא"ז
ez a szava	זה לשונו	ז"ל

Magyarul	Feloldása	Rövidítés
emléke legyen áldott	זכרונו לברכה	ז"ל
élő utód	זרע קיים	ז"ק
az igaz emléke legyen áldott	זכר צדיק לברכה	זצ"ל
Isten ne adja / Isten őrizze!	חס וחלילה	ח"ו
Szukkot félnépe napjai	חול המועד סוכות	חזהמ"ס
az ország tekintélyei	טובי המדינה	ט"מ
vannak, akik azt mondják	יש אומרים	י"א
ünnep	יום טוב	י"ט
(pogány) áldozati bor	יין נסך	י"נ
égetett szesz	יין שרוף	י"ש
meg kell fontolni / szemügyre kell venni	יש לעיין	י"ל
Őrizze őt Sziklája	ישמרהו צורו	י"ץ
Őrizze őt Sziklája és szabadítója	ישמרהו (/ה~) צורו (/ה~) וגואלו (/ה~)	יצ"ו
növekedjék a dicsősége	ירום הודו	יר"ה
hogya / csak / csupán	כי אם	כ"א
a tiszteletre méltó R.	כבוד הרב	כ"ה
a tiszteletre méltó R. (...) úr	כבוד הרב רב	כהר"ר
mindez	כל זה	כ"ז
hozzá hasonló	כיוצא בו / בזה	כ"ב
amint fent említve van / a fent említett(ek) szerint	כנזכר לעיל	כנ"ל
tisztelt nevű	כבוד שמו	כ"ש
tisztelt szent nevű	כבוד קדושת שמו	כק"ש
egész Izraelre	לכל ישראל	לכ"י"ש
ne ránk (legyen mondva / kerüljön)	לא עלינו	ל"ע
szerény véleményem szerint	לעניות דעתי	לע"ד / לענ"ד
a kis időszámítás szerint	לפרט קטן	לפ"ק
tanítónk, R. (...)	מורנו הרב	מור"ה / מוה"ר
tanítónk, R. (...) úr	מורנו הרב רבי	מוהר"ר
ezen írás átadója / kézbesítője	מוסר / מוליך כתב זה	מוכ"ז
kereskedés	משא ומתן	מו"מ
mindenesetre / mégis / ezért is	לכמ מקום	מ"מ

Magyarul	Feloldása	Rövidítés
akárhogy nézzük, mindenképp (lit. bárhogy szeretnéd)	ממה נפשך	ממ"נ
törvénytánító (lit. igaz tanító)	מורה צדק	מ"ץ / מו"צ
ahogyan írva van / írta(m)	מה שכתוב / מה שכתב (/ ~תי)	מ"ש
ami nincs úgy / nem	מה שאין כן	משא"כ
íz(t) adó (halákhikus értelemben)	נותן טעם	נ"ט
világítson fénye	נרו יאיר	נ"י
Izrael fénye, támasza (lit. a jobb oldali oszlop), a nagy mester	נר ישראל עמוד הימיני פטיש החזק	נ"י ע"ה פ"ה
az említett / fent említett	נזכר למעלה / הנזכר לעיל	נ"ל
széreny véleményem szerint	נראה (לפי) לעניות דעתי	נלע"ד / נלפענ"ד
őrizze és áldja meg / szabadítsa meg őt a Könyörület	נטריה רחמנא וברכיה / ופרקיה	נר"ן
a leviták előjárója (vezetője) / ha-Lévi no.	סגן לוויה	סג"ל
kis egység, bekezdés	סימן	סי'
hasáb / (old. / p.) oldal	סעיף קטן	ס"ק
az ügyben / ~ miatt / kapcsán	עמוד	ע'
udvarok éruvja (összekapcsolása)	על דבר	ע"ד
(...)-nál / által	ערוכי הצרות	ע"ח
eddig	על ידי	ע"י
eddig ... szavai	עד כאן	ע"כ
mindenesetre	עד כאן לשון (לשונו)	עכ"ל
bálványimádók	על כל פנים	עכ"פ
szerint / alapján	עובדי עבודה זרה	עע"ז
újhold (hónap kezdet) előestéje	על פי	ע"פ / עפ"י
lásd ott	ערב ראש חודש	ער"ח
a szent szombat előestéje	עיין שם	ע"ש
fejezet / szakasz	ערב שבת קודש	עש"ק
megfontolandó	פרק	פ'
község	צריך עיון	צ"ע
	קהלה	ק'

Magyarul	Feloldása	Rövidítés
könnyebb esetek alapján (“könnyebbről a nehezebbre”) (következtetési alakzat)	קל וחומר	ק"ו
szent község	קהל קדוש / קהלה קדושה	ק"ק
(...) úr	רב	ר'
közterület	רשות הרבים	רה"ר
magas méltóságod	רום מעלתו	רו"ם
a hónap első napja	ראש חודש	ר"ח
jesiva feje	ריש מתיבתא	ר"מ
rokonom (hús a húsból)	שאר בשרי	ש"ב
ezek szerint	שלפי זה	שלפ"ז
előimádkozó	שליח צבור	ש"צ
szent szombat	שבת קודש	ש"ק
a szent Tóránk	תורתנו הקדושה	תוה"ק

TELEPÜLÉSNEVEK

Eisenstadt (Kismarton)	איזנשטאט \ איזנענשטאט	א"ש
Pressburg (Pozsony / Prešporok / Bratislava)	פרעשבורג	פ"ב

SZEMÉLYNEVEK

az <i>Ittur</i> szerzője: Jichak ben Abba Mari (12. század) a <i>Szefer ha-ittur</i> (“Ékesítés könyve”) szerzője	בעל העטור	בעה"ע"ט
a MABIT: Mose ben Joszef Trani (1500–1580) a Cfátban (Száfed) működő nagy rabbi egyike volt	הרב משה ב"ר יסוף טרני	המבי"ט
MAHARAM (pozsonyi): Barby, Meir ben Saul (1725–1789) pozsonyi rabbi, Ezekiel Landau kortársa	מורנו הרב רבי מאיר	מהר"ם
MAHARAM Lublin: Lublin, Meir ben Gedalja (1558–1616), lengyelországi Talmud-tudós	מורנו הרב רבי מאיר	מהר"ם
MAHARAM Padova: Katzenellenbogen, Meir ben Jichak (1473–1565), itáliai rabbi, kora rabbinikus tekintélye	מורנו הרב רבי מאיר מפדווא	מהרמ"פ

Maharsal / Rasal: Slomo ben Jehiel Luria (1510 k.–1574) Fő műve a <i>Jam sel Slomo</i> (“Salamon tengere”): egyes Talmud traktátusokhoz írt kommentár	רבי שלמה ב"ר יהיאל לוריא	מהרש"ל רש"ל
R. Johanan ben Zakkaj: i. sz. I. századi tanna, a Misna korszakának tudósa	רבי יוחנן בן זכאי	ריב"ז
REMA: R. Mose ben Jisrael Iszerlesz (1525 k.–1572), krakkói rabbi, az askenázi világ meghatározó döntnöke	רבי משה איסרלס	רמ"א
Rambam: R. Mose ben Maimon / Maimonides (1135–1204) minden idők legnagyobb rabbinikus tekintélye, kodifikátor, filozófus	רבנו משה בן מימון	רמב"ם
Rabbénu Tam: Jakov ben Meir Tam (1096 k.–1171) Rasi unokája, a toszafisták nemzedékeinek kiemelkedő tagja	רבינו תם	ר"ת
Sabbetaj Cvi (1626–1676): 1665 táján Szmirnában (Törökország) mint messiás lépett fel, és ennek nyomán nagyerejű mozgalom bontakozott ki	שבתי צבי	ש"צ

KÖNYVCÍMEK

<i>Even ha-ezer</i> (“Segítség köve”): Joszef Karo <i>Sulhan arukh</i> -jának III. része. Témája a házasság és válás előírásai. (Latin betűvel: EE)	אבן העזר	אה"ע / אהע"ז
<i>Orah hajjim</i> (“Az élet útja”): Joszef Karo <i>Sulhan arukh</i> -jának I. része. Témája a mindennapi imák, szombat és ünnepek. (Latin betűvel: OH)	אורח חיים	או"ח / א"ח
<i>Bajit hadas</i> (“Új ház”): Joel Szirkes (1561–1640) kommentárja Jakov ben Aser <i>Arbaa turim</i> munkájához	בית חדש	ב"ח
<i>Bét Joszef</i> (“József háza”): Joszef Karo kommentárja Jakov ben Aser (1269–1344) <i>Arbaa turim</i> munkájához	בית יוסף	ב"י
<i>Bét Smuel</i> (“Sámuel háza”): Smuel ben Uri Sraga Phoebus (a 17. század közepe) kommentárja a <i>Sulhan arukh Even ha-ezer</i> egységéhez	שמואל בית	ב"ש

<i>Haggabot</i> (“Magyarázatok”): Mose Iszerlesz kommentárja a <i>Sulhan arukh</i> -hoz	הגהות	הג"ה
TAZ = <i>Turé zahav</i> (“Arany oszlopok”): David ben Samuel ha-Lévi (1586–1667) kommentárja a <i>Sulhan arukh</i> -hoz	טורי זהב	ט"ז
<i>Jore dea</i> (“A tudás tanítója”): Joszef Karo <i>Sulhan arukh</i> -jának II. része. Témája étkezési előírások, tisztaság, gyász stb. (Latin betűvel: JD)	יורה דעה	י"ד / יו"ד
<i>Magen Avraham</i> (“Ábrahám pajzsa”): Avraham Abele ben Hajjim ha-lévi Gombiner (1637–1683) kommentárja a <i>Sulhan arukh Orah hajjim</i> egységéhez	מגן אברהם	מג"א (מ"א)
<i>Noda bi-Jehuda</i> (“Ismert Judában”): Ezekiel Landau responsum-gyűjteménye. Saját korábbi döntéseire hivatkozva említi. (Latin betűvel: NbJ)	נודע ביהודה	נ"ב / נו"ב
<i>Szifte kohen</i> (“Kohen ajkai”): Sabbetaj ben Meir ha-Kohen (1621–1662) litvániai rabbi kommentárja a <i>Sulhan arukh Hosen mispat</i> és <i>Jore dea</i> egységeihez	שפתי כהן	ש"ך
kérdések és feleletek / responsa / responsum-gyűjtemény	שאלות ותשובות	שו"ת
<i>Sulhan arukh</i> (“Terített asztal”): Joszef Karo (1488–1575) halákhikus törvénykönyve	שולחן ערוך	ש"ע

LATIN BETŰS RÖVIDÍTÉSEK

b	a Talmud Bavli / babilóniai Talmud traktátusa (pl. <i>bBava mecia</i>)
m	a Misna traktátusa (pl. <i>mBava kamma</i>)
EE	<i>Even ha-ezer</i>
HM	<i>Hosen mispat</i>
JD	<i>Jore dea</i>
NbJ	<i>Noda bi-Jehuda</i>
OH	<i>Orah hajjim</i>
R.	rabbi

EZEKIEL LANDAU DÖNTVÉNYEIBŐL:
MAGYARORSZÁGI ADATOK

.....

A TŰRELMI ADÓ FELOSZTÁSÁNAK ELVEI

Jichak ha-Lévi Landaunak, Pozsonyba

1760 k.

NbJ I: HM 22

IRODALOM

- Bernstein Béla, "Die Toleranztaxe der Juden in Ungarn", in: Marcus Brann – Ferdinand Rosenthal, Hrsg., *Tehilla le-David – Gedenkbuch zur Erinnerung an David Kaufmann* (Breslau: F. S. Schottländer, 1900), pp. 599–628
- Cohen, Jichak Joszef, *Hakbmé Hungaria ve-ha-szifrut ha-toranit bab* (Jerusalem: Makhon Jerusalem, 1995), pp. 209–210: Jichak Landau
- Katz, Jacob, *Tradition and Crisis. Jewish Society at the End of the Middle Ages* (New York: New York University Press, 1993), pp. 257–258
- Marczali Henrik, "A magyarországi zsidók II. József korában", *Magyar-Zsidó Szemle*, 1 (1884), pp. 353–363, különösen p. 361
- Pollak Kaim, "A pozsonyi zsidóközség nem bízik a magyarországi rabbikban", *Magyar-Zsidó Szemle*, 13 (1896), pp. 278–282 (Kútfők rovat)
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), pp. 42–43
- Virágh István, *A zsidók jogállása Magyarországon 1657–1780* (Budapest, 1935): 2. fejezet

R. Landau, Jichak ha-Lévi (?–1762). Korábban duklai (Galícia), majd 1754-től ziltzi (Szilézia) rabbi volt. 1759-től haláláig az "öreg" Akiba Eger (1720 k.–1758) utódjaként pozsonyi rabbi. Számos írásából nyomtatásban csak kettő jelent meg, mindkettő jóval halála után: *Maajené ha-jesua* ("A szabadulás forrásai", Jes. 12,3) (Warsaw, 1892), *Amarot tohorot* ("Tiszta beszéd", Ps. 12,7) (Lublin, 1895).

תשובה צום החמישי יתהפך לששון ולשמחה. ויזכה לעלות למנוחה. ה"ה כבוד אהובי, ש"ב ידיד נפשי וחביבי, הרב המאור ומאיר כאור המזרח ונר המערב, אור נערב, הגאון הגדול המפורסם לשבח נ"י ע"ה פ"ה כק"ש מוהר"ר יצחק נשיא הלויים נר"ו אב"ד ור"מ דק"ק פ"ב: (...)

זולת זה על דבר השאלה אף כי דבריו ערבים עלי ביותר וראוי לעשות רצונו ולהשיבו וכי גם שכרי לא יקופח כנזכר במכתבו, אך לטעם הכמוס לא יכולתי לשלוח דברי דרך פסק וביחוד כנזכר במכתבו שלא אטיף לבית יצחק ולא אזכיר מי הוא השואל א"כ יאמרו אח"כ נדרשתי ללא שאלוני. אך את אשר דמה דבר זה להאי כלילא אחרי מחילת כבודו לא דמי, שם תיכף בעת שהושם מהמלך האי כלילא, ידע כי אבולי עשירים יותר ואעפ"כ צוה שיתנו בשוה ומי יאמר לו מה תעשה ודינא דמלכותא דינא אבל בנדון שהוזכר במכתבו כבר נתפשרה המלכה יר"ה ע"פ כללת מדינת הגר ותיכף כל היהודים שותפים נינהו איש כערכו אם לפי ממון ואם לפי נפשות ומה שעשו אח"כ השרים הערכה המה כדמות שמאים דמעריכים לעשות ע"פ יושר

ואם אח"כ ברבות השנים יש עולים ויורדים וקצת קהלות ירדו פשיטא שיכולים לעשות הערכה חדשה אם ע"פ שמאים אם ע"פ שבועה:

זולת זה מה שהחליט שעכ"פ יתנו חציו לפי נפשות, יפה דן ויפה פסק, ופשיטא שהמס הוא על שאנו שוכנים בארצותם וכמו מעות דירה והיה ראוי ליתן הכל לפי הנפשות אך אחרי שנותנים לנו ג"כ מחיה לעסוק במו"מ ולכן ראוי ליתן גם לפי ממון. ואין זה דומה למה שכתב רמ"א שכל מה שגוזרים כוונתם על הממון שזה הוא בשאר גזירות שאין להם ריוח או הפסד רק לצער היהודים בזה ודאי כוונתם על הממון, אבל לשכון בארצותם שזה המס כללי זהו מעות דירה ומה לי מעות דירה בבית או מעות דירה במדינה שכר דירתנו הוא שסובלים אותנו לדור ביניהם. ועם כל זה אם הדבר נחוץ לשלוח דעת דרך פסק יודיעני ואראה לעשות לכתוב כפי דעתי דעת תורה וכו"ל. זולת זה שאר דברים שנזכר בפסק שלו יפה דן. ובזה שלום:

שו"ת נודע ביהודה מהדורה קמא - חו"מ סימן כב'

Válasz. Az ötödik hónap böjtje¹ vidámsággá és örömmé² válik. Méltó a felmenetelre és a nyugalomra. Megbecsült Szerettem, rokonom, lelki jóbarátom, világosságot árasztó rabbi, aki világít, mint a napkelet fénye és a napnyugat mécsese, kellemes fény, a nagy tudós, aki méltó a magasztalásra – Izrael fénye, támasza, a nagy mester, tisztelt nevű tanítónk R. Jichak, a leviták fejedelme – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes –, Pressburg (P" B) szent község rabbinikus bíróságának feje és a jesiva vezetője. (...)

A kérdés ügyében pedig, bár szavai igen kedvesek számomra, és illő az óhajának teljesítése, az, hogy válaszoljak önnek, és – mint levelében említi – bérem³ sem rövidülne meg, szavaimat a titoktartás miatt mégsem tudtam döntésként (*peszak*) elküldeni. Különösen azért, mert levelében említi, hogy ne beszéljek erről Jichák háza előtt, és ne említsen meg, ki a kérdező, ámde akkor meg azt mondhatnák, hogy olyanoknak magyarázok, akik nem kérdeztek. De amihez az ügyet hasonlította, a koronázási adóhoz, ahhoz, szíves elnézésével, nem hasonlít. Ott közvetlenül azután, hogy a király azt a koronázási adót kivetette, tudta, hogy a gazdagok gyásza nagyobb, és mégis azt parancsolta, hogy egyenlően adják, márpedig ki mondhatja meg neki, hogy mit tegyen, és "a királyság törvénye törvény"⁴. Abban a vitában azonban, amelyet a levelében említi, a királynő⁵ – növekedjék a dicsősége – már rendelkezett Hágár országának (*medinat Hagar*) törvényei szerint, következőképp minden zsidó osztozik benne (*suttafim*), ki-ki a sajátja szerint, akár vagyon, akár lélekszám alapján. Ezután pedig a vezetők állapították meg az értékeket, mint a becslők, akik igazságosan állapítják meg az értéket. Ha sok év múltán vannak felemelkedők és lesüllyedők,⁶ és néhány község lesüllyedt, természetes, hogy új értékbecslést készíthetnek, akár (új) becslés, akár eskü alapján.

¹ Ötödik hónap böjtje: év hó 9, vagyis *tisa be-av*. Jeruzsálem elpusztulásának emlékére tartott böjtnap.

² Vö. Zak. 8,19.

³ Értsd: érdemem.

⁴ "A királyság törvénye törvény" a babilóniai Talmudban többször is előkerülő általános jogelv; adóztatás vonatkozásában: b*Bava Kamma*, 113a és b*Nedarim*, 28a.

⁵ Mária Terézia (1740–1780).

⁶ Anyagi értelemben.

Ezenkívül az, amit döntött, hogy a felét mindenképpen személyek szerint adják: jól ítélte és jól döntött. Magától értődik, hogy az adó azokat terheli, akik az ő országukban laknak, és így hasonló a lakbérhez, vagyis helyénvaló lenne az egészet személyek alapján (*le-fi nefasot*) fizetni. Azonban mivel létfenntartáshoz is juttatnak bennünket a kereskedés által, helyénvaló a vagyon szerinti (*le-fi mamon*) fizetés is. Ez nem azonos azzal, amiről a REMA azt írja, hogy mindent, amit elrendelnek, a vagyonhoz kapcsolják.⁷ Ugyanis más rendeletek (*gezérot*) esetében, ahol nincs hasznuk vagy kárunk, csak a zsidók szorongatása, ott nyilvánvaló, hogy szándékuk a vagyonra irányul; de az országukban való lakás (díja) – mert hiszen ez az adó alapvetően ez – nem más, mint lakbér, és számomra mi (a különbség abban, hogy) lakbér a házban vagy lakbér az államban: ez a lakhatásunk díja, amiért eltérnek minket maguk között lakni.

Mindezzel együtt, ha véleményemet szükségesnek (látszik) döntésként elküldeni, tudassa velem, és hozzálatok, hogy elkészítem, leírom nézetemet a Tóra álláspontjáról, ahogyan fentebb kifejtettem. Ezenkívül a döntésében említett egyéb dolgokban jól ítélte. Békesség ezzel.

• MEGJEGYZÉS

A Mária Terézia által bevezetett türelmi adó (*taxa tolerantialis*; héberül *maot malka*, a királynő pénze, jiddisül *malkegelt*) kezdetben a hadi kiadások miatt a zsidókra kivetett rendkívüli adóként jelent meg. Ennek kivetése és beszedése családok (személyek) szerint történt. Az 1746. évi rendelet szerint minden zsidó, aki továbbra is igénybe kívánta venni a királynő protektorátusát, és az országban megtűrtként akart maradni, köteles volt évente fejenként 2 forintot fizetni. A beszedés ekkor még a megyék feladata lett volna. Az 1749-ben kialakított új rendszer vezeti be a zsidók egyetemleges felelősségét az adó beszolgáltatásáért, mégpedig az országból való kiűzetés terhe mellett. A szövegben szereplő *suttafim* kifejezés mögött tehát a fizetés és a felelősség közössége is áll. A fenyegetésnek különös nyomatókat adott a cseh- és morvaországi zsidókra alig néhány évvel korábban (1744) valóban kiadott kiűzési rendelet. Az ő helyben maradásukat is csak komoly összeg fejében lehetett megváltani.

A “vezetők állapították meg az értékeket” stb. rész arra a – szintén az 1749. évi rendelet által életre hívott – rendszerre vonatkozik, amelyben a kormányzat mind az adók kivetését (felosztását), mind a beszedését magukra a zsidókra bízta. Ez csak megfelelő országos, megyei illetve járási, városi szintű döntéshozó és adminisztratív testületek és munkakörök létrehozásával volt kivitelezhető: *Tolleranz-Tax Commission*, megyei zsidóbíró (*Comitats-Judenrichter*), járási megbízottak, beszedők, ellenőrök stb. A pénzbeszedőkénél is kellemetlenebb volt a kivetők munkája, akikre elsősorban zúdultak a panaszok és szemrehányások, a csökkentésre vagy méltányosságra vonatkozó kérelmek.

A kérdés aktualitását az adta, hogy 1760-ban a türelmi adó összege a korábbi 25 000-ról 30 000 forintra emelkedett, így az egyes községeknek még nagyobb összeg beszedését kellett volna vállalniuk. A rendelet eleve úgy intézkedett, hogy ha a községek vagy egyes személyek az adókivetésnél nem tudnak megegyezni, akkor a legközelebbi rabbihoz forduljanak igazságszolgáltatásért. Azonban ez alkalommal a községek közti vita odáig ment, hogy épp a pozsonyi zsidó község megkérdőjelezte a hazai rabbik alkalmasságát a vita eldöntésére, és pártatlan külföldi (morvaországi) rabbit kért bírónak az ügyben.⁸

⁷ A *Sulhan arukh*, HM 369, 11-hez írt kommentárban.

⁸ Pollak Kaim tette közzé a pozsonyiak 1761. júliusi beadványát és a királynő válaszát is. Lásd az irodalomjegyzékben.

Az adó kivetése, mint Landau szavai is tükrözik, ténylegesen vegyes rendszerben történt: részint családfők, részint jövedelem szerint. A kereskedőket és iparosokat osztályokba sorolták, és az egyes osztályoknak megállapított összeget kellett fizetnie, míg a bérlők (árendások) adója a bérösszeg arányos része volt.⁹

Érdemes megemlíteni, hogy a türelmi adó következő, egy évtizeddel későbbi emelésének is van héber (jiddis) forrása. Bár az összeg 30 000-ról 50 000 forintra történő emelése csak 1772-ben lépett életbe, az előkészítés már 1769-ben megkezdődött. Mária Teréziának a pozsonyi helytartótanácsához intézett mandátuma nyomán az akkori pozsonyi rabbit, Meir Barbyt és a köpcsényi (Kittsee) rabbit Menahem Mendel Deuschot szólították fel olyan esküformulák megszerkesztésére, amelyet egyfelől a beszedők a hatóságok előtt (németül), másfelől a jövedelmükről nyilatkozók az adómegállapítók előtt (jiddisül) kellett, hogy tegyenek.¹⁰

⁹ Marczali Henrik, "A magyarországi zsidók II. József korában", *Magyar-Zsidó Szemle*, 1 (1884), p. 361.

¹⁰ Az eskü két változatának szövegét elsőnek Mandl Bernát tette közzé: "Egy hazai zsidóeskü a XVIII. századból", *Magyar-Zsidó Szemle*, 19 (1902), pp. 356–358; majd negyedszázad múltán, sok ponton eltérő olvasatban Winkler Ernő is közölte: "A zsidó eskü Magyarországon", *Magyar-Zsidó Szemle*, 44 (1927), pp. 38–41. A német szöveget Berstein Béla már 1900-ban belefoglalta a türelmi adóról szóló tanulmányába: Berstein Béla, "Die Toleranztaxe der Juden in Ungarn", in: Marcus Brann – Fredinand Rosenthal, Hrsg., *Tebilla le-David – Szefer ha-zikkaron le-David Kaufmann. Gedenkbuch zur Erinnerung ad David Kaufmann* (Breslau: F. S. Schottländer, 1900), p. 613.

A ROHONCI KÖZSÉG SABBATIÁNUS SZOKÁSAI ELLEN

Eleazar Kallirnak, Rohoncra

1769 k.

NBJ I: HM (14) és 16

IRODALOM

- “Sabbetai Cvi messianisztikus mozgalma Magyarországon”, in: Shlomo J Spitzer – Komoróczy Géza, *Héber kiútrólások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 663–674
- Alfassi, Itzhak, “Eleazar ben Eleazar Kallir”, in: *Encyclopaedia Judaica*, X (Jerusalem: Keter, 1972), col. 716
- Bernstein Béla, “A zsidók története Vas megyében: Rohonc”, in: Mózer Ibolya, szerk., *Bernstein Béla emlékkönyv* (Szombathely, 1998), pp. 43–96 [Eredetileg: *Magyar-Zsidó Szemle*, 30 (1913), pp. 161–208; 243–248]
- Cohen, Jichak Joszef, *Haklmé Hungaria ve-ha-szifrut ha-toranit bah* (Jerusalem: Makhon Jerusalem, 1997), pp. 210–213: R. Eleazar Kallir baal Or hadas
- Grünwald, Jekutiél Jehuda, “Le-korot ha-sabbetaim be-Ungaria”, *Ha-cofé me-erec Hagar*, II (1912), pp. 149–162, különösen p. 159 skk.
- Grünwald, Jekutiél Jehuda, *Lifné sté meot sana, o toldot ha-Rav Eleazar Kallir u-zemano* (New York, 1952)
- Reich, Ignaz, *Beth El. Ehrentempel verdienter ungarisches Israeliten*, II (Pest: Aloiz Bucsánszky, 1868), pp. 550–560
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó közösségek és rabbijaiak történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), pp. 10–12
- Richtmann Mózes, “Magyarországi hírek az álmessiasokról”, *Magyar-Zsidó Szemle*, 24 (1907), pp. 147–156

R. Kallir, Eleazar ben Eleazar (1741–1801). Meir Eisenstadt (1670–1744) unokája, Kismartonban született. Apja még a gyermek születése előtt meghalt, ezért kapta az ő személynevet, és lett Eleazar ben Eleazar. Özvegy édesanyjával Litvániába került, ott végezte tanulmányait. 1759-től Zablotów (Galícia) rabbija, de a hatvanas években Berlinbe ment, és a gazdag Mose Levynél volt rabbi. 1766-ban kiadta nagyapja *Kotnot Or* (“A fény köntöse”) című munkáját és annak függelékében saját Tóra-magyarázatát *Or hadas* (“Új fény”) címmel: *Meoré es* (“A tűz fényei”) (Fürth, 1766). Ezzel tett szert olyan ismertségre, hogy 1768-ban Rohonc rabbijává és a jesiva vezetőjévé választották meg. 1781-ben Kolínba (Csehország) hívták meg rabbinak. További munkái: kommentár a *Peszahim* (Frankfurt a. O., 1776) és a *Kiddusin* (Vina, 1799) traktátusokhoz; *Havot Jair* (“Jair tábora”, Num. 32,41) homilia (Prag, 1792), *Heker halakha* (“Halakha kutatása”) (Vina, 1838).

תשובה להרב המאודה"ג המפורסם מו"ה אלעזר אב"ד דק"ק רעכניץ: (...)
ומה שכתב שנוהגין בעירו לומר אחר שיר של יום ואחר שמ"ל עוד מזמור כ"א. ידע שזהו
נתפשט בכל המקומות ששכיחים האפיקורסים מאמינים בש"ץ שחיק טמיא, לפי שיש להם שם
גימטריא ובישועתך גימט' הטמא שלהם, ולכן יבטל מנהג זה שלא לחקות את הצדוקים.

והמנורה שלפני העמוד שם מן הסתם כל מה שעשה ונעשה ע"פ התועב ההוא הכל נעשה ע"פ מינות שלהם וג"כ טוב להסירו משם אם אפשר בלי מחלוקת:

שו"ת נודע ביהודה מהדורה קמא - חו"מ סימן יד', טז'

Válasz a nagy fényű, híres rabbinak: tanítónk R. Eleazar *Rekbnic* (R'KNYC)¹ szent község rabbinikus bíróságának feje. (...)

Amit pedig ír, hogy szokás a városában a napi zsolttár² és a *Sir mizmor le-Aszaf* (SM"L)³ után még a 21. zsolttárt elmondani. Tudja meg, hogy ez elterjedt minden helyen, ahol gyakoriak a Sabbetaj Cviben (S"C) – öröltessenek meg csontjai – hívő eretnekek (*epikurszim*), mivel *gematria* van benne a számukra: “és segítségedben” számértéke egyezik a tisztátalanságukkal.⁴ Ezért szüntesse meg ezt a szokást, nehogy a szadduceusokat (*cadokim*)⁵ utánozza. A menórát, amely a szokásostól eltérően az emelvény (*amud*)⁶ előtt van, szintén helyes eltávolítani onnan, ha ez viszály nélkül lehetséges, mert minden, amit tett, és ami annak az Utálatnak⁷ a szavai szerint történt, mindaz az eretnokségük (*minut*) szerint történt.

• MEGJEGYZÉS

Ezekiel Landau Eleazar Kallirhoz intézett levelében három elvi kérdésre válaszol egyidejűleg, majd egy rövid megjegyzést tesz egyes, a községben élő szokásokkal kapcsolatban. A responsum-gyűjtemény szerkesztésekor a három választ három külön szám alatt vették fel (I: HM 14–15–16), így a megszólítás az I: HM 14, míg a sabbatiánus szokásokkal kapcsolatos zárómegjegyzés az I: HM 16 alatt található.

Eleazar Kallir 1768-ban került Rohoncra. Az elődje nyomán a községben élő szokásokkal nyilvánvalóan működése kezdetén kellett találkoznia és foglalkoznia, ez indokolja a döntvény datálását. Kallir elődje Rohoncon Arje Júda Leib ben Jichak Stassow volt, aki 1748-tól haláláig, 1767-ig működött a községben. A neve alapján valószínűleg lengyel származású (Staszów / Sztasev, Lengyelország), de Rohoncra Morvaországból érkezett. Stassowot, aki Jonatan Eybeschütz (1690/95–1764) tanítványa volt, községe tagjainak egy része a sabbatianizmus vádjával illette. Többen tanúvallomást tettek Stassow különféle kijentéseit idézve, ezeket Jakov Emden (1697–1776), a sabbatianizmus legharcosabb üldözője közölte a *Szefer hitabbekut*-ban (Altona, 1762). Jichak ha-Lévi pozsonyi rabbi és Ezekiel Landau egyesült erővel ki is közösítették (*herem*) Stassowot. Landau indulattól

¹ Rohonc / Rechnitz, ma: Ausztria.

² A reggeli imádság (*sabarit*) végén, a hét napjainak megfelelően elmondott zsolttár.

³ Ps. 83.

⁴ Gematria: a rabbinikus szövegértelmezés egyik módszere, amely azon alapul, hogy a héber betűknek egyben számérték is van. A módszer az azonos számértéket képviselő szavakat és azok kontextusát tényleges jelentésüktől függetlenül összekapcsolja, illetve a kapcsolatukat igazolja a számérték egyezésével. Az említett “és segítségedben” (Ps. 21,1) kifejezés betűinek összértéke (814) megegyezik a Sabbetaj Cvi nevében szereplő betűk összértékével. A 21. zsolttár tartalma beleillik Sabbetaj Cvi kultuszába: a magasztalt, de mások által támadott király alatt természetesen az ő személyét értették.

⁵ Szadduceusok (*cadokim*): Eredetileg a farizeusokkal szemben álló vallási-politikai irányzat a második Templom korában. A kifejezés a Talmudban és későbbi rabbinikus irodalomban eretnokséget jelent.

⁶ Amud (héber állvány, emelvény): az előimádkozó helye a Tóra-szekrény jobb oldalán.

⁷ Arje Júda Leib Stassowra, az előző rohonci rabbira utal. Lásd Megjegyzés.

fűtött szavai visszaidézik számunkra a vizsály hevességét, ami miatt Stassownak egy időre el is kellett menekülnie Rohoncra, és visszatérése után már nem a községtől, csupán néhány hívétől kapta fizetését. A község két pártra szakadt, testvérek, rokonok támadtak egymásnak.

Stassow működését, nézeteit utólag nehéz megítélni: bizonytalan hogy mit lehet a sabbatianizmus, mit a nyíltan vállalt kabbalista eszmék számlájára írni, és mi az, ami csupán személyes sérelmek miatti vádaskodás. A vád származhatott a híres tanítója, Eybeschütz ellen ugyanebben az időben indult támadásból; mint ahogy Stassow a védekezés módszerében is őt követte: a zsinagógában, a Tóra előtt mondott átkot ellenfeleire és Sabbetaj Cvi minden hívére, továbbá nyílt levélben cáfolta a vádat.

A döntvényben említett két konkrét váddal kapcsolatban Bernstein Béla a következőket jegyzi meg a község történetét feldolgozó írásában. Az imakönyv, amelynek alapján ezt a zsoltárt a liturgiába iktatták, jóval Stassow időszakára előtti, 1720 körül került a község tulajdonába az akkori előimádkozó adományaként, a szokás meghonosítása tehát aligha köthető Stassow nevéhez. A szokatlan méretű (egy mázsányi rézből készített) menóra pedig még a 19. század közepén is a zsinagóga felszereléséhez tartozott, abban az utókor semmi kivetni valót nem talált.

TANÚVALLOMÁSOK EGY CSEHORSZÁGI FÉRFI HALÁLÁRÓL

1772

NBJ I: EE 41

IRODALOM

- Aszaf, Szimha, *Baté ha-din ve-szidréhem ahavé hatimat ha-Talmud* (Jerusalem: Ha-poalim, 1924), pp. 80–83: *Pihem* (Csehország)
- Flatto, Sharon, *Prague's Rabbinic Culture: The Concealed and Revealed in Ezekiel Landau's Writings* (PhD Diss., Yale University, 2000, MS), pp. 59–67
- Kestenberg-Gladstein, Ruth, *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern, I: Das Zeitalter der Aufklärung 1780–1830* (Schriftenreihe Wissenschaftlicher Abhandlungen des Leo Baeck Instituts, 18/I) (Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1969), pp. 25–26
- Kook, Saul H., “Le-pitron ha-semot bét din mv”s u-more save”, in: uó, *Injanim u-mehkarim*, II (Jerusalem: Moszad ha-rav Kook, 1963), pp. 179–184
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), pp. 37, 39
- Scherschewsky, Ben-Zion, “Agunah”, in: *Encyclopaedia Judaica*, II (Jerusalem: Keter, 1972), col. 429–433

תשובה: על דבר האשה העגונה בת הקצין הר"ר קלמן סוועטלי הנה יש לה ג' עדים המעידים על מיתת בעלה הר"ר ענזיל עלפוגין וכל אחד לעצמו היה כדאי להתיר העגונה הנ"ל להנשא אבל בצירוף שלשתן יחד מיגרע גרע כי עדותן מוכחשת כל אחד מחבריו.

והנה הנער שמואל פלק בן כמ' שמע' מבומסלא שהעיד זי"ן ניסן העבר בק"ק יענקוויא בפני ב"ד של שלשה בת"ע. וזה תורף עדותו בקיצור וז"ל. איך בין מילדותי אצל ר' ענזיל אוף גיצויגין גווארדן ווייל ער שמה בק"ק בומסלא אין זיין גוטען שטאנד גוואהנט האט ושמה גבאי דמתא גוועזין נון האב אים אן גטראפין בימי עניו כאשר נסע למדינת אונגריין בק"ק שוסבורג וויא איך עבין למדינה הנ"ל גירייזט בין ואמר ר"ע הנ"ל אלי שמואל פאלק אתה מכיר אותי וקשה עלי ליסע לבדי רייז דוא מיט מיר לאונגריין ונסעתי עמו עד פאפא זא איזט ר"ע הנ"ל גישוואהלין ווארדין ל"ע ואמרתי אליו הלא אי אפשר לך לילך ברגליך לכן לאזט איך אין פוהר געבין ולא רצה והלכנו יחד עוד שבע פרסאות עד אלט אובין ושם היינו ביום כפור דהאי שתא תקל"ב ומשם כמו פרסה עד שאמינדי איזט איהם איין עגלה גיגעבין ווארדן נאך קראהלי ומשם קראהלי זיין מיר גישיקט ווארדן נאכר קריהיל בימי חוהמ"ס. ושמה נפטר ביום א"ח של סוכות ושבק חיים לכל חי ואני הייתי אצל מיתתו ואצל קבורתו כו' זה תורף עדותו בקיצור.

ומעתה הרי העיד שהכירו והעיד על מיתתו ועל קבורתו ואף שלא העיד על שם אביו רק שמו ושם עירו מכל מקום התחלת הגביית עדות של הב"ד דק"ק יענקווי מתחיל בא לפנינו נער אחד בן י"ט שנה ושמו שמואל פלק בן כמר שמחה מק"ק בומסלא וממכירי העיר ההוא להעיד בת"ע על מיתת המנוח הר"ר ענזיל בומסלא ז"ל ואמר לנו אחר האיום כו' איך בין מילדותי ממש אצל

ר' ענזיל הנ"ל כו' משמעות לשון הב"ד שעל ר' ענזיל הידוע להם בא הנער להעיד וכיון שהנער אמר אצל ר' ענזיל הנ"ל משמע שעל ר' ענזיל הידוע שדברו בו הבית דין בתחילת הגב"ע הוא מעיד. ועוד הלא ק"ק בומסלא סמוכה ונשאל להם אם היה עוד ר"ע שם גבאי דמתא. (...)

ועכשיו נבוא לעדותו של הרב מקראהלי ע"פ אגרתו אשר כתב להרב מוהר"ר משה באנדי וזה לשונו בקיצור רק הצריך לענינו. אותיותיו כו' להודיע על דבר האשה הנעצבת בת הקצין ר' קלמן סוועטלי אם היא מותרת להנשא אם יצאה מחזקת אשת איש עדיין לא נהיר ולא בהיר כי יש כמה תשובות בדבר ואינו מהצורך לפרש כי די לחכימא חכם כי"ב. אמנם היות הרב לא ביקש מאתי רק להודיעו המעשה שהיה כך היה אורח אחד בא לכאן כאורח נטה ללון ובא אלי בבקשה שאיטיב עמו אצל אלופי קהלתנו ואלופי ג"צ באיזו מליצה ישרה והראה אלי כתב נבחר מהרב אב"ד דק"ק בומסלא זצ"ל והיה כתוב בו ספורי דברים רבים ונכבדים מכל הקורות אשר קרה להמוביל כתב הנ"ל אשר היה איש נכבד מאד ושמו כ"ה ענזיל עלפוגין ג"צ דק"ק הנ"ל וע"פ סבה נתגלגל החוסר וגם יש לו בת גדולה אשר הגיעה לפרקה והאיש הנ"ל העלה על שמו כי הוא זה האיש ר' ענזיל אך לא הכיר אותו שום אדם פה בט"ע אם הוא או אם אחר הוא ומצא הכתבים או לקח מאחר כי האידנא שכיח כו'. אעפ"כ היטבתי עמו כיד ה' הטובה עלי ואח"כ נסע מפה עם בחור אחד מהעלישוויא לדלג על הערים ולקבץ הגבאות ולא היו ימים מועטים עד שחזר לכאן בין כסא לעשור עם הבחור הנ"ל וחלה את חליו ונפטר מתוך אותו חלי בשמחת תורה העבר והבחור הנ"ל היה אצלו עד אחר פטירתו הנ"ל וחיי לרבנן ולכי"ש והבחור הנ"ל אמר שיש להמנוח הנ"ל בן אחד בק"ק לאשברין סמוך לק"ק אובן ישן ואח"כ נסע גם הבחור הנ"ל מפה להיות משוט בארץ ומתהלך בה עם שארי מהדורי אפתחא. הן הן הדברים כהוייתן. עוד זאת חפצתי להודיע לרב חביבי נר"ו כי יש פה תכריך כתבים שונים ומשונים מה שנמצא בדלוסקמא של הנפטר הנ"ל ממדינת פיהם בכתב יהדות אג"ש וגם פאס ואיזה כתבים גלחות והמה מונחים פה. וכזה ינוח שקט ושאנן כזית רענן עד ביאת ינון. כ"ד הטרוד כו', הקטן מאיר יהודה כו'. (...)

ועוד בה שלישייה אגרת מר' מרדכי רופא באובן ישן שר' קלמן הנ"ל כתב אליו וביקש ממנו שיחקור שם על חתנו ר' ענזיל הנ"ל, וז"ל התשובה של ר' מרדכי הנ"ל שלום וכו' הקצין כ"ה קלמן ט"מ נר"ו, כתבך הנקי קבלתי וכו' מתוכו ראיתי בקשת ממני עבור חתנו ר' ענזיל ע"פ האב מזמן הלז וואס האב אגרת מקבל גיוועזין ממנו לא תמנע טוב מבעליו אונד חקירה ודרישה גהאבט זא הבי ערפאהרין אלז בק"ק קראהלי דאח"ג דסוכות העבר נפטר וואהרן אונד האט מצוה גיוועזין אלז מען זאל באובן ישן ידיעה געבין ווייל איך איהם קאן אלז בנו קדיש בבה"כ זאגין זאללי וויא אויך בנו ר' זונדל יוסט כאן גיוועזין אונד ידיעה געבין ותו לא מידי רק חיים ושלום מאדה"ש. הנה ע"פ אגרת הזאת פשוט להתיר ואף שאינו מעיד רק מפי השמועה הלא משיאין עד מפי עד:

ואמנם בצירוף שלשתן המה מכחישים זא"ז ולא בכדיקות כ"א בחקירות באיזה יום ובאיזה מקום, הרב מקראהלי אומר במכתבו שמת בשמחת תורה והנער שמואל פלק וכן ר' מרדכי רופא מעידים שמת באסרו חג ושמואל פלק עם ר' מרדכי מכחישים זא"ז באיזה מקום שמואל פלק אמר ששלחוהו מקראהלי לקריהיל ושם מת ור' מרדכי כתב שמת בק"ק קראהלי: (...)

מעתה סיומא דפסקא דהך איתתא בת הקצין ר' קלמן סוועטלי מותרת להנשא. ולרוחא דמלתא טוב לחקור בק"ק בומסלא אם לא היה אדם אחר גבאי צדקה שהיה שמו ר' ענזיל חוץ

מחתן ר' קלמן הנ"ל. וכל הדברים הללו הלא למעשה עד שיסכימו עמי עוד שני רבנים סמוכים ראויים להוראה דהיינו עוד שני רבנים מבית דיני הגדול ב"ד מו"ש או אחד מהרבנים הנ"ל בצירוף הרב דגליל אשר האשה תחת רבנות שלו. ויען להיות שאין כאן שני עדים כשרים ממש והיא נשאת ע"פ עד אחד וצריכה ב"ד של שלשה שיצטרפו יחדיו להתירה ולכן אחר שיסכימו עמי שני מורי הוראה כנ"ל להתירה יצרף הרב דגליל שלה אליו עוד שנים יהיו מי שיהיו רק שלא יהיו קרובים ופסולים ויתירו האשה להנשא. (...)

שו"ת נודע ביהודה מהדורה קמא - אה"ע סימן מא'

Válasz. Az *aguna*¹ asszony, a méltóságos R. Kalman Szvetli úr lánya ügyében. Három tanúja van, akik tanúsítják a férje, R. *Enzil Elpogen*² úr halálát. Mindegyik önmagában elegendő lenne az említett *aguna* felmentésére, hogy férjhez mehessen, de hárman együtt kevesebbet érnek, mert a vallomások megcáfolják egymást.

Az ifjú Smuel Falk, tiszteletre méltó tanítónk, R. Semaja fia *Bumszlából*³ tanúskodott az elmúlt niszán hó 7-én *Jenkoia*⁴ szent községében a háromtagú bíróság előtt a tanúvallomás szabályai szerint. Ez vallomása lényege röviden, ezek a szavai:

“Gyerekkoromtól R. Enzil házában nevelkedtem, míg ő Bumszla szent községben jó anyagi helyzetben élt és a város előljárója (*gabba*) volt. Majd találkoztam vele nyomorúsága napjaiban, amikor *Ungarin* országba utazott, *Soszburg*⁵ szent községbe. Mivel én is az említett országba utaztam, azt mondta nekem az említett R. Enzil (R"E): “Smuel Falk, te ismersz engem, és nehéz nekem egyedül utaznom, utazz velem Ungarinba!” Vele utaztam *Pápáig* (P'P), és az említett R. Enzil (R"E) annyira felpuffadt – ne jöjjön ránk –, hogy azt mondtam neki: Nemde képtelenség számodra gyalogosan menni, ezért engedd meg, hogy szállítsanak téged, de ő nem akarta. Így együtt mentünk még hét járóföldet (*parsza*) *Alt Oven*-ig,⁶ és ott voltunk *jom kippur*-kor az 532. évben.⁷ Onnan körülbelül egy járóföld *Somindi*-ig (S'MYNDY),⁸ ott egy kocsit kapott *Krohle*-ig (QR'HLY),⁹ és onnan, Krohleből tovább küldtek minket *Krihilbe* (QRYHYL)¹⁰ szukkot félnappi napjaiban. Ott halt meg a szukkot utáni napon (*iszru hag*), az életet az élőkre hagyta,¹¹ és én ott voltam a halálánál és a temetésénél” stb. Ez tanúvallomásának lényege röviden.

¹ Lásd Megjegyzés.

² Elpogen / Elpogin: az ismert Elbogen név változata. Enzil: Anschel.

³ Bumszla: Bumsla / Jungbunzlau / Mladá Boleslav, csehországi város. – Az illetőt Richtmann tévesen lengyelként azonosítja. Lásd Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), p. 37.

⁴ Jenkoia / Jenkvia, alább Jenkoi formában: Jennikau / Golčuv Jeníkov, csehországi város.

⁵ Schoszburg / Sasvár.

⁶ Óbuda.

⁷ 532. tisri 10 = 1771. szeptember 18.

⁸ Somindi: Richtmann azonosítása szerint Csomád. Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), p. 39.

⁹ Krohli / Krohle: Nagykároly jiddis neve.

¹⁰ Krihil: azonosítatlan

¹¹ b*Berakhot*, 61b.

Tehát tanúsította, hogy ismerte, és tanúskodott a haláláról és a temetéséről, de nem tanúskodott az apja nevééről, csak az (elhunyt) nevééről és a város nevééről. Mindenesetre, *Jenkei* szent község bíróságának tanúkihallgatása így kezdődik: “Előttünk egy 19 éves ifjú, neve Smuel Falk, Szimha úr fia Bumszla szent községből, annak a városnak az ismert emberei közül, hogy tanúvallomást tegyen a tanúvallomás szabályai szerint az elhunyt R, Enzil Bumszla – emléke legyen áldott – haláláról. Ezt mondta nekünk a fenyegetés (*ijjum*)¹² stb. után: Gyerekkoromtól az említett R. Enzil házában nevelkedtem stb.” A bíróság szavainak jelentése, hogy a számukra ismert R. Enzilről jött az ifjú tanúskodni, és mivel az ifjú úgy mondta “ az említett R. Enzilnél”, azt jelenti, hogy az ismert R. Enzilről tanúskodik, akiről a bíróság beszélt a tanúkihallgatás kezdetén. Különben is, Bumszla szent község közel van, megkérdezhették, hogy volt-e másik R. Enzil előljáró ott. (...)

Most térjünk rá a *krohlei* rabbi vallomására a levele alapján, amit tiszteletre méltó tanítónknak, R. Mose Bondinak írt. Ezek a szavai röviden, csak ami témánkhoz szükséges. “Betűi stb., felvilágosítást adni a megszorodott asszony, a méltóságos R. Kalman Szvetli lánya ügyében, hogy szabad-e ő a házasodásra, kikerül-e a férjes asszony állapotból, egyelőre nem tiszta és nem világos, mert több döntés is van az ügyben, és nem kell magyarázni, mert elég a bölcsnek a hozzá hasonló bölcs. De mivel a rabbi nem kért tőlem mást, csak hogy tudassam vele a történetet, ahogy esett, nos, így esett: egy utazó érkezett ide, aki megszállni szándékozott, és azzal a kéréssel jött hozzám, hogy ajánljam őt be a községünk vezetőinél (*allufé kehíllatému*) és a jótékonyági ügyek felügyelőinél (*allufé g"c*) szép szavakkal. Írást mutatott nekem Bumszla szent község rabbinikus bíróságának fejtől – igaz emléke legyen áldott –, amelyben sok és jelentős események voltak leírva mindarról, ami az említett írás felmutatójával történt. Ő igen megbecsült férfi volt, a neve nagyrabecsült R. Enzil Elpogin, az említett szent község jótékonyági ügyeinek felügyelője (*gabbaj cedaka*), azonban sorsa rosszra fordult, és egy eladósorba került nagy lánya is van. Az említett férfi állította, hogy ő az a R. Enzil, de itt senki sem ismerte őt látásból, hogy ő-e az vagy valaki más, és csak találta-e az írást, esetleg elvette valakitől, mert manapság gyakran megesik az ilyesmi stb. Ennek ellenére jót cselekedtem vele, mint (ahogy) az Örökkévaló jó hozzám, majd elutazott innen egy ifjúval *Helisvia*-ból¹³ járnai a városokat és adományt gyűjteni.¹⁴ Nem kevés nap telt el amíg visszatért ide újhoid és tizedike között¹⁵ az említett ifjúval, és megbetegedett,¹⁶ és belehalt abba a betegségbe az elmúlt szimhat Torakor.¹⁷ Az említett ifjú vele volt a halála utánig – életét a tudósokra és egész Izraelre hagyta –, és az említett ifjú azt mondta, hogy az említett elhunytnek van egy fia *Lasberin* (L'SBRYN)¹⁸ szent községben, *Oven Jasan*¹⁹ szent község közelében. Majd az említett ifjú is

¹² Fenyegetés (*ijjum*): a tanú vallomástételét megelőző formula.

¹³ *Helisvia*: Holleschau / Holešov, morvaországi város. Mivel ezt az eltérést Landau nem emeli ki, feltételezhetjük, hogy a bumszlai származású és ott felnevelkedett Smuel Falk később ebben a városban élt, ezért azonosítja őt így a nagy-károlyi rabbi.

¹⁴ Szójáték Cant. 2,8 alapján. Az eredeti szöveg – “ugrálva a hegyeken, szökellve a halmokon” – három szavát is nagyon hasonló hangzású szóval cseréli fel.

¹⁵ Utalás a *ros ha-sama* (tisri 1: újhoid és újév kezdete) és *jom kippur* (tisri 10) közti időszakra.

¹⁶ II. Kir. 13,14.

¹⁷ Szimhat Tora: a Tóra örömmünnepe, az őszi nagyünnepek utolsó napja (tisri 23).

¹⁸ Lovasberény.

¹⁹ Óbuda.

elutazott innen, hogy az országban vándoroljon, járkálva²⁰ a többi házalóval. Íme, ezek a dolgok, ahogy voltak. Még azt kívánom tudatni szeretett rabbimmal – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes –, hogy van itt egy köteg különféle papír, ami az említett *Pihem*²¹ országból való elhunyt csomagjában maradt, zsidó írással magánlevelek (*iggeret salom*) és útlevel (*pasz*) is, és valami latin betűs írások is, ezek itt vannak letéve. Ezzel nyugodjon csendesén és békésen,²² mint a termékeny olajfa²³ a messiás (*Jimnon*)²⁴ eljöveteléig. Ezek a szavai, elfoglaltság miatt stb., a kis Meir Jehuda²⁵ stb. (...)

Továbbá egy harmadik levél is jött R. Mordekhaj orvostól, *Oven Jasanból*,²⁶ hogy az említett R. Kalman írt neki, és kérte tőle, hogy kutasson ott veje, az említett R. Enzil után. Ez az fent említett R. Mordekhaj válaszában szövege:

“Békesség stb., a méltóságos, tiszteletre méltó előljáró R. Kalman – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes – részére. Világos írásodat megkaptam stb., láttam belőle, hogy vejed, R. Enzil felől kérdezel engem. Amióta megkaptam a levelet, megtartottam, hogy jótettedet ne tagadd meg a rászorulótól,²⁷ keresést és kutatást tartottam. Így jutott a tudomásomra, hogy *Krohle* szent községben az elmúlt szukkot ünnep utáni napon (*iszru hag*) elhunyt, és úgy rendelkezett, hogy tudassák ezt Oven Jasanban. Én ugyanis ismerem őt, és akkor a fia tud *kaddis*-t mondani²⁸ utána a zsinagógában. Mivel a fia, R. Zundel épp itt volt, megkapta ezt a hírt. És semmi több, csak élet és békesség a békesség urától.”

Nos, ezen levél alapján egyszerű felmenteni, mégha csak a híradás alapján tanúskodott is; nemde elfogadjuk a másodkézből való tanúskodást.²⁹

Azonban három együtt megcáfolja egyik a másikat, és nem csak a részletekben, hanem annak megállapításában is, hogy melyik napon és melyik helyen. A krohlei rabbi azt állítja levelében, hogy *szimhat Tora*-kor halt meg, az ifjú Smuel Falk, R. Mordekhaj orvos viszont azt tanúsítja, hogy az ünnep utáni napon.³⁰ Smuel Falk és R. Mordekhaj pedig ellentmondanak egymásnak a helyszínben. Smuel Falk azt mondta, hogy elküldték őt Krohleből Krihilbe, és ott halt meg, R. Mordekhaj azt írja, hogy Krohle szent községben halt meg.³¹ (...)

²⁰ Job 1,7.

²¹ Pihem: Csehország.

²² Jer. 31,10.

²³ Jer. 11,16. Inkább csak a héber szójáték kedvéért szerepel a kifejezés.

²⁴ Ps. 72,17.

²⁵ Meir Júda: Meir Österreicher, nagykárolyi rabbi 1751 és 1774 között (meghalt 1774-ben). Említi őt Akiba Eger pozsonyi rabbi *Misnat de-rabbi Akiba* című munkája: Meir Júda panaszt tesz nála a mellette működő dajjanra (*Misnat de-rabbi Akiba*, Fürth, 1781, 100. lap).

²⁶ Richtmann az itt említett Mordekhaj orvost Österreicher Manes Józseffel (1756–1832) a híres óbudai származású orvossal azonosítja, ami azonban valószínűtlen, hisz Österreicher doktor 1772-ben még csak 16 éves volt. Lásd Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), p. 39.

²⁷ Prov. 3,27.

²⁸ Kaddist mondani: közvetlen családtagok (leggyakrabban valamelyik szülő) halála után a férfi kötelessége 11 hónapon át naponta a zsinagógában elmondani az elhunytért az árvák kaddisát (Istent dicsőítő, arámi nyelvű imát). Ez lehet az oka, hogy ebben az esetben a távol élő fiúgyermek értesítése előbbre valónak tűnt a haldokló szemében, mint a feleségé.

²⁹ Szó szerint: tanú a tanú szájából.

³⁰ Tehát egy nappal később.

³¹ A helyszínben a krohle (nagykárolyi) rabbi is R. Mordekhajt erősíti meg.

Az ítélet lezárása pedig, hogy az asszony, a méltóságos R. Kalman Szvetli lánya, szabad a házasságra. Tévedések kizárására helyénvaló kutatni Bumszla szent községében, hogy nem volt-e egy másik jótékonyági felügyelő is R. Enzil néven az említett R. Kalman vején kívül. Mindezek a szavak vallási előírások (*halákha*), de mindaddig nem a cselekvés számára (*le-maasze*) valók, amíg nem adja bejegyzését velem együtt még két közeli, a tanításra méltó rabbi: azaz vagy még két rabbi a nagy bíróságomból, a feljebbviteli bíróságból (B"D MV"S),³² vagy egy az említett rabbik közül, kapcsolódva annak a környéknek rabbijához, akinek a fennhatósága alá az asszony tartozik. Mivel itt valójában nincs két megfelelő tanú,³³ az asszony egy tanú alapján megy férjhez, amit háromtagú bíróság kell, hogy együttesen engedélyezzen. Ezért azután, ha egyetértett velem a két említett tanító az engedélyezésben, vegyen maga mellé az asszony környékének rabbija még kettőt, legyen az bárki, csak ne rokonok vagy alkalmatlanok, és engedélyezzék az asszony férjhezmenetelét. (...)

• MEGJEGYZÉS

A döntvény nem nevezi meg címzettjét, de a továbbiakból egyértelmű, hogy az asszony ügyében eljáró jennikauai bíróság kérte ki Landau tanácsát az egymásnak ellentmondó tanúvallomások ügyében. Ezért kerülhetett mégis bele válogatásunkba, mert a vallomást tevők közül ketten (Meir Júda nagykarolyi rabbi és R. Mordekhaj óbudai orvos) magyarországiak, és a harmadik vallomás is magyarországi eseményeket beszél el.

Aguna az az asszony, aki valamilyen oknál fogva magára maradt, de helyzete rendezetlensége miatt nem mehet újból férjhez (szó szerint: visszatartott, akadályozott). A helyzet rendezése az asszony és az esetleges gyermekek létfenntartása miatt is mindig sürgős, de egyben nagy körültekintést igénylő feladat. A zsidó jog szerint egy házasság vagy az egyik fél halálával, vagy válással, azaz a válólevél átadásával érhet véget. Ha ezek valamelyike bekövetkezett, akkor özvegynek, illetve elválnak tekinthetjük az asszonyt, aki így alkalmassá válik az újbóli férjhezmenetelre. Ha azonban a férj eltűnt, de nincs bizonyosság a haláláról, és megfelelő válólevelet sem adott vagy küldött, akkor az asszony *aguna*. Az eddigiekből következik, hogy az esetek egyik részében az agunaság feloldását a férj halottá nyilvánítása jelenti. Ez a rabbinikus bíróság előtt tett tanúvallomások alapján történhet meg. Jelen válogatásban ilyen ügyek: #3, 4, 7. Más esetekben azt kell mérlegelni, hogy a férj által hátrahagyott vagy a távolból küldött útján eljuttatott, kisebb hibákat tartalmazó, de másikkal nem pótolható válólevél elfogadható-e mégis, tekintettel az asszony nehez helyzetére. Ilyen ügyek háttérében állhat például kitérés vagy – mint a mi anyagunkban – katonáskodás (#36). Agunának számít az az özvegy is, akire a sógorházasság (*levirátus*) szabálya vonatkozik, de nem tudja megszerezni a *halicát*³⁴ a sógorától, vagy bizonytalan, hogy van-e egyáltalán életben lévő sógora (#35). Landau itt közölt döntvényei között az aguna-ügyek még egy fajtájával találkozunk, egy (kitért) házasságszédelő férfi áldozatával (#32). Míg az összes többi

³² A felsőbb bíróság különböző forrásokból név szerint is ismert tagjait veszi számba: Sharon Flatto, *Prague's Rabbinic Culture: The Concealed and Revealed in Ezekiel Landau's Writings* (PhD Diss., Yale University, 2000, MS), pp. 63–64. A prágai bíróságokról lásd Megjegyzés.

³³ Egymásnak ellentmondó tanúk vallomása együttesen értékelhetetlen, így csak valamelyik tanú egyedüli vallomására lehet a döntést alapozni.

³⁴ Halica: az özvegy feloldása a sógorházasság alól, a részleteket lásd #11.

esetben Landau az asszonyok számára kedvező (megengedő) döntésre hajlik, ott – talán pedagógikus célzattal – mások ellenében is a szigorító állásponton marad.

Prágában, mint ezt az ott élő zsidóság lélekszáma és így nyilván a bírósági ügyek száma is indokolta, négy rabbinikus bíróság működött Ezekiel Landau idején.³⁵ Ezek között részint hierarchikus viszony, részint az ügyek jellege szerinti munkamegosztás állt fenn. A legrangosabb épp a forrásban említett testület, a B[”]D MVS = *bét din more save* volt, amelynek munkájában a községi rabbi (*av bét din*) is részt vett. Ehhez a bírósághoz tartoztak a nagyobb súlyú ügyek, köztük a házassági ügyek is, valamint feljebbviteli fórumként is szolgált a többi bíróság döntéseivel szemben. Ez utóbbi szerepe miatt a tagjait *Apellanten*-nek is nevezték. A bíróság elnevezésére (*bét din more save*) több magyarázat, feltételezés ismert. A legvalószínűbb, hogy a tagok egyenrangúságát, véleményük azonos súlyát hangsúlyozza, vagyis “egyenlően tanító bíróság”-nak kell érteniünk.³⁶

³⁵ A szakirodalom megosztott a bíróságok számát illetően más szerzők úgy vélekednek, hogy csak két bíróság működött: a kisebb polgári peres ügyekkel egy hattagú bírósághoz, az ún. *Groeschel bét din / bét din zuta*-hoz lehetett fordulni. A felsőbb vagy nagy bíróságot (*bét din rabba / gadol*) a főrabbi elnöklete mellett további öt bíró (*dajjan*) alkotta. Lásd például Ruth Kestenbergl-Gladstein, *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern, I: Das Zeitalter der Aufklärung, 1780–1830* (Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1969), pp. 25–26.

³⁶ Saul H. Kook, “Le-pitron ha-semot bét din mv”s u-more save”, in: uő, *Injanim u-mehkarim*, II (Jerusalem: Moszad ha-rav Kook, 1963), pp. 179–184.

DUNÁBA FULLADT FÉRFI RUHÁZATA

Meir Barbynak, Pozsonyba

1772

NbJ I: EE 51

IRODALOM

- Alfassi, Itzhak, "Barby, Meir ben Saul", in: *Encyclopaedia Judaica*, IV (Jerusalem: Keter, 1972), col. 207
- Büchler Sándor, "A magyar zsidók viseletéről", *IMIT Évkönyv*, 1898, pp. 117–124
- Cohen, Jichak Joszef, *Haklmé Hungaria ve-ha-szifrut ha-toranit bab* (Jerusalem: Makhon Jerusala'im, 1995), p. 215: Maharam Barby
- Grünwald Lipót, *A pozsonyi zsidók története* (Pozsony, 1910)
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), pp. 16–20: Meir Barby
- Rubens, Alfred, *A History of Jewish Costume* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1973), p. 114 skk.
- Weingarten, Smuel Hakohen, "Toldot jehudé Bratislava – Pressburg", in: Jehuda Leib Fischmann, ed., *Arim ve-immahot be-Jisrael*, VII (Jerusalem: Moszad ha-Rav Kook, 1960)

R. Barby, Meir ben Saul (1729–1789). Nevét szülőhelyéről, a Halberstadt melletti kisvárosról, Barbyról kapta. A halberstadti Cvi Hirs ben Naftali Herz Biale (1670–1748) és a frankfurti Jakov Poppers (?–1740) voltak mesterei. Halberstadti *dajjan*-ná, majd egy évre Halle rabbijává nevezték ki, ezután (1763-ban) hívták meg Pozsonyba rabbinak. Ezt a tisztséget látta el egészen haláláig. Pozsonyban nagy jesivát tartott, kiterjedt levelezést folytatott a kor rabbinikus tekintélyeivel – Ezekiel Landau, Jesaja Berlin (1725–1799) és Meir Pozner –, számos községi rendeletet (*takkana*) hozott. Saját hatáskörét jóval Pozsony határain túl vonta meg, felügyeletet törekedett gyakorolni tágabb környezetének községei felett. Mélyen elkötelezett volt a sabbatianizmus nyomainak felszámolásában. Egyetlen nyomtatásban megjelent munkája talmudi fejtegetéseinek gyűjteménye: *Hiddusé hilkhot Maharam Barby*, I–II (Dyrenfurth – Prag, 1786–1792).

פראג בטו"ב תמוז תקל"ב לפ"ק.

תשובה למאיר ובא קרא שחר. ראו כי בו ה' בחר. לא יכבה בלילה נרו טעמו כי טוב שחרו מכל מסחר. ה"ה כבוד אהובי נאמני ידידי הרב המאה"ג הגאון המהולל בשערים נודע שמו. כי טוב טעמו. נ"י פ"ה ע"ה כבוד שמו מוהר"ר מאיר נר"ו אב"ד ור"מ דק"ק פרעשבורג:
מכתבו הגיעני ויען היה לפני כמה טרדות וגם כמה דברים להשיב לשואלים ודבריו ראיתי כי אינם נחוצים כי בלא"ה אפילו תצא האשה בהיתר צריכה להמתין שלשה ירחים ואם בשביל אמירת קדיש שתלוי בהיתר האשה וכל זמן שלא יצא הדבר בהיתר מונעים היתום מלומר קדיש לא ראיתי נזכר במכתבו שיש איזה יתום, ולכן הקדמתי תשובות שאר השואלים הצריכין לשעה וכעת פניתי מעט ועיינתי במכתבו. וע"ד אשת ר' שמואל טיפליץ אשר יצא מדעתו והיו גיסיו משמרים אותו שלא יעשה מעשה בגופו מחמת רוב הטירוף והגיע ליל מוצאי י"ט האחרון של פסח ותרדמה נפלה על השומרים ונרדמו בשינה ובהקיצם ור' שמואל איננו ויבקשוהו ולא

מצאוהו וביום ד' יו"ד אייר וקול יצא שר"ש הנ"ל נמצא תוך המים סמוך לעיר סומריין דיתבא על נהר דינא. ואחרי החקירה זהו שורש העדות שעד אחד העיד שיצא קול שנכרי מצא בנהר הנ"ל בן ישראל אחד והנכרי הנ"ל לקח מהאיש הנמצא מלבוש קאמיזאל וכאשר ראה העד המלבוש הנ"ל והמת הנמצא במים נקבר ע"י הנכרי והודיע האיש הנ"ל הדבר לפרעשבורג לאשת ר' שמואל וגיסו ונסעו שמה ופתחו הקבר והוציאוהו ומצאו שפרצוף הפנים היה נתפח מאד ולא היה באפשרי להכירו בפרצופו כלל. וראה בחתימת זקן שלו והנה חתימת הזקן הוא למטה איין שטרייפל, מלבושים היו עליו איין גשטעפט לייבל, ארבע כנפות של טלית צייג, הויזין שחור צייגי עם קנעפיל געל באמצע. שחור גלאטי שטרימפף, הכתובת היה נרשם אותות ש' ל'. סימן בגוף היה סמוך אל הלב איין פלעק גדול כמו מטבע יו"ד זיינר (זיבצנער) נוטה במראה לירוק. עד שני העיד שדיבר עם השיף מאן וראה אצלו קאמיזאל שחור קלמוקי מיט וויסין צייג גפיטרט גם אחד טיכל כו'. גם עוד נכרי אחד שהיה עם השיף מאן היה לו בוימוואל טיכל גם האלז בינדל עם כסף שנאלין והשנאלין ראה העד אבל הבינדיל לא ראה והגיד השיף מאן כל הנ"ל נמצא אצל יהודי הנמצא בהמים על ידו וע"י הנכרי השני הנ"ל. ואח"כ הלך העד עם עוד אנשים והוציאו המת מן הקבר והיה המת לבוש איין קרטוני לייביל גשטעפט ולבן צייגי ארבע כנפות שחור צייגי הויזן דורך אויז מיט לעדר גפיטרט שחור שטרימפף הכתונת מיט שחור זייד גיזייכנינט, גם על גופו האב גיזעהען סמוך ללב איין העפט לענגליכט עם כל מיני צבעים ריטליך עם בלעליך גרויש לערך איין זיבצנר, אבל הפרצוף איז ניט צו ער קענן גיוועזין. שוב העיד הבחור מנחם אחי אשתו של ר' שמואל הנ"ל שהוא היה אצל השיף מאן הנ"ל והכיר בט"ע את הקמיזול הנ"ל שבו היה לבוש ר"ש הנ"ל וויא ער איזט אוועק גגאנגין גם א' בלאה טיכל מיט ווייסי שטרייפין וועלכס אחותו אמרה דאש בעלה זעלכיס בייא זיך גיהאט בעת שהלך גם היה הבחור הנ"ל בעת שפתחו קברו וראהו לבוש ווייס פילעט קארטוני לייביל מיט רוטן בארכאט גפיטרט גם לבן צייג ארבע כנפות גם רושם על הכתונת ש' ל' גם שווארצי גלאטי צייגני הויזין גפיטרט מיט לעדר גם שחור שטרימפף. כל המלבושים הנ"ל העיד הבחור מנחם הנ"ל שהכיר בט"ע דס זולכס גיסו ר' שמואל טיפליץ אן האט גיהאט בעת הפרדו. גם בגופו הכרתי בט"ע אן דיא רגלים וגם בצפרני ידיו האב איך דער קענט ווייל ער האט גיהאט ברייטי נעגיל גם בשער הזקן הכירו שלמעלה לא היה שום רשימה מזקן רק למטה נגד הצואר אונד דיא גרענעם היה ניכר רק מעט מזעיר גם בגופו סמוך ללב האב גזעהין פלעקין והקברנים אמרו שהוא רושם פון איין ברען. שוב באה מרת לאה אשת ר"ש טיפליץ ואמרה שלבעלה היה בגופו סמוך ללב איין העפט פון איין ברען. גם היה אצלו אין זאק שלו איין האלז בינדל עם כסף שנאלין גם העמד מיט צייכין ש' ל' קעני איך בט"ע דס איך זולכיס זעלבסט גיזייכנט האבי.

ע"כ השאלה:

(...)

שו"ת נודע ביהודה מהדורה קמא - אה"ע סימן נא'

Prag, tammuz hó 17, 532 a kis időszámítás szerint.¹

Válasz a fénylőnek,² és jött, szólította a pirkadatot. Látták, hogy ő az Örökkévaló választotta.³ Éjjel sem alszik ki a fénye, mert látja, hogy hasznosabb a munkája minden foglalatostkodásnál.⁴ Szerettemnek, hűséges jó barátomnak, a rabbinak, aki a szétszóratás fénye, a dicsőített tudós, kinek neve ismert a kapukban.⁵ Mert szépséges az értelme. Izrael fénye, támasza, a nagy mester, tisztelt nevű tanítónk, R. Meir – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes –, Pressburg szent község rabbinikus bíróságának feje és jesivájának vezetője.

Levele megérkezett hozzám, de volt néhány elfoglaltságom, és néhány megválaszolni való is a kérdezőknek, és láttam szavairól, hogy nem sürgősek, mert még abban az esetben is, ha az asszony feloldást kap,⁶ várni kell három hónapot.⁷ Ha pedig a *kaddis*-mondás⁸ miatt (volna sürgős), ami az asszony feloldásához van kötve, így mindaddig, amíg nem végelegedik a feloldás, visszatartjuk az árvát a *kaddis*-mondástól – de hisz nem láttam a levelében említeni, hogy volna árva. Ezért előrevettem más kérdezők válaszait, amelyeknél sürgetett az idő, és csak most, hogy kicsit szabadabbá váltam, néztem levelébe, Smuel Teplíc úr felesége ügyében.

A férj megbolondult, és a sógorai vigyáztak rá, hogy ne tegyen kárt magában nagy zavarodottságában. Elérkezett a pészah utolsó ünnepnapja utáni éjszaka, és mély álom szállt az őrzőkre, mélyen aludtak. Mikor felébredtek, Smuel úr nem volt sehol, keresték őt, de nem találták. Ijjar hó 10-én szerdán elterjedt a hír, hogy az említett Smuel urat megtalálták a vízben *Szomarjin* (SVMRYYN)⁹ város közelében, ami a *Dina* (DYN)¹⁰ folyónál van. A vizsgálódás nyomán megállapították a tanúságtétel eredetét, miszerint egy tanú tanúsította, hogy híre ment, hogy egy nem zsidó (*nokhri*) talált az említett folyóban egy zsidót (*ben Jisrael*). Az említett nem zsidó levette a megtalált férfi kamizóját.¹¹ Amikor a tanú látta az említett ruhát és a vízben megtalált halottat, eltemette a nem zsidóval, és az említett férfi tudatta a dolgot *Presburg*-ban Smuel úr feleségével és sógorával. Ők odautaztak, kinyitották a sírt, kivették, és azt találták, hogy az arca annyira fel van puffadva, hogy az arcvonásai alapján egyáltalán nem lehetett felismerni. Látta a legényszakállát, bizony, a szakálla alul, egy csikban volt. A rajta lévő ruházat állt egy varrott alsóingből (*lejbl*), tallit-anyagból készült kis *tallit*-ből (*arbaa kanfot*), fekete anyagú nadrágból sárga gombbal a közepén, sima fekete harisnyából, és az

¹ 532. tammuz hó 17 = 1772. július 18.

² Szójáték a Meir név jelentésével. Egyaránt jelenti, hogy “Válasz Meirnek”, illetve a mondat folytatásába illeszkedően “a fénylőnek”.

³ I. Sam. 10,24 nyomán.

⁴ Prov. 31,18.

⁵ Prov. 31,23.

⁶ Feloldást az *aguna* állapotból, a férj halottá nyilvánításával engedélyt az újbóli házasodásra. Lásd #3, Megjegyzés.

⁷ Három hónap az özvegyek minimális várakozási ideje az újbóli férjhezmenetel előtt. Ennek oka, hogy egyértelmű legyen a férj halála után született gyermek apjának személye. Amennyiben az asszony éppen szoptat, úgy a gyermek elválasztásáig (a *Sulhan arukh* előírása szerint a gyermek kétéves koráig) nem mehet újból férjhez. *Sulhan arukh*, EE 13, 1.

⁸ Az elhunyt után mondandó ima, amelyet értelemszerűen csak az apa halottá nyilvánításakor kezdhet el mondani a fia. Az eljárás elhúzódása akadályozza őt az erre vonatkozó parancsolt teljesítésében.

⁹ Somorja / Samorin, ma: Szlovákia.

¹⁰ Duna.

¹¹ Kamizól: lásd Megjegyzés.

ingén az S. L. betűk voltak. A test ismertetőjele egy tizenhetes (*jod zajin-er, zibzener*) érme¹² nagyságú, zöldes színű folt a szív közelében.

A második tanú tanúskodott, hogy beszélt a hajóssal (*sif-man*), és látta nála a fekete kalmuk¹³ kamizólt fehér anyaggal bélelve és egy kendőt (*tikhil*) is stb. Egy másik nem zsidónál pedig, aki a hajóssal volt, egy pamut kendő és egy nyakba való erszény volt ezüst csattal. A csatot látta a tanú, de az erszényt nem látta. Közölte a hajós, hogy mindezek annál a zsidónál voltak, akít ő és az a másik nem zsidó a vízben találtak. Ezután a tanú másokkal együtt elment és kivették a halottat a sírból. A halotton egy karton¹⁴ anyagból varrt alsóing volt, egy kis *tallit* fehér anyagból, fekete nadrág végig bőrrel bélelve, fekete harisnya és az ingén fekete selyemmel volt jelzés. A testén is látott a szívhez közel egy hosszúkás foltot mindenféle színű, pirosas, kékes, a mérete mint egy tizenhetes (*zibzener*). Az arca viszont felismerhetetlen volt.

Továbbá tanúskodott az ifjú Menahem az említett R. Smuel feleségének a fivére, hogy ő volt az említett hajósnál, és szeme látásával felismerte az említett kamizólt, amelyet az említett S. úr viselt, amikor elszökött; és egy fehér csíkos kék kendőt is, amelyről nővére azt mondta, hogy a férjénél ilyen volt, amikor elment. Az említett ifjú ott volt a sír felnyitásakor, és látta őt, hogy fehér selyem-karton (*filet-karton*) alsóing volt rajta vörös bolyhos pamuttal (*barhot*) beszegve, és fehér anyagú kis tallit, látta az ingen lévő S. L. jelzést, a fekete sima-szövetű, bőrrel bélelt nadrágot, és a fekete harisnyát. Mindezekről a ruhadarabokról tanúsította az említett ifjú Menahem, hogy szeme látásával felismerte, hogy azokat viselte a sógora, Smuel Teplíc úr az eltűnése idején. A testét is felismertem szemem látásából: a lábairól és a kéz körmeiről megismertem, mivel neki széles körmei voltak. A szakáll szőrét is felismertem, mert felül nyoma sem volt a szakállnak, csak alul, a nyaknál, hogy az ádámcsutka (*grenem*) épp-hogy csak látszott. Szintén a testén, a szív közelében foltot láttam, és a sírásók azt mondták, hogy ez égés nyoma.

Továbbá jött Lea asszony, S. Teplíc úr felesége, és azt mondta, hogy a férje testén a szív közelében volt egy égés okozta folt. Volt a férjénél egy zsákocska, egy nyakba való erszény is ezüst csatokkal. Valamint az ingen az S. L jelzés, amit látásból felismerem, mert én magam tettem a jelet. Eddig a kérdés. (...)

• MEGJEGYZÉS

Landau hosszas fejtegetés után megengedő döntést hoz, vagyis – főképp a testen található jeleket figyelembe véve – engedélyezi az asszony újbóli férjhezmenetelét. A ruházatot az aprólékos leírás (gombszíne, bélés és szegélyek színe, anyaga stb.) és az egyes ruhadarabok tanúk általi felismerése ellenére sem tartja önmagában elegendő bizonyítéknak. Feltételezhető ugyanis, hogy a ruhákat az illető levetette, azokat valaki más vette fel, majd ő fulladt vízbe.

A tanúvallomásokból az elhunyt férfi ruházatának jelentős részét megismerhetjük. A lajstromban szerepel alsóing, kis tallit, ing, nadrág, térdharisnya, kamizol, két kendő és egy erszény. Amiről nem esik szó: a lábbeli, a fejfedő és az esetleges felsőkabát. Ezek közül – a ruházat többi darabját

¹² Tizenhetes érme: a forint váltópénzként szolgáló krajcárból létezett tizenhetes címlet. Ezüstből készült, és a hátoldalon látható "Patrona Hungariae" ábrázolás miatt a korabeli elnevezése "máriás" volt. Átmérője 28 milliméter. Huszár Lajos, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute* (München: Battenberg, 1972), p. 259, no. 1708–1709.

¹³ Kalmuk: pamutszövet, jellemzője, hogy mindkét oldalon borzosított.

¹⁴ Karton: könnyű pamutszövet.

megismerve – legbiztosabban a lábbeliről mondhatunk: csatos félcipő lehetett.¹⁵ Csizma inkább a vándorló, házaló kereskedők lábán gyakori.¹⁶

A leírás több eleme is egyértelművé teszi, hogy Smuel Teplic a korszakban a németországi (illetve cseh-morva) zsidókra jellemző viseletet hordta. Legárulkodóbb a szakállviseletének leírása, amelyből a 17–18. századi német zsidók számos ábrázoláson megfigyelhető szakállviseletére ismerhetünk rá: az áll vonaláig borotvált arc, bajusz nincsen, az áll vonalától a nyak felé, körben (rendszerint a pajesszal összenövesztve) ápolt szőrzet. A kendők, nyaksálak említése, illetve a kamizól is a közép-európai zsidó viseletre utalnak, szemben a keleti (lengyel) zsidóság hagyományos kaftános viseletével. A kamizól (francia *camisole*, rövid ujjas zubbony) nem más, mint rövid kabátka, a hosszabb (térdig érő) felsőkabát alatt hordták. A nadrágon természetesen térdig érő nadrágot kell értenünk, amelyet térdharisnyával viseltek. A francia forradalom időszaka előtt az európai divatban is ismeretlen a hosszúnadrág. A ruházat külső szemlélők számára is látható elemeinek (harisnya, nadrág, kamizól) egyöntetű fekete színe mindazonáltal konzervatív jelleget ad Teplic úr öltözetének.

A szemtanúk vallomásaiból megismert öltözet egyetlen egyértelműen “zsidó” eleme a kis tallit. Kis tallit / *tallit katan* / *cidakli* / *arbaa kanfot*: négyzet alakú ruhadarab, közepén kivágással a fej számára. A sarkaira varrják a szemlélőszálakat (*cicit* / *cicesz*) a Num. 15,38-41-ben található parancsolat teljesítésére. Egész nap viselni kell, mégpedig oly módon, hogy legalább a szemlélőszálak láthatóak legyenek. Hordható a felső ruházat vagy az ing alatt, de nem közvetlenül a testen, alatta alsóing vagy trikó van. Az itt tárgyalt esetben is a ruhadarabok felsorolásának háromszor is ismétlődő sorrendjéből láthatjuk, hogy az elhunyt az alsóingé és az inge között viselte a kis tallitját.

Amikor II. József az 1783. évi türelmi rendelet utolsó pontjában a – Magyarországon már egyébként sem létező – középkori megkülönböztető jelek eltörlésére kötelezte a zsidókat, többek között hogy “a szakállt és vallásuk egyéb használatban lévő külső jeleit tegyék le”, akkor ennek egyik célpontja épp a kis tallit volt.¹⁷

¹⁵ Ezt erősíti meg Max Grünwald ethnográfiai leírása is a mattersdorfi zsidókról, többek között azok viseletéről. Max Grünwald, “Mattersdorf”, *Jahrbuch für jüdische Volkskunde*, II (Berlin – Wien, 1925), pp. 402 skk.

¹⁶ Lásd #7.

¹⁷ A türelmi rendelet ezen vonatkozásairól lásd Büchler Sándor, “A magyar zsidók viseletéről”, *IMIT Évkönyv*, 1898, pp. 117–124.

VITA EGY KÖZSÉGI ELŐLJÁRÓ PÉNZKEZELÉSE KÖRÜL

Meir Barbynak, Pozsonyba

1774 k.

NbJ II: JD 156

IRODALOM

- Baron, Salo Wittmayer, *The Jewish Community. Its History and Structure to the American Revolution* (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1948), II, p. 55 skk.
- Levitats, Isaac, "Gabbai", in: *Encyclopaedia Judaica*, VII (Jerusalem: Keter, 1972), col. 230–231
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó közösségek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), p. 18
- Venetianer Lajos, *A zsidóság szervezete az európai államokban* (Budapest: Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1901), p. 205 skk.

הובא לפני פסקו של אדם גדול ורב מובהק ומומחה הוא כבוד הרב הגאון המפורסם מו"ה מאיר נר"ו אב"ד ור"מ דק"ק פ"ב. ושורש פסקו זה לסתור פסק אחד של איזה מורה בעסקי ממון מה שנפל מחלוקת בין הגבאי צדקה שבעיר ובין בני העיר. והמורה הראשון לא די שפסק לאבד ממנו של הגבאי המגיע לו לפי חשבונו מקופה של צדקה אלא שגם פסק לחייב הגבאי לשלם מכיסו תביעות שתבעו ממנו בני העיר. והגאון מו"ה מאיר הנ"ל לבש קנאת התורה והוציא הדין לאמתו לחייב את בני העיר ולזכות את הגבאי כדת של תורה ובירר טעותיו של המורה הראשון בכל פרט ופרט: והנה דברי הגאון הנ"ל אין צריכין חיזוק כי רב מומחה ורב מובהק הוא אך ענותנותו של הגאון שכתב אגרת מיוחדת להשוואל אותו שיראה הפסק שלו לפני ולשואל את פי מה אני אומר בדבר זה ולעשות רצון צדיק חפצתי ועיינתי בפסק של מורה הראשון דהיינו העתק ממנו ולא ידעתי אכנהו כי לא נזכר שמו של המורה הראשון בפסקו של הגאון הנ"ל ועיינתי גם בהשגות שהשיג הגאון הנ"ל על פסקו של המורה הראשון וראיתי כי צדקו דברי הגאון מו"ה מאיר הנ"ל בכל דבריו:

ראשית מ"ש הגאון הנ"ל שבכל הטענות ותביעות לא מצא דבר שיגרום איבוד נאמנותו של הגבאי שיוגרע דינו לענין נאמנות משארי גבאי צדקה שבישראל, יפה כתב ובפרט באותן שלש שנים שנכתבו החשבונות כבר בפנקס וכן באותן ששה שבועות שמן חצי אלול תקל"ג עד ר"ח חשון תקל"ד שנתמנה מחדש לגבאי ואף אם באנו לדון על השנים שאחר אותן שלש שנים אבל באותן שלש שנים ובאותן ששה שבועות אין בדבר שום ספק שנאמן בחשבונותיו ככל גבאי צדקה. ולא אאריך בפרט זה כיון שגם המורה הראשון כתב בראשית פסקו שלא באלה חפצו להכניס ראשו בעיקר התמנות שלו שלא להאמין לו כלל בכל הוצאותיו כו' ולכן האריכות בזה ללא צורך. (...)

ואמנם מה שכתב המורה הראשון להפסיד להגבאי חובו הנכתב בפנקס כיון שהגבאי מסר בחשבון תקל"ד להגבאים החדשים ה' זהובים שנשארו בידו מהכנסות העודפות על הוצאות

באותן ששה שבועות שהיה גבאי מחדש ואם איתא שמגיע לו חובו הנכתב בפנקס למה לא עכב אותן ה' זהובים על חובו. בזה צדקו לכאורה דברי המורה. (...)

אבל הנלע"ד דאעפ"כ לא הפסיד הגבאי חובו מטעם הראשון שכתב הגאון הנ"ל כיון שכבר היה המחלוקת בעת ההיא בוער כאש בין הגבאי ובין הקהל והיתה ידם תקיפה לא רצה להתגרות על דבר מועט כזה נגד סך מרובה המגיע לו, ולא עוד אלא שאני אומר אף אם לא היה שום מחלוקת כלל ג"כ לא היה מפסיד. (...)

זולת זה בכל התביעות שתבעו הקהל מהגבאי והגבאי הכחיש אותם יפה פסק הגאון מפ"ב שהגבאי ישבע על אותן התביעות ויפטר. ואני תמה מאד על המורה הראשון שפסק לחייב את הגבאי בתשלומין על מקצת התביעות (...). ומה שכתב עוד המורה הראשון כיון שהגבאי עצמו טען דאס החוב ארויס וואקסט איזט דיא אורזאכע דאס החוב ניט מהקהל איזט בעצאהלט ווארדען רק מהצדקה. וכתב המורה כיון שבאמת שבאלו השנים וואו החוב הער רירן זאל איזט החזון מקופת הקהל בעצאהלט ווארדן כו'. וע"ז השיב הגאון מפ"ב שהגבאי יפה השיב שמעולם לא טען הגבאי שבאותו שנים איזט החזון מצדקה בעצאהלט ווארדן מאן ווירד אויך די ווערטער ניכט פינדן בטענות שלו אבל אמר דאס האורזאך דאס הצדקה אזו ניט קלעקליך גיוועזין איזט ווייל החזון מכיס הצדקה כו'. וכוונתו בשנים שלפני אלו השנים החזון מצדקה בעצאהלט ווארדן ודרך הצדקה מה שחסר בשנה זו תמלא בשנים הבאות והיה צריך הרבה בשנים הללו להשלים חסרון השנים הקודמות שהיה צורך הצדקה לשלם להחזון. ע"כ דברי הגאון מפ"ב להצדיק הגבאי בתשובתו. ויפה כתב, ולא עוד לא שאני אומר ניטי ספר ונחזי שהרי הפינקס של השנים וואו החוב אהער רירן מונח ונראה אם העלה שם הגבאי בחשבון הוצאותיו פרעון החזון באותן שנים בודאי נתפס בשקרו אבל אם לא נזכר שם בחשבון הוצאות השנים הללו פרעון החזון א"כ הרי מבורר שלא כיון בטענותיו רק על השנים הקודמות שהרי לא יטעון הוא עצמו להכחיש דברי עצמו שכתב בפנקסו. באופן שכל דברי הגאון מפ"ב שרירין וקיימין. ואני תמה על המורה הראשון בכל פרטיו. ואולי משגה הוא ולא נחשד שום מורה אצלי להטות משפט גבר בזדון ובודאי שגגה היתה והמורה בעצמו אם הוא מורה לצדקה ראוי לו לסתור בעצמו פסק שלו ולצדקה תחשב לו ואין בזה שום העדר כבוד וכבר מצינו לגדולי ישראל שטעו וחזרו בהם ולשבח ולתהלה נחשב להם. והעושה שלום במרומיו יעשה שלום בין חכמי ישראל. (...)

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - יו"ד סימן קנו'

Elém került a nagy férfi, a tapasztalt és hozzáértő rabbi döntése, ő a megbecsült és híres bölcs, tanítónk, Meir – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes –, Pressburg (P"B) szent község rabbinikus bíróságának feje és a jesiva vezetője. Az ő döntésének lényege ellentmond egy másik tanító döntésének abban az anyagi ügyben, amelyben vita támadt a város jótékonyági előljárója (*gabbaj cedaka*)¹ és a város lakói között. Az első tanító, nem elég, hogy az előljárónak a jótékonyági pénztárból (*kuppa sel cedaka*) a számítása szerint járó pénz megtagadását

¹ Gabbaj cedaka: Eredeti jelentésében az adó jellegű adományok begyűjtője (*gava*: begyűjteni, beszedni), de később a községi adminisztráció más feladatait ellátó tisztségviselőkre is használják: adószedő, pénztáros, felügyelő, titkár. A pénz-begyűjtés bizalmi feladat, a kontroll érdekében a kisebb községek is legalább két gabbajt választottak, mindig köztiszteltben álló férfiakat.

ítélte, hanem még a város lakói által tőle követelt összeg saját zsebéből való megfizetésére is kötelezte. Bölcs tanítónk, az említett Meir magára vette a törvény féltő szeretetét (*kinat ha-tora*), és ítéletet hozott igazsága szerint, kötelezve a város lakóit és felmentve az előljárót a Tóra törvénye szerint, részletesen elmagyarázva az első tanító tévedéseit. Az említett bölcs szavai nem szorulnak megerősítésre, mivel hozzáértő és tapasztalt rabbi, csak a bölcs szerénysége, hogy külön levelet írt annak, aki őt kérdezte, hogy tárja elé az ő döntését és kérje ki a véleményemet,² hogy mit mondok ebben az ügyben. Kívántam teljesíteni az igaz akaratát, és belenéztem az első tanító döntésébe, vagyis annak másolatába, miközben nem ismertem kilétét, mert nem szerepel az első tanító neve az említett bölcs döntésében. Belenéztem a cáfolatokba is, amelyekkel az említett bölcs cáfolja az első tanító döntését, és láttam, hogy igazak a bölcs tanítónk, az említett Meir szavai minden dologban.

Először, amit az említett bölcs írt, hogy a panaszokban és követelésekben nem talált semmi olyant, ami az előjáró megbízhatóságának elvesztését okozná vagy rontaná megítélését megbízhatóság dolgában Izrael más jótékonyági előjárói között. Jól írta, és főképp abban a három évben, amikor az elszámolásokat már jegyzőkönyvbe (*pinkasz*) jegyezték fel, és abban a hat hétben sem, 533. elul hó közepétől 534. hesván újholdjáig,³ amikor újból előljáróvá nevezték ki. Még ha a három év utáni évek alapján kezdenénk ítélni! De abban a három évben és abban a hat hétben, semmi kétség nincs, hogy számadásaiban megbízható, mint minden jótékonyági előjáró. De nem is nyújtom ezt a részletet, mert az első tanító is azt írja döntése elején, hogy ebbe nem kíván belemenni, alap álláspontja, hogy nem hisz neki egyáltalán semmilyen kiadásában stb. Tehát ennek fejtegetése szükségtelen. (...)

Azonban amit az első tanító írt, hogy meg kell tagadni az előjárótól a *pinkasz*-ban feljegyzett tartozását⁴ (*hov*), mivel az előjáró az 534. évi számadásban az új előjáróknak öt aranypénzt (*zehuvim*) adott át. Ez megmaradt nála a bevételből a kiadásokon felül abban a hat hétben, amikor ismételen előjáró volt. Ha volt a *pinkasz*-ban feljegyzett tartozásból neki járó, akkor miért nem tartotta vissza azt az öt aranypénzt a tartozásra? Ebben látszólag igazak a tanító szavai. (...)

Mégis szerény véleményem szerint ennek ellenére sem veszíti el az előjáró a neki járó tartozást az említett bölcs által írt első ok miatt. Eszerint annak idején már tartott a parázs vita az előjáró és a község között, és a hatalom a kezükben volt: emiatt nem akart a neki járó tetemes összeghez képest csekély dologhoz ragaszkodni. Sőt, én azt is mondom, hogy ha nem lett volna semmiféle vita, akkor sem vesztene el. (...)

Ezenkívül minden követelésben, amelyet a község követelt az előjárótól, az előjáró pedig cáfolta őket, jól döntött a pressburgi (P^B) bölcs: az előjáró tegyen esküt ezekről a követelésekről, és mentesül. Nagyon csodálkozom az első tanítón, aki a követelések egy részénél az előjárót fizetésre kötelező döntést hozott. (...) Szintén az első tanító írta, hogy az előjáró maga állítja, hogy a neki járó tartozás növekedésének oka, hogy a tartozást nem a község pénztárából fizették, hanem a jótékonyágiból. Azt írja erre a tanító, hogy ténylegesen ezekben az években, amelyekre a tartozás vonatkozik, a *hazzan*⁵ tartásának díját a községi pénz-

² Szó szerint: kérdezze meg a számát.

³ Az 1773. szeptember elejétől október 18-ig terjedő időszak.

⁴ Értsd: amivel neki tartozik a község, mivel – mint alább kiderül – saját zsebéből pótolta a jótékonyági pénztár korábbi túlköltések miatti hiányát.

⁵ Hazzan: előimádkozó vagy előénekes, kántor.

tárból fizették stb. Erre reagálja a pressburgi (P" B) bölc, hogy az előljáró helyesen felelt. Sosem állította, hogy azokban az években a hazzan tartásának díját a jótékonyági pénztárból fizették volna, és ezek a dolgok nem is következnek az állításaiból. Hanem azt állította, hogy a jótékonyági pénztár elégtelenségének az oka, hogy a hazzant a jótékonyági kézipénztárból (*kisz*) stb. Ezen azt érti, hogy a megelőző években a hazzant a jótékonyági (pénztár) ból fizették, és a jótékonyági alap rendje az, hogy ami egy évben hiányzik, azt a következő években visszatöltik. Ezekben az években sokszor kellett kipótolni az előző évek hiányát, amikor a jótékonyági alap feladata volt fizetni a hazzant. Eddig a pressburgi (P" B) bölc szavai az előljáró igazolására.

Helyesen írja, sőt én azt is mondom, hogy hozzuk a könyvet, és lássuk azon évek *pinkasz*-át, amelyekből a tartozás származik, és lássuk, hogy felvette-e a kiadások közt az előljáró a számadásába a hazzan kifizetését ezekben az években. Nyilvánvalóan a hazugságán fogjuk, ha nem szerepel ott, azon évek kiadásainak számadásánál a hazzan kifizetése. Így világos, hogy követeléseiben csak az előző évekre érthette, hisz nem fogja meghazudtolni a saját szavait az, amit a *pinkasz*-ba írt. Ily módon a pressburgi (P" B) bölc minden szava erős és helytálló. És csodálkozom az első tanítón (az ügy) minden részletében. Valószínűleg tévedett. Én egyetlen tanítóról sem gondolom, hogy szándékosan ferdíti el a törvényt. Bizonyára tévedés volt, és a tanító – ha ő az igazság tanítója – maga kell, hogy megsemmisítse a döntését; és ez javára számíttatik majd. Nincs ebben semmi tekintélyvesztés, találtuk már Izrael nagyjait tévedni, és visszavonni azt, és dícséretükre és magasztalásukra számított. Aki békét tesz a magasságokban, az tegyen békét Izrael bölcsei között. (...)

• MEGJEGYZÉS

Az eset helyszínét nem ismerjük, de abból, hogy Meir Barby pozsonyi rabbi avatkozott közbe, jó okunk van feltételezni, hogy egy nyugat-magyarországi községről van szó.⁶ A tisztségéről már leköszönt jótékonyági előljáró (*gabbaj cedaka*) és a község között vita támadt az elszámolást illetően. Az előljáró azt állította, hogy korábbi években a jótékonyági alapra (*kuppa sel cedaka*) hárult az előimádkozó fizetése, amely annyira megterhelte ezt a pénztárat, hogy pénzügyi egyensúlyát a következő években sem tudta visszanyerni, mivel az aktuális bevételek egy részét mindig a korábbi hiányok kipótlására kellett fordítani. Az előljáró saját zsebéből egészítette ki a pénztárban lévő összeget, hogy a kiadásokat fedezni tudja; a vita időpontjában ezt az összeget kívánta visszakapni. Azzal érvelt, hogy az előimádkozó a község alkalmazottja, fizetését a községi pénztárnak, nem pedig a jótékonyági alapnak kell (illetve kellett volna abban a korábbi időszakban is) állnia. Ha a község visszafizetné a jótékonyági alapnak ezt az összeget, akkor a pénztár évek óta megbillent egyensúlya azonnal helyreállna, és ő (az előljáró) visszakaphatná saját pénzét. A község vezetői azonban nem látták megalapozottnak az előljáró követelését.

A hagyományos zsidó községekben több, önálló bevételekkel rendelkező, önállóan gazdálkodó pénzalap működött. A községi pénztár mellett, saját pénztára és ahhoz rendelt adminisztratív vezetője (*gabbaj*) volt a *Hevra Kadisa*-nak,⁷ a szegények segélyezésének, a gyermekek oktatásának (*Talmud Tora*), illetve a nagyobb községekben még további szociális és kulturális feladatoknak

⁶ Meir Barby maga által értelmezett hatásköréről lásd Bevezetés, és a #17–21 döntvényeket.

⁷ A *Hevra Kadisa* (arámi: szent egylet) alapvetően a halottakkal való tennivalókat, a temetési ügyeket intéző egylet, de általában egyéb szociális feladatokat is ellátott saját tagjai és a község egésze számára.

(népkonyha, kórház, árvaház stb.). A különböző adónemekből megállapított módon részesültek az egyes alapok, illetve közvetlen adományok, felajánlások segítették működésüket. A közterhekhez való hozzájárulást, az adókivetést mindig a helyi szokások szabták meg, általános elv, hogy a községben való huzamosabb tartózkodás (már 30 napon túl) kötelez a hozzájárulásra. Az itt megismert konfliktus eredete az, hogy a segélyalap – a döntvényben nem tárgyalt okból – úgy vállalt át egy terhet a községi pénztártól, hogy megfelelő bevételt nem rendeltek hozzá.

Az “ami az előjáró megbízhatóságának elvesztését okozná” rész arra az általános elvre utal, miszerint az előjárókról becsületességet és megbízhatóságot kell feltételezni.⁸ Ennek bibliai szövegalapja II. Kir. 12,16: “Nem számoltatták el azokat az embereket, akikre rábízták a pénzt, hogy a munkavezetőknek adják, mert azok híven jártak el.” Eredetileg a jótékonyági előjáróknak sem kellett tételesen elszámolniuk az általuk kezelt pénzzel, csak később vált szokássá a község tekintélyes tagjai előtti számadás, sőt – mint a szövegben olvassuk – a könyvelés (*pinkasz*, jegyzőkönyv, napló) vezetése.

⁸ *Sulban arukb*, JD 257, 2.

BOROTVÁLKOZÁS FÉLÜNNEPEN

Aser Lemil Glogaunak, Kismartonba

1777

NbJ II: OH 99

IRODALOM

- Patai, Raphael, "Eisenstadt", in: Jehuda Leib Fischmann, ed., *Arim ve-immahot be-Jisrael*, I (Jerusalem: Moszad ha-Rav Kook, 1946), pp. 41–79
- Samet, Moshe Sh., "Maamar al ha-tiglahat be hol ha-moed", in: Meir Beneyahu, ed., *Tiglahat be-hol sel moed* (Jerusalem: Jad ha-rav Niszin, 1995), pp. 55–105
- Spitzer, Schlomo, Hrsg., *Beiträge zur Geschichte der Juden im Burgenland* (Ramat-Gan: Universität Bar-Ilan, 1994)
- Wachstein, Bernhard, *Die Grabschriften des alten Judenfriedhofes in Eisenstadt* (Wien: Adolf Holzhausen, 1922), pp. 152–154 + no. 426 (felirat) (Aser Lemil személyéhez)
- Wachstein, Bernhard, *Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Eisenstadt und den Siebengemeinden* (Eisenstädter Forschungen, 2) (Wien – Leipzig: Wilhelm Braumüller 1926)
- Yeivin, Zeev, "Beard and Shaving", in: *Encyclopaedia Judaica*, IV (Jerusalem: Keter, 1972), col. 356–358

R. Glogau, Aser Lemil (1709–1789). Nevét szülővárosáról Glogauról (Głogów, Szilézia) kapta, ahol *dajjan*-ként működött. 1768-tól haláláig (1789-ig) Kismarton rabbija és az ottani jesiva vezetője. Halála után fia, Jehiel Mikhael Glogau töltötte be helyét. Unokája, Mose Glogau tette közzé *Hut ha-mesullas be-saarim* ("A hármass fonál kapui", Qoh. 4,12) (Vina, 1820) címmel a három generáció hetiszakasz-magyarázatait: *Saar Aser* ("Aser kapuja", Ez. 48,34) (Aser Lemil Glogau), *Saar ha-majim* ("A víz kapuja / Vízi-kapu", Neh. 3,26) (Jehiel Mikhael Glogau) és *Saar ha-katan* ("A kis kapu") (Mose Glogau) részekben.

בע"ה יום ד' אפיק ז"ך ירח א"ש תקלז"ל:

תשובה שלום רב. לגדול רב. אור נערב, ה"ה כבוד אהובי מחותני ידידי וחביבי. הרב המאוה"ג המופרסם זקן ונשוא פנים. חציו חצי גבור שנונים. נ"י פ"ה ע"ה כבוד שמו מוה' לעמיל סג"ל אב"ד ור"מ דק"ק א"ש:

מכתבו הגיעני. ובהודעת שלומו ושלומו תורתו שמחני. וע"ד אשר תמה על אשר ביארתי בספרי נודע ביהודה בחלק א"ח סימן י"ג להחזיק פסקו דר"ת בגילוח בחוה"מ נגד כל הפוסקים. הנה לשונו של מעלתו הוא בזה"ל. ובעיקר ענין זה תמהני על השליט הגדול הזה מי דחקו לכנוס בפרצה דחוקה לקיים דברי יחיד במקום שכל הפוסקים הראשונים והאחרונים אחד מהם לא נעדר לדחות פסק זה ובפרטות בדור פרוץ שבימינו יש לחוש שפושעים יכשלו גם בכמה ענינים אחרים אם יראו שמתירין נגד הש"ע וכל האחרונים ועכ"פ לא היה לפרסם היתר זה בספר. עכ"ל מעלתו נר"ו:

הנה עיקר התמיה אין לה שחר ולמה לא אצדיק הצדיק דמעיקרא הוא ר"ת במקום שאני רואה דבריו נכונים וכי משוא פנים יש בדבר אפילו אם היה באיסור תורה האמת עד לעצמו

וק"ו באיסור דרבנן. אבל באמת טעות הוא בידו דמעלתו. ואני לדעתי לא התרתי מה שאסרו הראשונים והאחרונים רק מצאתי חילוק בדבר לפרש דברי ר"ת במקום שספו תמו כל התמיהות שתמהו עליו. והם הראשונים והאחרונים שתמהו עליו הוא מפני שלא עלה על דעתם לפרש דבריו כן והיו מפרשים דבריו שבכל ענין מתיר לכך נחלקו עליו נמצא שאין ביני ובין הפוסקים ראשונים מחלוקת בעצם הדין רק מחלוקת בפירוש כוונתו של רבינו תם. ומה שכתב בפרטות בדור פרוץ שבימינו שפושעים ישלו גם בכמה ענינים אחרים בזה שום מורא לא יעלה על ראשו וכי מדמין באיסורין זה לזה. אבל אהובי הואיל ודפק על פתחי אגיד לו האמת בזה וזמן רב הייתי פוסח על שתי הסעיפים אם לפרסם דברים אלו בספר או לא. ואגיד ליה גופא דעובדא:

זה שנים רבות כמו י"ב או ט"ו שנים נשאלתי דין זה הלכה למעשה לאחד שהיה נחוץ לו הגילוח בחוה"מ. ובררתי אז דין זה ורשמתי לעצמי ולהנשאל הסתרתי הטעם ותליתי לו כאילו הוא הוראת שעה. ואמרתי לו מה שהתרתי לך היה לי טעם שהיה שייך רק בפעם ההיא ולא לעתיד והעלמתי ההיתר ממנו. ואמנם טעמי היה לא בשביל חשש של מעלתו שיקילו גם בענינים אחרים אבל היה טעמי הואיל במקומות אחרים נכשלים בהשחתת זקן בתער שהוא חמשה לאוין ולמה אפתח להם שערי ההיתר בחוה"מ ומי יתן למצוא מקום להחמיר בכמה זמנים. וכמו שנה קודם שהתחלתי להדפיס ספרי והתחלתי לסדר ולחפש באמתחות הכתבים שלי את כל התשובות גמרתי בלבי להעלים תשובה זו ושלא להדפיסה מטעם הנ"ל. אבל כאשר עיינתי בזה ראיתי בלבי אדרבה לאידך גיסא בשביל שהדור פרוץ בדבר הנ"ל טוב יותר לפרסם היתר הנ"ל והטעם כמוס בלבי ולא אוכל לגלותו אם יפציר לא אשיב. ואני שוקל הדבר בדעתי כמאמר ריב"ז אוי לי אם אומר אוי לי אם לא אומר ושום אחד מהקדמונים לא עלה בלבו דבר זה וצריך אני ג"כ להעלים מה שהעלימו הם. אבל עכ"פ הכרעתי שפרסום היתר בחוה"מ יש בו מצוה רבה וגדר ומשמרת לתורה לפריצי הדור. (...)

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - או"ח סימן צט'

Az Örökkévaló segítségével. Szerda, második adár hó 27, 537, a kis időszámítás szerint.¹

Válasz. Teljes békesség a tekintélyes rabbinak, a kellemes fénynek. Tisztelt Szerettem, rokonom, kedves jóbarátom, a szétszóratás fénye, az ismert, megbecsült és bölcs rabbi, nyilai a vitéz hegyes nyilai,² Izrael fénye, a nagy mester, a támasz, tisztelt nevű tanítónk: Lemil Szegal, Eisenstadt (A'S) szent község rabbinikus bíróságának feje és a jesiva vezetője.

Levelét megkaptam. Örvendtem híradásának hogyléte és tanulmányai felől. Méltóságod megdöbbsent a *Noda bi-Jehuda* könyvem *Orah hajjim* részében, no. 13, közölt magyarázatomon, amely szerint a félünnepi borotválkozás ügyében – szemben minden más döntnökkel – Rabbénu Tam döntéséhez kell ragaszkodni.³ Méltóságod szavai a következők: “Kiváltképp ez a téma döbbsentett meg az elbizakodottság miatt. Ki készítette, hogy a szűk résen törjön át, hogy az egyedü vélekedést támogassa, ott, ahol a korai és a késői döntnökök mindegyike,

¹ 537. második adár hó 27 = 1777. április 5.

² Ps. 120.4.

³ Rabbénu Tam: Jakov ben Meir Tam (1096 k.–1171), a toszafisták nemzedékeinek kiemelkedő tagja.

kivétel nélkül, elutasítja ezt a döntést?⁴ Különösen napjaink zabolátlan nemzedékénél tartani kell attól, hogy néhány más kérdésben is bűnösen eltévélyednek, ha azt látják, hogy a *Sulhan arukh*⁵ és minden késői (döntnök) ellenében engedélyezünk valamit. Legalább könyvben közzétenni nem kellett volna ezt az engedélyt!” Eddig méltóságod szavai, őrizze és áldja meg a Könyörületes.

A megdöbbenés lényegének nincs alapja. Miért nincs? Igazolni fogom, hogy alapvetően helytállóan látom Rabbénu Tam szavait, és hogy félreértés van a dolgában. Még ha tórai tilalom volna is, az igazság akkor is tanúskodik önmagáért, hát még rabbinikus tilalom esetében!⁶ Azonban valójában téved méltóságod. Én a magam részéről nem engedélyeztem azt, amit a korai és késői (döntnökök) megtiltanak, csak felismertem egy distinkciót (*hilluk*) az ügyben, amellyel megmagyarázhatjuk Rabbénu Tam szavait, véget vetve minden megdöbbenésnek. A korai és a késői (döntnökök) azért döbrentek meg rajta, mivel nem jutott eszükbe így magyarázni a szavait, hanem úgy értelmezték, hogy minden esetben megengedő, és ezért vitáztak vele. Nincs tehát köztem és a korai döntnökök közt nézeteltérés az ítélet lényegét illetően, csak Rabbénu Tam szándékának értelmezésében. Amit pedig ír, hogy “Kiváltképp napjaink zabolátlan nemzedékénél tartani kell attól, hogy néhány más kérdésben is bűnösen eltévélyednek”: attól ne tartson, hogy egyik tilalmat a másikkal hasonlítják össze! Azonban, Szerettem, mivel kopogtatott ajtómon, elmondom az igazat erről. Hosszan vívódtam,⁷ hogy közzé tegyem-e ezeket a dolgokat könyvben, vagy nem. Elmondom az ügy lényegét.

Sok éve, talán 12 vagy 15 éve kérte ki a véleményemet ebben az ügyben valaki, akinek a félünnepen való borotválkozás szükséges volt. Akkor ismertem fel ezt a döntést, és feljegyeztem magamnak, de a kérdező elől elrejtettem a valódi indokot, olyan feltételt szabtam neki, mintha alkalmi rendelkezés volna (*horaat saa*). Azt mondtam neki, hogy “A neked adott tanításra olyan indokom volt, amely csak erre az esetre vonatkozik, a jövőre nem.” Az (általános) engedélyt pedig elrejtettem előle. Bár az okom erre nem a maga félelme volt, miszerint akkor majd más ügyekben is könnyíteni fognak, hanem az, hogy más helyeken elbuknak majd a szakáll késsel való levágásával, pedig ötszörös tilalom van rá. Miért nyissam meg nekik a félünnepi engedélyezés kapuját? Ki fog tudni szigorítani azután? Azután, körülbelül egy éve, hozzákezdtem a könyvem kinyomtatásához, elkezdtem rendezgetni, a ládamból előkeresni írásaimat, minden válaszomat, és azt határoztam, hogy elrejttem ezt a választ a fent említett indok miatt. De amikor belenéztem, láttam magamban, hogy másfelől meg épp ellenkezőleg, mivel ez a nemzedék zabolátlan ebben a kérdésben, jobb közzétenni az említett engedélyt. Azonban az indoklás rejtve van a szívemben, nem fedhetem fel azt, bárki kérlel, akkor sem válaszolok. A RIBAZ⁸ szavai szerint mérlegeltem a dolgot magamban: “Jaj nekem, ha mondom, jaj nekem, ha nem mondom!”⁹ Senkinek az elődök közül nem támadt ez a gondolata,

⁴ Döntnökök (*poszkim*, kodifikátorok): míg a Talmud vitákat, érveléseket, vélemény-ütköztetéseket hagyományoz az egyes kérdésekről, addig a döntnökök munkái (a 8–9. századtól kezdve) a tételes jog megállapítására, rendszerbe foglalására vállalkoztak.

⁵ *Sulhan arukh*, OH 531.

⁶ Tórai tilalom: olyan tilalom, amelynek egyértelmű bibliai (szöveg)alapja van, ezek súlya sokkal nagyobb, mint a rabbinikus tilalmaké. Az utóbbiakat elvben a tórai tilalmak megerősítésére, azok köré vont “kerítés”-ként hozták.

⁷ Szó szerint: ugráltam két ág között (I. Kir. 18,21).

⁸ R. Johanan ben Zakkaj.

⁹ b*Bava batra*, 89b.

és nekem is el kellene titkolnom, amit ők eltitkolnak?! De aztán meggyőződtem róla, hogy a félinnapi engedélyezés közzétételében nagy jócselekedet (*micva*) van, a Tóra körülkerítése és védelme a nemzedék zabolátlanjai ellenében. (...)

• MEGJEGYZÉS

A halákha az arc öt területének borotválását tiltja, azonban ezen területek bizonytalansága miatt a borotvával (egyéltű fém vagy kő penge) való szakáll-eltávolítás teljességgel tiltott. Ugyanakkor a szakáll nyírása (ollóval vagy más, két vágófelületű eszközzel), illetve eltávolítása valamilyen szőrtelenítő eljárással (például vegyszer és fakés alkalmazásával) engedélyezett.¹⁰ Ezekkel az eljárásokkal kapcsolatos kérdésre válaszolt Landau az óbudai Wolf Boskovitznak a II: JD 80 döntvényben.¹¹ Fia, Smuel Landau egy hasonló kérdésre válaszolva leírja a náluk elterjedt szőrtelenítő eljárást: meszet és kőport vízzel összekeverve egy habarcs-szerű masszát készítettek, és ezt kenték a borostás bőrre.¹²

A félinnapi borotválkozás tilalma mellett¹³ a hagyományhű zsidók az omer-számlálás időszakában, a három gyászhetén (*bén ha-mecarim*, tammuz 17 és áv 9 között), illetve családi gyász időszakában sem borotválkoznak.

A keltezésből kiténik, hogy röviddel a *Noda-bi-Jehuda* első kiadásának megjelenése után, már a következő évben olvasta azt Glogau, és váltotta ki megdöbbenését Landaunak egy megengedő döntése, amelyet a félinnapi való szakáll-eltávolításról hozott.¹⁴ A téma ezúttal nem konkrét eset, hanem elvi vita egy nagyon is gyakorlati, saját korukban aktuális kérdéstről. Ebben elfoglalt álláspontjuk tágabb összefüggésben rávilágít arra, hogyan viszonyulnak koruk változásaihoz, a "zabolátlan nemzedék"-nél tapasztalható jelenségekhez. Glogau veszélyesnek látja a legkisebb engedmény nyilvánosságra hozását is, attól tartva, hogy az egyes engedmények elvezethetnek a tilalmak erejének általános csökkenéséhez, azok könnyebb áthágásához. Landau ezzel szemben azt fogalmazza meg, hogy épp ennek a nemzedéknek van szüksége az engedményre, amely lehetővé teszi számukra, hogy a tilalom áthágása nélkül, a hagyomány alapján megmaradva megoldást találjanak a megváltozott életkörülményeikből és igényeikből eredő gondjukra. A Landau által említett distinkció (*hilluk*) – Rabbenu Tam egy másik szöveghelyének a bevonásával – abban áll, hogy csak a szegény munkásra vonatkozik a megengedő felfogás. Az itt idézettek követően Glogaunak és Landaunak még egy levélváltása volt ebben az ügyben, ezt Landau udvariasan bár, de határozottan azzal zárta le, hogy nem talált új szempontokat Glogau viszontválaszában.¹⁵

¹⁰ *Sulhan arukh*, JD 181, 10.

¹¹ Boskovitz személyéről lásd #14.

¹² NbJ II: JD 81. Erre a döntvényre Kónya Judit hívta fel a figyelmemet.

¹³ *Sulhan arukh*, OH 531.

¹⁴ NbJ I: OH 13.

¹⁵ NbJ II: OH 100.

MEGGYILKOLT KERESKEDŐ AZONOSÍTÁSA

Johanán ben Jichaknak, Temesvárra

1779

Nbj II: EE 46

IRODALOM

- Cohen, Jichak Joszef, *Hakhmé Transzylvánia* (Makhon Jerusalem, 1989), pp. 270–271
- Hanák, Péter, “Jews and the Modernization of Commerce in Hungary, 1760–1848”, in: Michael K. Silber, ed., *Jews in the Hungarian Economy 1760–1945* (Jerusalem: Magnes Press, 1992), pp. 23–39
- Löwy, Moritz, *Skizzen zur Geschichte der Juden in Temesvár bis zum Jahre 1865*. Jubelschrift zur Feier des 25-jährigen Bestehens der innerstädtischen Synagoge zu Temesvár (Szegedin: k. n., 1890)
- Marton, Jehuda, “Timisoara”, in: Zeev Ancsel – Teodor Leib, eds., *Pinkasz ha-kehillot Romania*, I (Jerusalem: Yad Vashem, 1969), pp. 308–315
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiél prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó közösségek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), pp. 47–48
- Singer Jakab, *Temesvári rabbik a XVIII. és XIX.-ik században* (Seini: Wieder Jakab Könyvnyomdája, 1928)

R. Johanán ben Jichak (?–1781). Temesvár askenázi zsidó közösségének rabbija 1773 és 1781 között. A városban a Balkánról származó, szefárd rítusú zsidók is éltek, saját vallási vezetővel. Ezekiel Landauval csak az askenázi közösség rabbijai álltak levelezésben, Johanán ben Jichak, majd utódja Cvi Hirs ben Jiszrael is.

ב"ה פראג ג' ער"ה אב א"ת צמ"ה דוד תצמיח לפ"ק:

תשובה דברי הצומות וימי האבל, מהרה יתהפכו לשירים בכנור ונבל, ויזכה לעלות ולראות חלוקת הארץ בחבל. ה"ה כבוד אהובי ידידי הרב הגדול המופלא ומושלם במעלות ומדות, כבוד מו"ה יוחנן נר"ו אב"ד בק"ק טעמשוואר:

אחרי ד"ש הטוב הנה באתי להשיב ע"ד העגונה אשת כמר שמואל קוראלי, וגופא דעובדא נער אחד בשמו שמואל מקוראלי היה משרת בטעמשוואר וכאשר שלמו ימי שכירותו הלך למדינה אחרת ומענה היה בפיו שהולך לישא אשה ואחר שהלך משם אשתהי זמן מה וחזר ובא לטעמשוואר והחזיק עצמו בחזקת נשוי והיה מתגורר סביבות טעמשוואר בכפרים ועיירות לסחור, ויהי היום והיה בעיר אחת אשר שם יהודים והלך משם הוא ונערו משרתו בעגלה וסוסים עם סחורתו לסחור בכפרים כדרכו ובלילה שלאחריו שלח המוכס מכפר אחד הסמוך למקום שהלך אותו שמואל משם והודיע לאנשי המקום כי נהרגו שני יהודים גם שלח לשם העגלה והסוסים ומיד הכירו היהודים שמה שאותה עגלה והסוסים הוא של שמואל הנ"ל ויהי ביום מחר בעש"ק שלחו משם שני אנשים ידועים אותן שהכירו את שמואל הנ"ל ונערו משרתו בחייהם לחפש אותן באשר ימצאון והעיד האחד משני אנשים הנ"ל שכשבאו לכפר של המוכס הנ"ל וחפשו אצל הנהר שמה ומצאו סחורתו של כמר שמואל אחת לאחת וכאשר ראו בתוך הנהר בגד פשתן הוציאוהו משם והיה כרוך שם אחד מההרוגים והכירו היטב כי זה נער משרתו

של שמואל הנ"ל ואת כמר שמואל הנ"ל עצמו לא מצאו ויהי ביום ש"ק למחרתו בא נכרי אחד ואמר לאותן שני אנשים מה אתם מבקשים ואמרו את חבירו של זה הנהרג אנחנו מחפשים ואמר להם הנכרי הנ"ל שכבר נמצא ביום ו' הנ"ל אצל הרחים של מים והלכו שמה ואמר העד הנ"ל שהכירו אותו שמואל הנ"ל בטוב בט"ע שלהם גם מצאו אצלו הפאס שלו גם היה נראה להם בו שהיה נהרג מתחלה ואח"כ השליכוהו לתוך המים כי היה לו מאחורי ראשו מכת ברזל והיה עדיין לבוש שטייול שלו גם מצאו במים ארבע כנפות של ציצית, ובמוש"ק שלחו אותן שני אנשים לטעמשוואר שיבואו להתעסק בקבורתם של ההרוגים והלכו כמה אנשים מטעמשוואר והכירו כלם בטוב בט"ע שזהו שמואל הנ"ל. זה תורף המעשה. והנה שאל מעלתו אם יש מקום להתיר העגונה אשת שמואל הנ"ל: (...)

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - אה"ע סימן מ"ו

Az Örökkévaló segítségével. Prag, kedd, év újholdjának előestéje, 539, a kis időszámítás szerint.¹ Válasz. A böjtök szavai és a gyász napjai gyorsan forduljanak citera és hárfa dalaivá, és méltó a felmenetelre és az ország mérőszalaggal való felosztásának meglátására. Szeretett jóbarátom, a nagy és csodálatos rabbi, gazdag a cselekedetekben és a jótulajdonságokban, tisztelt tanítónk és rabbink Johanan – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes – a rabbinikus bíróság feje *Temesvar* (T'MSVVAR) szent községében.

A jókívánások után rátérek arra, hogy válaszoljak az *aguna*, a tekintélyes *Smuel Koroly* (QVRLY)² úr feleségének ügyére. Az ügy lényege, hogy egy fiatalember Korolyból való Smuel néven szolgáló volt Temesvárott, és mikor kiteltek fizetsége napjai, elment más országba, azt állítva, hogy nősülni megy. Azután, hogy elment onnan, eltelt bizonyos idő, és visszatért, jött Temesvárra, és nős embernek állította magát, és Temesvár környéki falvakban és kisvárosokban tartózkodott kereskedés végett. Történt egy nap, hogy egy olyan városban volt, ahol zsidók vannak, és elment onnan ő és szolgáló legénye, szekérrel, lovakkal és az árujával, hogy kereskedjen a falvakban, ahogy szokott. A következő éjszaka elküldött a vámszedő (*mokhesz*) egy közeli faluból arra a helyre, ahonnan ez a Smuel jött, és tudatta az ottani emberekkel, hogy két zsidót megöltek. Elküldte a szekeret, és a lovakat is, és rögtön megismerték az ottani zsidók, hogy az a szekér és a lovak az említett Smuelé. Történt másnap, pénteken,³ hogy elküldtek onnan két ismerős embert, akik ismerték az említett Smuel és a szolgáló legényét életükben, hogy keressék őket, ahol csak megtalálhatják. Az említett két ember egyike arról tanúskodott, hogy amikor beértek az említett vámszedő falujába, és kutattak ott a folyó mentén, akkor egymás után találták meg Smuel úr portékáit. Amikor pedig megláttak a folyóban egy lenvászon ruhát, kihúzták onnan, és a megöltek egyike volt belecsavarva. Tisztán felismerték, hogy ez Smuel szolgáló legénye volt, de az említett Smuel urat magát nem találták meg. Történt másnap, szent szombaton, hogy jött egy keresztény, és azt mondta annak a két férfinak: “Mit kerestek?”, és mondták: “Ennek a megöltnek a társát keressük.” És mondta az említett keresztény, hogy már pénteken megtalálták az említettet a vízimalomnál. Odamen-

¹ 539. év hó 1. előtti nap = 1779. július 13. kedd. Az évszám számértékét egy idézet (a 18. áldás nevű imából) megjelölt betűi adják ki: “Dávid hajtását növeld”.

² Nagykároly héber elnevezése, lásd Landau döntvényét a nagykárolyi férfi válóleveléről (#36).

³ Szó szerint: a szent szombat előestéjén.

tek, és azt mondta az említett tanú, hogy jól felismerték őt, az említett Smuel látás alapján, és az úti okmányát (*pasz*) is megtalálták nála. Az is látszott rajta számukra, hogy előbb ölték meg, és csak azután dobták a vízbe, mert a fején hátulról baltacsapás volt. Még viselte a szizmáját (*stivl*), és a vízben megtalálták a kis tallitját (*arbaa kanföt sel cicit*) is. A szent szombat kimenetelekor elküldött az a két férfi Temesvárra, hogy jöjjenek a megöltek eltemetését intézni. Ment is néhány ember Temesvárról, és mindannyian tisztán felismerték látás alapján, hogy ez az említett Smuel. Ez a történet lényege. Most pedig azt kérdezi méltóságod, hogy fel lehet-e menteni az említett Smuel feleségét *aguma* helyzetéből. (...)

• MEGJEGYZÉS

Bár az eset leírása nagyon meggyőzőnek látszik, mégis kétségek merültek fel az azonosítással kapcsolatban. Egyik kétség, amelyet a válaszadó hosszabban kifejt, a halott felismerhetősége a vízben töltött idő miatt, de ezt a problémát a nála talált irattal, illetve a ruházat felismerésével megoldhatónak tartotta. A másik kétség azzal kapcsolatban merül fel, hogy a halottat azonosító személyek a feleséget egyáltalán nem ismerik, így elképzelhető, hogy bár ők helyesen azonosítják az általuk ismert Smuel kereskedőt, de az mégsem azonos az asszony férjével. Landau a kételyeket elháríthatónak tartotta, és megengedő döntést hozott.

A döntvény a gyilkosság körülményeinek ismertetése során rövid leírást ad Smuel úr kereskedelmi tevékenységéről.⁴ Lovas szekérrel és segéddel járta a Temesvár környéki falvakat és kisvárosokat, szálláshelyet a zsidók által lakott településeken bérelve. A szöveg nem nevezi meg, hogy mivel kereskedett, a folyóparton szétszórt, felismerhetően hozzá tartozó portéka (*szechora*) apróbb iparcikkre, rövidárura vagy hasonlóra utalhat. A szekeres vándorkereskedők (*questores circumforanei*) egy fokkal jobb helyzetben voltak, mint a batyus házalók, nagyobb tételben tudtak terményeket felvásárolni és eladásra szánt cikkeket (vas- és textiláru, gyarmatáru stb.) szállítani, de az örökös útonlét fáradalmainak és veszélyeinek ők is ki voltak téve. A tárgyalat esetében a rablógyilkosokat csak a készpénz érdekelhette, az árut szétszórták, a szekeret és a lovakat is sorsukra hagyták.

A kereskedőnél megtalált és az azonosításban döntő szerepet játszó iratot a szöveg, a német elnevezést átvéve, *pasz*-nak nevezi. Az úti okmányoknak ebben a korban több fajtája volt használatban, az utazás céljától (belföld, más tartomány vagy külhon) függően változott a kiállításra illetékes hatóság. Itt belföldi utazásra (és kereskedelemre) jogosító iratról van szó, amely a vármegye hatáskörébe tartozott.⁵ *Pasz*-t említ a #3 is, mint az elhunyt R. Enzil Elpogen hagyatékában megmaradt iratok egyikét, amelynek létezéséről a nagykárolyi rabbi számolt be. Mivel Elpogen úr Csehországból érkezett Magyarországra, vagyis a Habsburg Birodalom tartományai között utazott, neki ennek megfelelő irattal kellett rendelkeznie.

A meggyilkolt kereskedő ruházatához lásd #4, Megjegyzés.

⁴ Egy másik kereskedési ágról, a borkereskedésről lásd #27

⁵ Nem egyértelmű, hogy a zsidókra ugyanazok a szabályok vonatkoztak-e. Van adatunk arra, hogy a zsidó községek autonómiájába az útlevél-kiállítás joga is beletartozott: Moson vármegyében 1838-ban kezdeményezte az alispán e jog elvételét. Lásd Horváth Gergely Krisztián, "Útlevél-politika a rendi korszak végén. Moson vármegyei tapasztalatok", *Regio*, 16, no. 1 (2005), p. 47

TISZTÁTALAN ASSZONY ELVÁLASZTÁSA

Joszeff Jehielnek, Paksra

1780

NbJ II: EE 26

IRODALOM

- Grünvald Fülöp “Sárospatak – Mátészalka – Paks”, *Évkönyv*, 1971/72, (Budapest: MIOK, 1972), pp. 130–144
- Laufer Lajos, “A paksi zsidók szabadalomlevele a múlt századból (1781)”, *Magyar-Zsidó Szemle*, 3 (1886), pp. 502–503
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), p. 40
- Schweitzer József – Szilágyi Mihály, *A Tolna megyei zsidók története 1867-ig* (Budapest: MIOK, 1982), pp. 249–334. (Paks), különösen p. 274 (a Joszeff Mikhal névről)
- Szilágyi Mihály, “Zsidó községek kialakulása Tolnában a XVIII. században”, in: Szili Ferenc, szerk., *Zsidósors Délkelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a holocaustig* (Kaposvár: Somogy Megyei Levéltár, 1994), pp. 47–57
- Szofer, Szimha Bunem David, *Mazkeret Paks*, I–III (Jerusalem: Olelot Efrajim, 1962–1973)
- Ta-Shma, Israel Moses, “Niddah”, in: *Encyclopaedia Judaica*, XII (Jerusalem: Keter, 1972), col. 1141–1149

R. Klein, Joszeff Jehiel Cvi (?–?). Paks harmadik ismert rabbija, 1766–1781 között működött a városban. A ránk maradt többféle, különböző névalak mögött is valószínűleg egy személyt feltételezhetünk. 1767-es keltezéssel szólítja meg Ezekiel Landau R. Lizer és Jehiel Cvi paksi rabbikat, akik egy állati tüdő megvizsgálása ügyében kérték ki tanácsát.¹ Megyei összeírásokban 1778-ban és 1781-ben Michl Hersch nevű rabbi szerepel, aki már csak időbeni átfedés miatt is azonos kell, hogy legyen az alább idézett, 1780-ban keltezett döntvény Joszeff Mikhaljával. A Hersch a héber Cvi megfelelője, a Mikhaél és a Jehiel név hangzása pedig nagyon hasonló. Ezek alapján feltételezhető, hogy ugyanannak a névnek különböző, részben félreértés okozta változataival állunk szemben.

ב"ה פראג ה' כ"ג אב תק"מ לפ"ק:

תשובה שלום לכבוד הרב המופלא האלוף מוה"ר יוסף מיכל אבד"ק פאקש בצירוף הדיינים י"ן:
מכתבם הגיעני ומחמת טרדות וכו'. והנה ע"ד האשה אשר שימשה נדה יותר מחצי שנה ולפי
דברי הבעל אמרה לו שהיא מעוברת ולפי דברי השכנות שהמה הרגישו כי טומאתה בשוליה
אמרה שהיא שומרת ימי נדתה וטובלת וכאשר חקרה האשה הממונה על המקוה אצל הנשים
השכנות אם האשה הזאת מעוברת כי זה ששה חדשים שלא ירדה לטהרה אז השכינות רעדה
אחזתם על גודל הפרצה ונתפרסם הדבר ועמדה האשה בפניכם והודית כי היא החייבת בדבר

¹ NbJ I: JD 11.

ובעלה מנוקה מעון כי כחשה בפניו ואמרה שהיא טהורה ושהיא מעוברת ויצא משפטה מאתכם שהבעל יגרשנה בלי כתובה ואחר איזה ימים באה לפניכם וחזרה בה ואמרה כי גם בעלה בזדון עשה כי ידע כי לא טהורה היא ולא העלימה טומאתה ממנו ומה שאמרה בראשונה שהבעל נקי הוא מחמת שהבטיחה שאם תאמר בפני ב"ד להצדיקו לא יגרשנה, זו היא שורש השאלה. (...)
 לכן הטוב שבדרכים להכריחה ע"י המושל שם בכל הכפיות עד שתקבל הגט, כי בלא"ה אין אנו רשאים במדינות הללו לעשות דבר גדול כזה נגד נימוסי המדינה מה שאינו גורע בדת תורתנו בלי רשות מהשררה יר"ה. וגם אני אינני נותן רשות לכם לעשות בלי נטילת רשות מהשררה יר"ה, ולרוב הטרדה אקצר והיה זה שלום:

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - אה"ע סימן כו'

Az Örökkévaló segítségével, Prag, a kis időszámítás szerint 540. év hó 23, ötödik nap.² Válasz. Békesség a csodálatos és tekintélyes rabbinak: tanítónk, R. Jozsef Mikal, aki *Paks* (P'QS) község rabbinikus bíróságának feje, együtt a bírakkal (*dajjanim*) – őrizze őket Sziklájuk.

Levelük megérkezett hozzám, a sok tennivalóm miatt stb.; az asszony ügyében, aki több mint fél éven át tisztátalan állapotba (*nidda*) ellenére házaseletet élt, és a férje szavai szerint azt mondta neki, hogy várandós. A szomszédok szavai szerint pedig, akik észrevették, hogy szenny borítja ruhája szegélyét,³ azt mondta, hogy tartja az elkülönülés napjait és megmerítkezik.⁴ De amikor a mikvéhez kinevezett asszony vizsgálódott a szomszéd asszonyoknál, hogy vajon várandós-e ez az asszony, mert már hat hónapja nem ment le megtisztulni, akkor a szomszéd-ság beleremegett⁵ a botrány nagyságába. Nyilvánosságra került az ügy, és maguk elé állt az asszony, és bevallotta, hogy ő a bűnös, a férje mentes a bűntől, mivel becsapta: azt mondta, hogy tiszta és várandós. Azt az ítéletet hozták, hogy a férj kergesse el *ketubba*⁶ nélkül. De néhány nap elteltével eljött magukhoz és visszavonta szavait, azt mondta, hogy a férje is bűnös szándékkal cselekedett, mert tudta, hogy nem tiszta, nem maradt rejtve előtte tisztátalansága, és amit először mondott, hogy a férje ártatlan, azért mondta, mert megígérte neki, hogy ha a bíróság előtt igazolja őt, akkor nem kergeti el. Ez a kérdés eredete. (...)

Így a legjobb út az ottani uraság (*mosel*) által kényszeríteni őt minden kényszerrel, amíg a válólevelet el nem fogadja. Ugyanis a hatalom (*szerara*) engedélye nélkül – növekedjék a dicsősége – egyébként sem vagyunk jogosultak azokban az államokban ilyen súlyos dolgot tenni az ország olyan szokásai ellen, amelyek nem kisebbítik a vallásunkat (*dat toratenu*).⁷ Én sem adok engedélyt maguknak a hatalom – növekedjék dicsősége – engedélyének megszerzése nélkül cselekedni. A sok elfoglaltság miatt rövidre fogom. Legyen ezzel békesség.

² 1780. augusztus 24, csütörtök.

³ Thren. 1,9

⁴ Értsd: a mikvében. Lásd Megjegyzés.

⁵ Ps. 48,7

⁶ Ketubba: házassági szerződés, mely rögzíti a férj anyagi kötelezettségeit a feleség iránt. A váláskor az iratba foglaltaknak megfelelő összeget kell kifizetnie a feleség részére, kivéve azokat az eseteket, amikor az asszony hibájából következik be a válás.

⁷ A községi (rabbinikus) bíraskodás önállóságának II. József általi eltörléséről lásd #29–30, Megjegyzés.

• MEGJEGYZÉS

Az ügy háttérében a házassélettal kapcsolatos halákhikus előírások állnak, ezek megszegése miatt kell bűnhődnie az asszonynak. De felmerült a férj felelőssége is, amennyiben tudott, tudhatott felesége állapotáról. A Tóra előírása szerint (Lev. 15,19-30) a nő a havi vérzése időszakában, illetve bármilyen más eredetű vérzés esetén *niddá*-nak (szó szerint: eltávolított) számít, ezekben a napokban köteles elkülönülni férjétől. A vérzés elmúltával, amiről előírászerűen gondosan meg kell győződnie, további hét napra (az úgy nevezett hét tiszta napra: Lev. 15,28) fenn kell tartani az elkülönülést. Ezt a bibliai időkben áldozatbemutató követte, a későbbiekben pedig a *mikvé*-ben, vagyis a rituális fürdőben való megmerülés zárja le rituális értelemben is a tisztátalan időszakot. Ezáltal az asszony újra alkalmassá válik a házasséltre. A várandósság időszakában, amikor nem jelentkezik vérzés, sem elkülönülést, sem megmerülést nem kell tartani. Ezért volna a várandósság érthető magyarázat az esetben szereplő asszonynál is a mikvétől való távolmaradásra. Mivel valamilyen rendellenesség miatt az asszony vérzése több mint fél évig nem szűnt meg, a házaspárnak a teljes időszakban tiltott volt a házassélet, de ezt az előírást nem tartották be. (Ez Lev. 20,18 szerint halálos bűn.)

A mikvéhez kinevezett asszony a község egyik idősebb, feddhetetlen nő tagja, aki segíti és egyben felügyeli, hogy az asszonyok a tisztulási megmerülésüket az előírásoknak megfelelően hajtsák végre. Láthatjuk, hogy az ő feladata annak számontartása és ellenőrzése is, hogy a község minden nőtagja betartsa ezt az alapvető vallási előírást. A községi kontroll formális szintje (a felügyelő asszony) mellett a korabeli paksi községben – mint minden hagyományos közösségben – működött a szomszédok informális kontrollja is. Ezek alól csak ideig-óráig bújhattak ki a községben élők. A kontroll alóli szabadulás egyet jelentett a község elhagyásával; más országban letelepedők, illetve kitértek eseteiben látjuk ennek különféle példáit.⁸

⁸ Lásd #32, #34, #35.

BÍRÓSÁGI ELJÁRÁSOK KÖLTSÉGEI: KIFOGÁSOLT VÁLÓLEVÉL

Jisrael Bisencnek, Bonyhádra

1780 előtt

NbJ II: EE 114

IRODALOM

- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), p. 29
- Schweitzer József – Szilágyi Mihály, *A Tolna megyei zsidók története 1867-ig* (Budapest: MIOK, 1982), pp. 201–202: Jisrael Bisenc személyéhez

R. Bisenc, Jisrael ben Jehuda Arje (?–1781). Neve morvaországi származásra utal: Bisenz / Bzenec Morvaország egyik legrégebbi zsidó községe. Működésének kezdő időhatáráról csak közvetett adatok állnak rendelkezésünkre: 1770-ben és 1777-ben innen intézett kérdéseket Ezekiel Landauhoz (NbJ I: JD 9, illetve NbJ II: HM 32). Halála dátumát ellenben pontosan ismerjük: 5541. sevát 11 = 1781. február 6.

תשובה שלמא רבה ונפישא, לכבוד אהובי הרב המופלג התורני מוהר"ר ישראל אבדק"ק באנהרט:

מכתבו שניים ושלישים הגיעוני. והאמת אגיד על הראשון ועל השני לא חשתי להשיב כי אמרתי אי אפשר להיות הדברים כהוייתן שימצא עורר על גט הואיל וניתן שלא בפני ב"ד של שלשה לפסלו בדיעבד ואמרתי אולי יש דברים בגו וכבר נזדמן לי כזה שבאו אצלי שאלות ממרחקים בדברים שהיו נראים בעיני פשוטין עד שתמהתי שיצטרך לבוא בשאלה ואח"כ בא מצד שכנגדו מעורר שלא כך היה, ואמרתי אמתין איזה זמן ואמנם אח"כ באמת נשכח ממני מרוב טרדות ועכשיו שבא שלישים ורביעים ומצד שכנגדו אין אומר ואין דברים הנני משיב. והנה תורף שאלתו, מעלתו סידר גט אחד ומחמת שהיה ההתעסקות בחנם לא מצא צירופיו להצטרף עמו וצירף עמו שני בני תורה ואחד מהם הוא חתנו דמעלתו ובא המערער לפסול הגט כדין שלשה שנמצא בהם קורבא שהדין בטל ודימה מעשה הגט לדין, והנה לפי דברי רמ"א בסדר הגט סעיף ד' סידור הגט הוא רק מורה דרך ומלמד לסופר ועדים איך יתנהגו: (...)

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - אה"ע סימן קיד'

Válasz. Teljes és nagy békesség, Szerettemnek a kitűnő rabbinak: tudós tanítónk, R. Jisrael, *Bonhart* szent község rabbinikus bíróságának feje.

Második és harmadik levele megérkezett hozzám. Az igazat megvallva, az elsőre és a másodikra nem siettem válaszolni, mert azt mondtam, lehetetlen, hogy úgy legyenek a dolgok, ahogy a válólévél kifogásolója (*orer*) találja, hogy mivel nem háromtagú bíróság adta ki, ezért

érvénytelen még utólag is. Azt mondtam, talán van valami a háttérben. Ugyanis már megesett velem ilyesmi, hogy érkeztek távolból kérdések, amelyek annyira egyszerű ügyeknek látszottak, hogy csodálkoztam, miért kell feltenni őket, míg aztán megérkezett a szembenálló oldaltól a kifogás, hogy nem is úgy történt. Azt mondtam, hogy várok valamennyi időt, de azután valóban elfelejtkeztem róla a sok elfoglaltságom miatt. Most azonban megjött a harmadik és negyedik, és a szembenálló oldalról nincs beszéd és nincsenek szavak; válaszolok tehát. Kérdésének lényege a következő: méltóságod szerkesztett egy válólevelet, de mivel az elfoglaltsággal pénz nem járt, nem lelte (bíró) társait, hogy csatlakozzanak magához. Maga mellé vett két tanult embert, és egyikük méltóságod veje volt. A kifogásoló elutasítja a válólevelet azon az alapon, hogy az olyan háromtagú bíróság ítélete (*din*), amelyben rokonok vannak, megsemmisítendő, és a válólevél esete hasonlít a ítélethozatalhoz. REMA¹ szavai szerint – a válólevél rendje, 4. pont² – a válólevél szerkesztése csak útmutatásnak számít, tanítás az írnoknak és a tanúknak, hogy hogyan járjanak el. (...)

• MEGJEGYZÉS

Landau a kérdésre az átlagosnál hosszabban, oktató jelleggel válaszol. A fejtegetés lényege az, hogy minden olyan formához, amelyben egy asszony megválk egy férfitől – legyen az akár válólevél, akár *halica* (az özvegy feloldása a sógorházasság alól), akár *meun* (kiskorú leány házasságának érvénytelenítése) –, háromtagú bíróság szükséges.

Fel kell figyelniünk a bonyhádi rabbi védekezésére, miszerint azért kényszerült a szabályos háromtagú bíróság helyett egy ad hoc testülettel elkészíteni a válólevelet, mivel a bíróság hivatalos tagjai a külön díjazás nélküli foglalatosságához nem voltak fellelhetők. Landau erre a részletre nem reagál: nyilvánvalóan ő is tisztában volt a korabeli viszonyokkal, mint ez a következő két levélből is kirajzolódik (#10, 11).

A válasz pontos dátumát nem ismerjük, datálására két viszonyítási pontunk van. Egyfelől Jisrael Bisenc halálzási dátuma (1781), másfelől, az, hogy Landau 1780-ban a körmendi válólevél ügyében írt döntésében (II: EE 105 [#12]) úgy hivatkozik rá, mint néhány évvel korábbira.

Fontos megjegyezni, hogy a körmendi eset tárgyalásakor ez a döntés még csak kéziratban létezett, mégis feltételezi, hogy a benne foglaltak ismertek lehettek tágabb körben is, nem csak a címzett számára.

¹ R. Mose ben Jisrael Iszerlesz (1525 k.–1572), krakkói rabbi.

² A *Sulhan arukh*, EE 154, 4-hez írt kommentár.

BÍRÓSÁGI ELJÁRÁSOK KÖLTSÉGEI: EGY VÁLÁS KIADÁSAI

Efrajim rabbinak, Pápára

1781 előtt

NbJ II: EE 119

IRODALOM

- Hudi József, "A pápai zsidó község és önkormányzata, 1748–1848", in: Deáky Zita – Csoma Zsigmond – Vörös Éva, szerk., ... *és hol a vidék zsidósága? ...* (Budapest, 1994), pp. 39–58
- Láng Jehuda-Gyula, *A pápai zsidóság emlékkönyve* (Tel-Aviv, 1973)
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), pp. 41–42

R. Efrajim (?–1782). Magyarbrodból (Ungarisch-Brod, Morvaország) származott, korábban Bécsben *dajjan* és tanító. Pápán 1773-tól haláláig, 1782-ig volt rabbi.

תשובה שלום לכבוד אהובי הרב הגדול המופלא ומופלאג, חכם וסופר, דומה לעופר, כבוד שמו מוהר"ר אפרים נר"ו אב"ד ור"מ בק"ק פאפע:
אחר דרישת שלומו הטוב, הנה זאת אומרת, ועל הראשונים חזרת, עסק האשה העלובה מרת שרה הינדל בת כמר שמואל המכונה זנוויל השולחת את מוכ"ז כמר מרדכי בן כמר מרדכי למכון שבתו שימנהו שם כמר מאיר ליב במוהר"ר יצחק הכהן שהוא בעל האשה הנ"ל לשליח להולכה וישלח על ידו גט פטורין לאשתו הנ"ל כפי מכתבו של מעלתו כ"ה מרחשון העבר. והנה אין יד האשה משגת לרוב הוצאות השליח ואעפ"כ היא נותנת הכל גם שולחת שמה על ידי אחד מקציני פ"ב שלשה דוקאטין ליד מעלתו ומזה ישלם שם שכר הסופר ועדים והמותר למעלתו ובית דינו עבור סדור הגט והרשאה ואף כי מצער היא יעשה גם מעלתו חסד עם העגונה ושכרו כפול מן השמים. (...)

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - אה"ע סימן קיט'

Válasz. Békesség Szerettemnek, a csodálatos és kiemelkedő nagy rabbinak: bölc és írástudó, az ifjú szarvashoz hasonló,¹ tisztelt nevű tanítónk, R. Efrajim – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes –, *Pape* (P'P') szent község rabbinikus bíróságának feje és jesivájának vezetője.

A jókívánások után, íme ezt mondja, és az elsőkhöz tér vissza. A szerencsétlen asszony ügye: Szara Heindl asszony, Smuel, más néven Zanvil úr lánya, aki elküldte az írás kézbesítőjét, Mordekhaj fia Mordekhaj urat küldöttként, hogy elvigye Meir Leib úr, R. Jichak ha-

¹ Cant. 2,9 nyomán.

Kohen tanítónk fia lakhelyére. Ő az említett asszony férje, és a férj elküldte általa a válólevelet (*get pitturin*) az említett feleségének – méltóságod múlt marhsván 25-én kelt levele szerint. Nos, az asszony nem győzi a küldött sok költségét. Annak ellenére, hogy ő adja az egészet, egy pressburgi (P" B) előkelővel még odaküldött három dukátot méltóságodnak, hogy ebből fizesse az írnok és a tanúk bérét, a maradék pedig méltóságodé és bíróságáé a válólevél megszerkesztéséért és az engedélyezésért. Bár csekélység, cselekedjen jól méltóságod az *agumá*-val, és kétszeres lesz a bére az egekből. (...)

- MEGJEGYZÉS

Landau levele a továbbiakban azt fejtegeti, hogy az ügy szereplőinek neveit milyen helyesírással, illetve milyen speciális formulákkal kell a válólevélben feltüntetni. A formulázás ugyanis eltérő ragadványnevek, illetve alternatív névalakok esetében.

A küldött útján lebonyolított válásról lásd #21.

BÍRÓSÁGI ELJÁRÁSOK KÖLTSÉGEI: DÍJSZEDÉS RÉSZLEGES TILALMA A HALICÁNÁL

Icak Krieshabernek, Paksra

1782

NbJ II: EE 155

IRODALOM

- Rabinowitz, Louis Isaac, "Levirate Marriage and Halizah", in: *Encyclopaedia Judaica*, XI (Jerusalem: Keter, 1972), col. 122–131
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó közösségek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), pp. 40–41
- Schweitzer József – Szilágyi Mihály, *A Tolna megyei zsidók története 1867-ig* (Budapest: MIOK, 1982), pp. 294–304.: Grieshaber Izsák – a hal-vita
- Szofer, Szimha Bonam David, *Mazkeret Paks*, I–III (Jerusalem: Olelot Efrajim, 1962–1973), pp. 3–97

Krieshaber / Grieshaber Icak (1747–1823). Krakkói születésű, 1782-ben érkezett Magyarországra. Paksi működését (1782–1823) rövidebb bajai tartózkodás szakította meg (1789 k.–1794 között), első feleségét is ott temette el 1789-ben. Neve két, a korszak sok jeles rabbiját megszólaltató vita kapcsán, az azokban való harcos részvételével vált ismertté a rabbinikus világban. Ezek viták az úgynevezett *tefillin*-ügy (1794) és a kecsge-ügy vagy hal-vita (1798-tól) voltak. Nyomatásban is megjelent: *Makel noam* ("Jóakarát botja", Zak. 11,10) (Vina, 1799). Az Icak név a bibliai Jichak (Izsák) egyik variánsa.

ב"ה פראג עש"ק ט' כסלו תקמ"ג לפ"ק.

תשובה שלום וברכה לכבוד אהובי א"נ הרב המופלא ומופלג כבוד מוה"ר איצק נר"ו אב"ד ומ"ץ דק"ק פאקש:

מכתבו הגיעני ורוב טרדות סבבוני ונשכח הדבר ויצא מלבי ולא עיינתי במכתבו עד עתה שבא בחור אחד מבני קהלתו והזכירני וחפשתי באמתחתי ומצאתי מכתבו. והנה על דבר אטר ברגלו הנה פשוט הדבר שחולץ בשתי רגליו דהיינו בזה אחר זה כדברי הב"ח ולא משתיהם בבת אחת וכל דברי מהר"ם לובלין בתשובה סי' ט' צדקו בזה שלכל הענינים הוא יותר טוב להיות בזה אחר זה. (...)

וע"ד אשר שאל אם אני נוטל שכר מחליצה, ח"ו היה לא נהייתה ולא תהיה ואפי' השנים המצטרפים עמי אינני נותן להם רשות ליקח אפי' פרוטה אבל להשנים הנוספים אין אני מוחה ואירע לפעמים שאלו הנוספים לפעמים אח"כ מוותרים איזה דבר לשנים הראשונים ואני מעלים עין מהם. אבל אני אינני נוטל שום פרוטה לא בתחלה ולא בסוף. דברי הד"ש:

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - אה"ע סימן קנה'

Az Örökkévaló segítségével. Prag, szent szombat előestéje, kiszlév hó 9, 543, a kis időszámítás szerint.¹

Válasz. Békesség és áldás Szerettemnek a hűséges férfinak, a csodálatos és kiváló rabbinak: tisztelt tanítónk R. Icak – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes – *Paks* szent községe törvénytánítója és rabbinikus bíróságának feje.

Levele elért hozzám, de sok elfoglaltság vett körbe, és elfelejtkeztem a dologról, kiment a fejemből, és bele se néztem a levelébe mostanáig. Mígnem jött egy ifjú a községe tagjai közül, és emlékeztetett. Kerestem aládamban, és megtaláltam a levelét: íme, a ballábasságról (kérdés). Nos, egyszerű az ügy, hogy mindkét lábáról lehúzza a cipőt, vagyis egyiket a másik után a *Bajit hadas* (HB"H) szavai szerint,² nem pedig egyszerre a kettőről. MAHARAM Lublin³ no. 9 válaszában minden szava igaz ebben, azaz hogy minden dologban jobb az egymásután. (...)

Arról pedig, amit kérdezett, hogy én szedek-e díjat a *halicá*-ért, Isten őrizze, nem volt így, és nem is lesz. Sőt, a hozzám csatlakozó kettőnek sem engedélyezem, hogy akárcsak egy *prutá*-t is elvegyenek, de a további kettőnél nem tiltakozom. Előfordul időnként, hogy ez a további kettő azután hagy valamit az első kettőnek, és én szemet hunyok. De én nem veszek el egy *prutá*-t se, sem az elején, sem a végén. Az üdvözlés szavai.

• MEGJEGYZÉS

A Tóra (Deut. 25,5-10) előírásai szerint, ha egy férfi élő utód nélkül hal meg, akkor a feleségét a férj fivére (ha van ilyen) köteles feleségül venni, hogy a születendő gyermekkel fenntartsa az elhunyt nevét Izraelben. Ezt az intézményt nevezzük sógorházasságnak (levirátus, *jibbum*). Amennyiben a fivér nem kívánta feleségül venni sógornőjét, sor került a város vénei (később a rabbinikus bíróság) előtt a *halica* szertartásra. Ennek elvégzésével az asszony szabaddá vált a férjhezmenetelre családon kívüli személyhez is. A szertartás eredendően a férfit szándékozott megszégyeníteni, amiért nem vállalja testvére nevének fenntartását. Lényeges elemei, hogy a nő a férfi jobb lábáról lehúzza a lábbelit, majd eldobja, a földre köp, miközben elismétli a bibliai mondatot: "Így kell cselekedni azzal a férfival, aki nem építi az ő testvérének házát" (Deut. 25,9).

Az askenázi zsidóságban a többnejűség tilalma (R. Gersom, 10–11. század) óta a *halica* egyértelműen prioritást kapott a sógorházassággal szemben, lényegében kiszorította azt. Ugyancsak a diaszpóra jellegzetessége, hogy a családok tagjai már nem laktak együtt, nem ritka, hogy még csak nem is egy országban éltek. A *halica* szertartáshoz viszont természetszerűleg személyesen kell jelen lennie a sógornak és az özvegynek is. Hogy a költséges és nem épp veszélytelen utazáshoz a sógornak "kedvet csináljanak", egyes helyeken olyan rendeleteket hoztak, miszerint az asszonyt mindaddig a férj vagyonából kell eltartani, illetve a fivér addig nem örökölhet az elhunyt vagyonából, ameddig nem tesz eleget a *halicá*-nak.

A jelen döntvényben felvetett kérdés a "jobb lábás szertartás" és a ballábasság összeegyeztetését kutatja. Akkor is a jobb lábáról kell-e lehúzni a lábbelit, ha a férfi balkezes (ballábás)? Ha mindkét lábáról, akkor milyen sorrendben?

¹ 543. kiszlév 9 = 1782. november 15, péntek.

² A *Sulhan arukh*, EE 169, 25-hoz írt kommentárban.

³ MAHARAM Lublin: Meir ben Gedalja Lublin (1558–1616), lengyelországi Talmud-tudós, rabbinikus tekintély. Lásd *Encyclopaedia Judaica*, XI (Jerusalem: Keter, 1972), col. 546–548.

A KÖRMENDI VÁLÓLEVÉL

1780

NBJ II: EE 105–106

IRODALOM

- “Be-eszek get se-haju bo kama peszulim”, *Kerem Slomo*, IV/10 (1981), pp. 10–16
- Bernstein Béla, “A zsidók története Vas megyében: Körmend”, *Magyar-Zsidó Szemle*, 31 (1914), pp. 270–277. [Újra kiadva: Mózer Ibolya, szerk., *Bernstein Béla emlékkönyv* (Szombathely, 1998), pp. 178–185]
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó közösségek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), p. 33
- Szántóné Balázs Edit, “A körmendi zsidóság és hitközségének rövid története”, in: Bundics Antal Miklós – Zügn Tamás – Pataky László – Szántóné Balázs Edit, *A körmendi egyházközségek és hitközség története* (Körmendi Füzetek) (Körmend: Körmend Város Önkormányzata, 1993), pp. 481–581

R. Falk, Josua Mordekhaj (?–?). Lengyel származású, korábban rabbiként is működött Lengyelországban. Körmend első név szerint ismert rabbija (*dajjan*). De mivel a Rohoncól fokozatosan függetlenedő zsidó község ekkor már több évtizedes múltra tekintett vissza (a *Hevra Kadisa* 1705-ben alakult) feltételezhető, hogy nem az első ebben a tisztségben. Működését csak az itt ismertetett ügy alapján tudjuk datálni az 1780 körüli évekre.

a) Eleazar Kallirnak, Rohoncra

NBJ II: EE 105

ע"ד הגט הניתן בארץ הגר בעיר גירמענד. והנה מתוך הגט דהיינו העתק מקויים ששלח המסדר בעצמו ליד הגאון המפורסם מוהר"ר אלעזר אבד"ק רעכניץ והמקיימים אותו העידו שהועתק ממש בלי שינוי אפילו בתמונות האותיות בשום דבר מגוף הגט והמסדר שלח הגט הזה כמתלונן ששמע קצת ערעורים על הגט ולכן הוא שולח ההעתק הזה להראות שעשה הכל כתורה וא"כ אינו יודע על מה קול הרעש הזה, והגאון מו"ה אלעזר הנ"ל שלח ההעתק של הגט עם גוף כתבו של המסדר לכאן לידי, ואמרתי חדאי נפשאי אם ספיקות שלכם כך וכו' כי באמת תיכף כאשר שמעתי פה קול רעש ממדינת הגר עבור גט הנ"ל שסידר המסדר יחידי במקום שלא סידרו גט מעולם ושם העיר יש בה כמה עיקולי ופשוטי כתבתי לק"ק הנ"ל להיות שזה איזה שבועות באה אלי שאלה מהמסדר הנ"ל בדיני ממונות ומשם ראיתי כי אינו מומחה כלל. ואמנם השבתי לו דרך כבוד שלא דן כתורה מטעם שכתבתי לו והראיתיו שלא ידע לשפוט בצדק ולפי שאין דרכי לבזות לשום אדם כתבתי דרך כבוד ועכ"פ ראיתי שהוא לא שימש כל צרכו וק"ו בדיני גיטין לכן כתבתי לק"ק הנ"ל בגזירה על האשה המגורשת שלא תנשא לאיש עד שהמסדר ישלח דבריו לפני גדולי הדור לברר כל דבר בטעמו ובפרט על שם העיר על מה נסמך וממי

חקר על שורש השם וגם יברר טעמו על שסידרו יחידי ולא כן נהגו בכל תפוצות ישראל שאפלי גאון מובהק בדורו מצרף אליו ב"ד לסידור הגט, ועכשיו שבאו דברי המסדר לידי ראיתי שאינו בקי בטיב גיטין וקידושין כלל כי נמצאו בו כמה שגיאות ואף שיש לדון על כל שגיאה ושגיאה לענין דיעבד מ"מ הרי ההדיוט הזה כבר שמע קול רעש ובכל זה לא הזכיר שום אמתלא רק מתמיה על הקול ושולח העתק מהגט עם כל שגיאותיו ולא חלי ולא מרגיש בשום שגיאה א"כ מכלל שאין לו שום ידיעה בהלכות גיטין כלל וא"כ הגט הזה פסול מצד מה שמבואר בס"י קמ"א סוף סעיף ל' בהג"ה ע"ש: ומעתה הנני מחזיק בפסקו של כבוד הגאון המובהק מו"ה מאיר ברבי אבד"ק פ"ב שהאשה המתגרשת הנ"ל הרי היא עודנה בחזקת אשת איש כמו שהיתה עד שתתגרש שנית בגט שיסודר במקום אחר לפני גדול הדור ובית דינו. והנה הגאון המובהק הנ"ל כתב שהיא בחזקת אשת איש כמו שהיתה זולת שאם ימות בעלה קודם שיגרשנה מחדש שהיא אסורה לכהונה, ויפה כתב:

אמנם לפי מה ששמעתי מאחורי הפרגוד האשה זאת נתגרשה מפני זנות שזינתה והודית בעצמה ג"כ שזינתה א"כ א"צ לפרוט תנאי זה שכבר אסורה לכהונה מפני הזנות וכאשר שמעתי דבר זה אמרתי בזה יש ללמוד קצת זכות על שסידר יחידי:

והנה מ"ש זה איזה שבועות לכבוד הגאון מרעכניץ שאם לא היה בגט שום ריעותא רק שסידרו ביחיד הייתי פוסלו אפלי דיעבד. והנה לפרש טעמא דידי בזה יש לי בזה אריכות דברים וכבר ביארתי זה איזה שנים בתשובה לק"ק באנהרט לחלק בין גט ארוסה לגט נשואה ובגט נשואה דין ממש הוא וצריך שלשה. (...)

ואמנם גם כמה ערעורים יש על גט הזה, האחד מצד שם העיר שכתב גערמענד והמערערים אומרים שאצל היהודים שם מורגל גירמענט בחיר"ק תחת הגימ"ל וטי"ת לבסוף. והנה בזה לא אוכל לדון כי אני רחוק משם ולא אוכל לידע שם העיר ואמנם זה איזה שבועות שהמסדר כתב אלי איזה שאלה בדיני ממונות וחתם עצמו מגירמענד יו"ד אחר הגימ"ל ובמה הכריע עתה לכתוב ע' אחר הגימ"ל ואם נודע לו שקצת קורים כך א"כ היה לו לשאול ללומדים ולא שהוא ישפוט בדבר זה. גם איך לא הרגיש ההדיוט הזה שבהעתק עצמו של הגט ששלח וכתב גערמענד ולבסוף החתים ההדיוט הזה שני עדים לקיים את ההעתק ואחד מהעדים הוא השמש ונאמן דשם וחתם עצמו ש"ץ ונאמן דק"ק גערמענט בטי"ת לבסוף ומי בקי בשם העיר יותר מהש"ץ ונאמן שכותב שם כל הכתבים וכל הקנינים. גם כתב הש"ץ יו"ד אחר הרי"ש ואיך לא הרגיש ההדיוט בזה שרצה לשלוח לזכותו ושלה חובתו כהאי עורבא דאייתי נורא לקיניה. ואמנם מה דינו בדיעבד עיין בחיבורי נ"ב (קמא) חלק אהע"ז סי' פ"ח ומשם יכולים ללמוד לכאן. ומה שכתב דמתקריא קערמענד והמערערים אומרים שבשם אונגריש קורין קורמענד במלאפו"ם. (...)

לכן סיומא דפסקא הגט הזה פסול והאשה לא תנשא עד שתתגרש מחדש במקום אחר אצל רב מומחה ובית דינו. ובק"ק הנ"ל גוזרני שלא יכתבו גיטין להבא כי אם כאשר יסדרו להם הגאונים המובהקים הראשון הגאון אבד"ק פ"ב ועמו הגאון בעל אור חדש את שמות העיר ביהדות ובאונגריש וגם שם הנהר וכל זמן שלא יהיה בידם כתוב וחתום משני גאונים הנ"ל שם העיר והנהר לא יסדרו שם גט כלל. ההדיוט הזה לא יסדר גיטין כלל ולא חליצות משך שלש שנים מהיום ואחר שלש שנים אם יהיה מחובשי בית המדרש וילמוד היטב בהלכות גיטין וחליצות אז יצא לחפשי ובוא יבוא ברנה לקבל סמיכה מאחד מגאוני הזמן וינסה אותו אם הגון

לזה יסמוך ידיו עליו. ויען שמעתי שההדיוט הזה העיז פניו לדבר סרה על הגאון המובהק בעל אור חדש ולפי שורש הדין היה חייב נידוי אבל היה צריך הקירה בעדים ולכן אני מתון בדבר גם באגרת שהשיב להגאון בעת ששלח העתק הנ"ל פיהו ממלל רברבן כמורג חרוץ ושנון ביתר שאת ויתר או"ת, בגובה הלב ועוז, לכן גוזרני עליו שיפייס את הגאון נר"ו בדברים, ואם יקשה ערפו יתחרט באחרונה. ולרוב טרדות הזמן אין בידי להרחיב הדבור ודי בזה. דברי המדבר לכבוד דת תוה"ק:

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - אה"ע סימן קה'

A Hagar országában, Girmend¹ (GYRM'ND) városában kiadott válólevél ügyében. A válólevélről készült egy hitelesített másolat, amit maga a kiállító küldött a híres gaonnak, tanítónak R. Eleazarnak, *Rehmic* község rabbinikus bírósága fejének.² A hitelesítők tanúsítják, hogy a másolat semmiben sem tér el, még a betűk képében sem, semmiben a válólevélről magától. A kiállítója önmaga igazolásaként küldte ezt a válólevelet, mivel hallott valamit a válólevéllel kapcsolatos kifogásokról, ezért küldte ezt a másolatot megmutatni, hogy mindent a Tóra szerint csinált, és így nem tudja, miért ez a nagy láрма. Az említett tudós R. Eleazar elküldte a válólevél másolatát a kiállítója írásával együtt ide hozzám, és én azt mondtam: "Örvendj, lelkem, ha a kétségeitek ilyenek" stb.³ Mert valóban miután hallottam itt a Hagar országbeli viszály hangját az említett válólevél miatt, amelyet a kiállítója egyedül készített el, és olyan helyen, ahol még sosem készítettek válólevelet, és a város nevében van néhány nehézség, írtam az említett szent községnek. Ugyanis néhány hete kérdés érkezett hozzám az említett kiállító (rabbi)tól polgári peres ügyben (*diné mamonot*), és láttam belőle, hogy egyáltalán nem hozzáértő az illető. És mivel nem szokásom senkit sem gyalázní, tiszteletteljesen válaszoltam neki, megírtam, hogy nem a Tóra szerint ítél – kifejtve neki az okot, és megmutatva, hogy nem tud igaz módon ítélni –, de mindenképp láttam, hogy nem eléggé tapasztalt, nemhogy (*kal va-homer*) válási ügyekben. Ezért írtam tiltó rendeletet (*gezéra*) az említett szent községnek az elválasztott nő ügyében, hogy ne menjen férjhez mindaddig, amíg a kiállító el nem küldi szavait a nemzedék nagyjaihoz, hogy tisztázza álláspontját. Legfőképp a város nevével illetően,⁴ hogy mire támaszkodik, kitől kutatta a név gyökerét; és tisztázza azt is, hogy miért egyedül állította ki. Pedig nem így szokás Izrael szétszóratásában, még nemzedékének kiemelkedő tudósa is rabbinikus bíróságot hív maga mellé a válólevél szerkesztéséhez. Most, hogy kezemhez jutottak a kiállító szavai, látom, hogy egyáltalán nem jártas a válási és házassági ügyekben, mivel több tévedés is található benne. Habár minden egyes tévedést mint már megtörténtet (*le-injan di-avad*)⁵ is lehetne tárgyalni, azonban ez a tudatlan (*bedjot*)⁶ már hallotta a láрма hangját, de ennek ellenére sem említ egyetlen mentséget sem. Csak csodálkozik a hangon,

¹ Körmend.

² R. Eleazar Kallirnak, Rohonc (Rechnitz, ma: Ausztria) rabbijának.

³ Két talmudi mondatból eredő szójáték: b*Peszahim*, 68b és b*Bava mecia*, 83b.

⁴ Értsd: a város nevének héberbetűs írásmódját, névalakját illetően.

⁵ *Le-injan di-avad*: Halákhikus elv, miszerint bizonyos apróbb szabálytalanságokat, amelyeket, ha még előtte vagyunk (*le-khathila*), nem engedélyeznénk, de mint megtörténtet már másképp bírálunk el.

⁶ *Hedjot* (a görög *idiótész* szóból): 1) laikus, közember, 2) tudatlan, közönséges.

és küldi a válólévél másolatát minden tévedésével együtt. Nem remeg, és nem nyugtalanodik semmi tévedés miatt, ezzel bemutatva, hogy nincs semmi tudása a válás előírásairól, és ezért ez a válólévél érvénytelen, ahogy a *Haggahot*-ban kifejti no. 141, a 30. szakasz vége,⁷ lásd ott. Emiatt én megerősítem a tisztelt bölcs tudós R. Meir Barby, Pressburg (P" B) község rabbinikus bírósága fejének döntését, hogy az említett elválasztott asszony továbbra is férjes asszonynak tekintendő, amíg másodsorra el nem válik egy más helyen, a nemzedék nagyja és annak bírósága előtt szerkesztett válólévéllel. Íme, az említett bölcs tudós azt írta, hogy az asszony férjes asszonynak tekintendő, mint korábban is volt, kivéve, ha meghal a férje, még mielőtt újból elválna; de kohanitától tiltott,⁸ és ezt helyesen írta.

Azonban ahogy a háttérből hallottam, ez az asszony paráznasága miatt vált el, és maga is beismerete, hogy paráznázkodott, így nem is szükséges részletezni ezt a feltételt, hisz már a paráznaság miatt is tiltott a kohanitától. Amikor ezt hallottam, azt mondtam, hogy ez egy kicsit mentségére szolgál, amiért egymagában szerkesztette.

Azzal kapcsolatban, amit néhány hete a *reklmici* bölcsnek írt, hogy ha nem volna a válólévélben semmi egyéb kifogásolható, csak az, hogy egymagában szerkesztette: nos, akkor is érvényteleníteném, még utólag (*di-avad*) is. Hosszúra nyúlna ezzel kapcsolatos érveimet kifejteni, és már elmagyaráztam néhány éve a *Bonhart* szent községbe írt válaszomban,⁹ hogy különbséget kell tenni az eljegyzést, illetve a házasságot felbontó irat között, és a házasságot felbontó irathoz szabályos bíróság és három tag kell. (...)

De vannak más kifogások is a válólévéllel kapcsolatban. Egyfelől, a város nevével, amit *Germend*-nek (G'RM'ND) írt, de a kifogásolók azt állítják, hogy a zsidók körében a bevett név *Girment* (GYRM'NT) *hirik*-kel a *gimel* alatt és *tet*-tel a végén. Ebben nem tudok dönteni, mert messze vagyok onnan, és nem tudhatom a város nevét. Azonban néhány héttel ezelőtt a kiállító írt nekem egy polgári peres ügyben, és *Girmend*-ből (GYRM'ND) valóként írta alá, *jod*-dal a *gimel* után. Miért határozott most úgy, hogy *ajin*-t ír a *gimel* után? Ha úgy tudta, hogy némelyek így írják, akkor meg kellett volna kérdeznie a tanultakat, nem pedig magának döntenie az ügyben. Azt is, hogy nem vette észre ez a tudatlan, hogy magában a válólévél másolatában, amelyet küldött, és amiben *Germendet* ír, és a végén aláírta ez a tudatlan két tanúval a másolat hitelesítésére; ott a tanúk egyike, az ottani templomgondnok (*sammás*) és községi írnok (*neeman*) "*Geriment* (G'RYM'NT) szent község előimádkozója (S" C) és írnoka"-ként írta alá, *tet*-tel a végén? Kicsoda jártasabb a város nevében, mint az előimádkozó és községi írnok, aki ott minden iratot és minden adásvételt ír?!¹⁰ Az előimádkozó *jod*-ot is írt a *res* után. Hogy nem vette ezt észre ez a tudatlan, aki felmentésére akarta küldeni, de megrovására küldte, mint az a holló, amely tüzet visz a fészkére?!¹¹ Hogy mi az utólagos (*bedi-avad*) törvénye, lásd *Noda bi-Jehuda* (N" B) munkámban első

⁷ R. Mose Iszerlesz (REMA), *Haggahot* ("Magyarázatok") a *Sulhan arukh*-hoz; itt az *Even ha-ezer*, 141, 30-hoz írt magyarázatára utal.

⁸ Elvált asszonyt nem vehet feleségül kohanita férfi. Bár a kérdéses válólévelet és ezáltal a válást érvényteleníti a döntés, de annyi jelentősége mégis marad, hogy az asszony akkor sem mehet hozzá kohanita férfihez, ha végül a férj halálával, nem pedig válással bomlik fel a jelenlegi házassági kötelék.

⁹ R. Jisrael Bisenc bonyhádi rabbihoz írt, valóban terjedelmes válaszára utal. Lásd #9

¹⁰ Községi írnokot (*neeman*, héber: megbízható, hűséges) rendszerint azokban a községekben alkalmazták, ahol működött rabbinikus bíróság (*bét din*). Az írnok volt az egyedüli jogosult személy érvényes okmány kiállítására. Lásd Venetianer Lajos, *A zsidóság szervezete az európai államokban* (Budapest: Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1901), p. 145.

¹¹ Midras Gen. R. 65,19.

(kötet), EE no. 88, és onnan tanulhatnak erre vonatkozólag is. Amit pedig ír, hogy “neveztetik *Kermend*-nek (Q’RM’ND)”, a kifogásolók azt mondják, hogy az *ungaris* nevén *Kormend*-nek (QVRM’ND) hívják, *o*-val (*melapum*). (...)

Így a döntés végeredménye, hogy ez a válólelél érvénytelen, és az asszony nem mehet férjhez, míg újból el nem válik egy más helyen, egy hozzáértő rabbinál és annak bíróságánál. Az említett szent községben pedig megtiltom, hogy válóleletet írjanak a jövőben, kivéve, ha a tudós bölcsek – elsőként a bölc, Pressburg (P”B) község rabbinikus bíróságának feje és vele a bölc, az *Or hadas* szerzője¹² – elrendezik a város nevét a zsidóságban és magyarul (*ungaris*), és a folyó nevét is. De mindaddig, míg nincs a kezükben leírva és lepecsételve az említett két bölcstől a város és a folyó neve, ne szerkesszenek ott válóleletet egyáltalán. Az a tudatlan pedig ne intézzen se válóleleteket, se *halica* ügyeket mostantól három évig. Három év múltán, ha addig a tanház remetéje lesz, és alaposan megtanulja a válóleletek és a *halica* ügyek előírásait, akkor szabaddá válik. Örvendezve menjen el felavatást (*szemikha*) kapni a korszak valamelyik bölcstől, aki próbára teszi őt, hogy méltó-e a felavatásra.¹³ Hallottam, hogy ez a tudatlan szemtelenkedik, rágalmazva a bölc tudóst, az *Or hadas* szerzőjét. Mivel ennek ítélete a kiközösítés (*nidduj*)¹⁴ kellene, hogy legyen, de ehhez a tanúk kivizsgálására volna szükség, ezért óvatos vagyok az ügyben. De a levélben is, amelyet a bölcnek az említett másolat elküldésével egy időben küldött, jár a szája, mint a szúrós és hegyes cséphadaró,¹⁵ erélyesen és terjengősen,¹⁶ gőgösen és felfuvalkodottan. Ezért azt rendelem rá, hogy békítse meg szavaival a bölcset – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes –, de ha megkeményíti a nyakát, végül majd megbánja. A sok elfoglaltság miatt nem nyújthatom a beszédet, elég ennyi. A szent Tóránk törvényéért beszélő szavai.

b) Josua Falknak, Körmendre

NbJ II: EE 106

תשובה לכבוד הרב התורני האלוף מוהרי"פ לק"ק גירעמנד או גערמענד:
מכתבו קבלתי, וכל אמתלאות שלו לא יועיל לו על סידור הגט הזה במקום שלא סידרו עדיין גט מעולם. ומה שכתב א"כ איך התחילו לסדר הגיטין, תשובתו בצדו היה המתחיל גדול בתורה וגם לא ביחידי כי אם היה מכניף חכמי העיר ואם לא היו חכמים נמצאים היה כותב לגדולי ישראל אבל הוא בסידור הזה כולהו ליתנהו, וכבר שלחתי פסק שהגט הזה פסול ויראה גודל חסרונו בהלכות גיטין שגם בגט ששלח כאן לידי ליכא קוץ ממש בשום יו"ד דהיינו הקוץ התחתון השמאלי, גם שמונה שנתן עתה אמתלא שהסופר כתב בוי"ו בלי ידיעתו ומחמת שלא

¹² Pressburgi rabbi: Meir Barby; az *Or hadas* szerzője: Eleazar Kallir rohonci rabbi.

¹³ Szó szerint: hogy rátegye a kezét.

¹⁴ *Nidduj*: kitzasztás, kiközösítés, a zsidó községekben alkalmazott, a rabbinikus bíróság által kiszabható büntetés. A *herem*-től időtartamában, illetve az elszigeteltség mértékében különbözik, annál enyhébb. A *nidduj* kiszabásának lehetséges indokait a Talmud (*bBerakhot*, 19a) 24 pontban sorolja fel. Ezek között első helyen tárgyalja annak a bűnét, aki egy tudóst sérteget, vagy lekicsinylően szól róla, akár halála után is.

¹⁵ Jes. 41,15.

¹⁶ Szójáték Gen. 49,3 alapján.

השגיח עד שנגמר הגט והיה סמוך למנחה. הנה הוא נתפס לבדאי הלא ביד הסופר גט שהתחיל לכתוב כמה שורות ונפסל וכתב גט אחר וגם בגט ההוא הראשון נכתב שמונה בוי"ו וא"כ כבר ראה שהסופר טעה בזה ולמה לא אמר לו שיכתוב חסר, ואמנם מה שכתב דמתקרי קערמענד אם לא היה טעות בגוף התיבה כפי דברי המערערים והיה רק מה שתפסו עליו, שלפ"ו לא היה צריך לכתוב שם הנכרים כלל כיון שהשינוי רק מן ג' לקו"ף דומה לרוטן בערג בזה היה הדין עם מעלתו דשאני שינוי בתנועה הראשונה שבתנועה אחרונה, ואמנם שם הנהר ראב ראבא לא היה צריך לכתוב ראבא והרי זה דומה ללובלין לובלינא, ואף שכתב מעלתו שנשתנה גם הנקודה שבשם ישראל הרי"ש קמוצ"ה ובשם הנכרים הרי"ש בפת"ה, תמהני והלא במכתב לא נשתנה שהרי בשניהם כתב אל"ף אחר הרי"ש: (...)

ועל אודות פסק של דיני ממונות אני תמה וכי אני חזקתי דבריו אדרבה כתבתי שאני לא הייתי דן כן אך כתבתי לכסות עינים שאינו טועה בדבר משנה וגם בזה התניתי קצת תנאים כמבואר בפסק הראשון ששלחתי לידו ואיך עשה מעשה לעשות כפיה ע"י ערכאות לקיים הפסק שלו אין זה אלא כל קבל רמות רוחא דאית ביה ואלמלא שזקנה יש כאן היה חייב עונש ואני נושא פנים לזקן, והנני כותב למנהיגי קהלתו יען שלא נמצא תפיסה עליו בדיני איסור והיתר בכך הוא נשאר בחזקתו להיות שם מו"צ רק שלא יסדרו שם גט כלל הכל כמבואר בפסק ששלחתי לרעכניץ. ועל מעלתו לפייס את הגאון מרעכניץ. ואני אכתוב להגאון מרעכניץ שיקבל פיוסין ויראה להיטב עמו להבא, ולרוב הטרדה אקצר. דברי הד"ש:

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - אה"ע סימן קו'

Válasz a tudós, kiváló rabbinak, tanítónk R. Josua Falknak (Y"�), *Giremend* (GYR'MND) vagy *Germend* (G'RM'ND) szent községbe.

Levelét megkaptam, de annak összes kifogása sem használ semmit a válólelél szerkesztése ügyében, olyan helyen, ahol soha azelőtt nem szerkesztettek válólelelet. Amit ír, hogy akkor hogyan kezdtek egyáltalán válólelelet szerkeszteni, arra a válasz egyfelől az, hogy az elkezdő a Tóra nagyja volt, és nem is egymagában volt, hanem a város bölcseivel körülvéve. Ha pedig nem voltak bölcsek a városban, akkor írt Izrael nagyjainak. De mindez ennél a szerkesztésnél nem így volt. Már küldtem döntést, hogy az a válólelél érvénytelen, és hogy megmutatja a maga komoly hiányosságait a válólelél szabályait (*hilkhot gittin*) illetően. Abban a válólelélben is, amelyet ide küldött hozzám, egyik *jod*-nak sincs hegye, baloldali alsó hegye; és ott van a *semona* szó (hibája) is, amiről most azt a kifogást hozta fel, hogy az írnok írta *vav*-val az ő tudta nélkül, mivel nem felügyelte, amíg befejezi a válólelelet, és már közel volt a *minha* (ima). Ez valótlan, hisz az írnok kezében ott van a válólelél, amelyet elkezdett írni néhány sorig, de alkalmatlan lett, és másik válólelelet írt. De abban az első válólelélben is *vav*-val volt írva a *semona* szó, tehát már látta, hogy az írnok téved ebben, miért nem mondta neki, hogy írja defektíven.¹⁷ Azonban amit írt, hogy "nevezetik *Kermend*-nek" (Q'RM'ND), ha nem volna is hiba a szóban, mint ahogy a kifogásoló mondta, csak az, amit állítottak, hogy a keresztény (város)nevet (*sem ha-nokhrim*) egyáltalán nem kellett volna beírni, mivel

¹⁷ Értsd: *vav* nélkül.

a különbség csak a *gimel* és a *kof* között van, hasonlóan Roten berg példájához;¹⁸ akkor ebben méltóságoddal lenne a törvény. Mert valóban másként kezeljük az eltérést a szó első szótagjában, mint az eltérést az utolsó szótagban. Ellenben a folyó nevének: *Rob*, *Rába*, nem kellett volna beírni a Rábát, hisz ez hasonló a *Lublin* – *Lublina* (esethez). Még akkor sem, ha azt írja Méltóságod, hogy eltérő a pontozás (*nekuda*), mert a zsidó névben (*sem Jisrael*) a *res kamec*-cal van, a keresztény névben a *res patab*-hal van. Meglep engem, nemde írásban nem különbözik, mindkettőben *alef* van a *res* után. (...)

A polgári peres ügyben hozott döntésén megdöbbentem. Még hogy én megerősítettem a szavait? Épp ellenkezőleg, azt írtam, hogy én nem döntöttem volna így, de azt írtam, hunyunk szemet, mert nem tévedett Misna dolgában. De ebben is bizonyos feltételeket szabtam, mint ahogy kifejttem az első döntésben, amelyet elküldtem magának. Hogy tehette, hogy nem zsidó bíróság (*arkaot*) útján kényszerítette döntésének végrehajtását? Nem másért, mint a benne lévő dölyfösség miatt! Ha nem volna idős, akkor büntetést érdemelne, de én tekintettel vagyok a korára. Írok hát a községre vezetőinek, hogy mivel tiltás és engedélyezés ügyeiben nem volt rá panasz, így megmaradhat ott törvénytanítónak (*more cedek*), de nem szerkeszthetnek ott egyáltalán válólevelet, mindenben úgy, ahogy a *Rekhnice*-be küldött döntésemben kifejtettem. Méltóságodnak pedig ki kell engesztelnie a *rekhnici* bölcsletet. Írok a *rekhnici* bölcsnek, hogy fogadja el az engesztelést, és a jövőben kedvezően tekintsen magára. A sok elfoglaltság miatt rövidre fogom. Az üdvözlés szavai.

• MEGJEGYZÉS

Körmend lengyel származású rabbija, Josua Mordekhaj Falk 1780 nyarán (5540. sziván hó) válólevelet állított ki saját községében. Meir Barby, Pozsony nagy tekintélyű rabbija erről értesülve érvénytelennek nyilvánította azt. Josua Falk ekkor a rohonci rabbi, Eleazar Kallir elé vitte az ügyet, a döntvényben említett másolatot is elküldve. Kallir nem vállalta magára az ítélezést, hanem Landaunak továbbította az anyagot. Landau jóváhagyta Meir Barby döntését, és a körmendi rabbira pedig, akiről egy korábbi eset kapcsán is rossz véleménnyel volt, komoly, megszegényítő büntetést szabott ki. Amikor Josua Falk erről Kallir közvetítésével értesült,¹⁹ levelet intézett Landauhoz, többek között azzal érvelve, hogy minden hagyománynak van kezdete, azokon a településeken is, ahol most már bevett gyakorlat a válólevelek kiállítására, valamikor elkezdték azt. Az ügyben írt második válaszában (#13) Landau erre a levélre reagál, de Falk érveit elutasítja.

Landaunak Falkról kifejtett, szokatlanul élesen elítélő véleményét (tudatlan, gőgös, szemtelen) árnyalja Lemil Glogau, a tekintélyes kismartoni rabbi egy levélrészlete, amelyet Eleazar Kallirhoz intézett a vitatott körmendi válólevél ügyében.²⁰

”בא המורה הנ”ל היום לביתי, בכה ויתחנן לי, ושאלתיו על שני דברים העיקרים שראוי לפסול הגט בשבילם, והשיב על הראשון שכן ראה המנהג בפולין מכמה רבנים שמסדרים ביחידות. (...) לכן הנני ממליץ עבורו לפני כבוד רום מעלתו נ”י שאם ימצא כן שהאמת אתו בשני

¹⁸ Értsd: A Rottenberg nevet Rotenberk alakban is írták.

¹⁹ Eleazar Kallir 5540. év hónapban kelt, Körmendre írott levelének részleteit német fordításban közli Ignaz Reich, *Beth El. Ehrentempel verdienter ungarisches Israeliten*, II (Pest: Aloiz Bucsánszky, 1868), pp. 555–556.

²⁰ “Be-eszek get se-haju bo kama peszulim”, *Kerem Slomo*, IV/ 10 (1981), p. 12.

דברים הנ"ל לאחר בירור צדק, יחוס עליו שלא לבזותו כ"כ, כי ראיתי שאינו בכלל הדיוטים כאשר דמיתי מקדם, אלא הוא צנא מלא ספרא, ויש לו כמה כתבים מכמה רבנים מפורסמים המספרים בשבחיו, ושה' כמה שנים רב בפולין."

“Az említett tanító ma eljött a házamba, sírt és könnyögött nekem. Megkérdeztem afelől a két alapvető dolog felől, ami a válóleletet a maguk számára alkalmatlanná teszi. Az elsőre azt felelte, hogy így látta bevett szokásnak *Polin*-ban²¹ néhány rabbtól, akik egymagukban szerkesztenek (válóleletet). (...) Ezért én védelmembe veszem őt magas méltóságod – világítson fénye – előtt. Ha igaz vizsgálódás nyomán bebizonyosodik, hogy a fenti két dologban neki van igaza, könyörüljön rajta, ne alázza meg annyira! Úgy találtam ugyanis, hogy nem a tudatlanok (*bedjot*) közül való, mint ahogy előre elgondoltam, hanem könyvekkel teli kosár.²² Van neki néhány írása ismert rabbiktól, akik dicsérőleg szólnak róla, és arról, hogy néhány évig rabbi volt Polinban.”

A vita háttérében nem csupán halákhikus szempontok húzódnak meg. A 18. század végére – 19. század elejére egyre több, néhány évtizede még nem is létező, vagy csupán kis lélekszámú zsidó község növekszik, erősödik meg annyira, hogy saját rabbit alkalmazzon, és vallási életében teljes önállóságra törekedjen. Ezek az önállósodási törekvések összeütköznek a térség meghatározó rabbijainak tekintélyük, befolyásuk megőrzésére irányuló szándékával.

Egyes települések nevének válóleletben használatos írásmódjáról, ennek megállapításáról lásd még: Mád (#22) és Bonyhád (#23) példáját.

²¹ Lengyelországban.

²² Értsd: olvasott ember.

WOLF BOSKOVITZ ÉS AZ ÓBUDAIK VISZÁLYA: VÍZMELEGÍTÉS A MIKVÉBEN

Benjamin Zeev Boskovitznak, Óbudára

NbJ II: OH 25

IRODALOM

- Büchler Sándor, *A zsidók története Budapesten a legrégebb időktől 1867-ig* (Budapest: IMIT, 1901), p. 368 skk.
- Cohen, Jichak Joszef, *Haklmé Hungaria ve-ha-szifrut ha-toramit bab* (Jerusalem: Makhon Jerusalem, 1995), pp. 248–250: R. Wolf Boskovitz
- Gál Éva, “Adalékok az óbudai zsidók XVIII. századi történetéhez”, in: *Évkönyv*, 1975/76 (Budapest: MIOK, 1976), pp. 101–121
- Kahana, Jichak Zeev, “Hilkhot peszah be-ikvot hidusé ha-tekhnika”, in: uő, *Mehkarim be-szifrut ha-tesuvot* (Jerusalem: Moszad ha-Rav Kook, 1973), pp. 422–435, különösen pp. 433–434 (kávéfogyasztás pészahkor)
- Komoróczy Géza, szerk., *A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem*, I–II (Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), pp. 64–96
- Künstlicher, Mose Alexander, “Rabbi Benjamin Zeev Wolf ha-levi Boskovitz”, *Cefunot*, no. 11 (1991), pp. 23–34; no. 12 (1991), pp. 80–84
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó közösség és rabbijai történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), pp. 38–39

R. Boskovitz, Benjamin Zeev / Wolf ha-Lévi (1740–1818). A morvaországi Boskowitzban (Boskovice, Csehország) született, ahol apja, Samuel Kolin, a *Mahacit ha-sekel* (“Fél sekel”, Ex. 30,13) szerzője jesivát tartott. 1769-ben házassága révén került Óbudára, ott magántudósként működött, ezután Aszód (1782–1785) majd Prossnitz (Morvaország) (1786–1790) rabbija lett. Rövid időre visszatért Óbudára, és innen költözött Pestre 1793-ban, ahol a függetlenedő község első hitszónokává és felügyelőjévé választották. Mikor Mose Münz (1750 k.–1831) óbudai rabbi elérte eltávolítását, elhagyta Pestet (1795). 1797–1802 Balassagyarmaton rabbi, majd Kolínba (Csehország) hívták meg. 1809-től haláláig Bonyhád rabbija. Munkái: *Szeder Misna* (“A Misna rendje”) Maimonides *Misne Torá*-jához írt kommentárjai (Prag, 1820), *Maamar Eszter* (“Eszter szava”, Est. 9,32), homiletika (Ofen, 1822), Talmud-magyarázatok (Wien, 1830). Sírfeliratát közli Künstlicher, *Cefunot*, 12 (1991), p. 84.

R. Jidels, Elhanan (?–?). Óbudai *dajjan* (a helyi rabbinikus bíróság ülnöke). Kérdéses, hogy ugyanazt a személyt takarja-e a Landau egy másik döntvényében (NbJ II: HM 12) olvasható Johanán óbudai *dajjan* megszólítás is.

תשובה טו"ב למספר. אתן אמרי שפר. למאן דמימר קאמר שפיר. לכבוד אהובי חביבי וידידי הרב הגדול המופלא החכם השלם ספיר ויהלום כבוד מוה' וואלף נ"י סג"ל באסקוויץ. מכתבו מן יו"ד למספר הגיעני עש"ק העבר. ובאמת טרידנא טובא ובפרט בתחלת הזמן גרמא שכבר התחלנו יום א' העבר בסוגיא דהיו בה מומין בפי' המדיר והתלמידים סבבוני. וכעת אנכי שאילנא לכולהו רבנן דבי רב וזמן אסיפה לכל. ואעפ"כ לאהבתו פניתי לדבריו הנחמד' וגופא דעובדא שהתיר בי"ט שני של פסח להסיק תחת יורה ע"י נכרי לצורך תבשיל של קאפע שישתה היהודי שבמרחץ מיורה זו והשאר יניח לזוב מן היורה למקוה לצורך טבילת נשים בליל שבת קודש. והנה גוף הטבילה בחמין בליל ש"ק האמת אגיד שגם פה קהלתנו יש להם מקוה של חמין ותמיד אני מזהיר שבעש"ק יזילו החמין עכ"פ שתי שעות קודם הלילה כדי שיהיו פושרין בליל שבת ולא יהיו חמין. ואמנם אני חושש שבעל המרחץ אינו נזהר בזה ומתחיל להזיל סמוך לבין השמשות ואני מעלים עין כי לגוף הדין אין האיסור ברור בטבילה בחמין בשבת. וכבר נתעורר בזה הרב בעל קרבן נתנאל בפרק במה מדליקין סימן כ"ב שכתב שטבילת מי המקוה בחמין אינו בכלל גזירת מרחצאות ואמנם לא ביאר טעמו ומפליג שביאר טעמו. ואין עלינו לקבל דברים שאין אנו רואים הטעם אם הוא טעם לשבח. (...)

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - או"ח סימן כה'

Válasz. A számlálás 17. napja.¹ Adok kedves beszédet² annak, akinek szavai helyesek. Kedves Szerettemnek, jó barátomnak, a nagy és csodálatos rabbinak, a bölcsnek, aki telve van zafírral és gyémánttal: tisztelt tanítónk R. Wolf – világítson fénye – Szegal Boskovitz.

A számlálás 10. napján kelt levelét a múlt pénteken³ kaptam meg. Valóban igen elfoglalt vagyok, főképp az időszak⁴ kezdete miatt, ugyanis ezt már múlt hét első napján megkezdtük a *Ha-madir* fejezetből a *Haju bah mumin* szakasszal.⁵ A tanítványok körülvesznek, és most kérdéseket kapok mindenfelől a tanházak tudósaitól, hisz mindenkinek az összegyűlés ideje van. Ennek ellenére kedvéért fordultam kedves szavaihoz. Az ügy lényege, hogy pészah második ünnepnapján engedélyezte, hogy begyűjtsanak az üst alatt egy nem zsidó (*nokhri*) által a kávéfőzés szükségletére, hogy a zsidó, aki a fürdőben van, igyon ebből az üstből, és a maradékot hagyja kifolyni az üstből a mikvébe az asszonyok szent szombat előestéjén való bemerülésének a szükségletére. A lényeg a meleg vízben való bemerülés szent szombat előestéjén. Az igazat megvallva, itt, a mi községünkben is van meleg vízű mikve számukra, és én mindig figyelmeztetek, hogy szent szombat előestéjén a meleg vizet legalább két órával az este előtt öntsék be, hogy szombat előestéjére langyos legyen, és ne meleg.⁶ Azonban tartok tőle, hogy a fürdő tulajdonosa nem ügyel erre, és alkonyatkor kezdi beönteni, de én

¹ Számlálás 17. napja: az omer-számlálás időszaka a pészahától (pontosabban niszán 16-tól) savuotig terjedő 49 nap. A 17. nap tehát ijjár hó 2-re esik.

² Gen. 49,21.

³ Szó szerint: a(z előző) szent szombat előestéjén.

⁴ Az általa vezetett jesiva tanulmányi időszakára utal, ma azt mondanánk: a nyári szemeszter. A kora-újkori jesivák tanéve két tanulmányi időszakából (niszántól ávig és hesvántól sevátig) állt, köztük két hosszabb szünet volt.

⁵ m*Ketubbot*, a VII. fejezet 7–8. misnája.

⁶ Értsd: ne forró legyen.

szemet hunyok felette, mert a törvényben nincs egyértelmű tiltás meleg vízben való szombati merítkezésre. Már felhívta erre a figyelmet a *Korban Netanel* szerzője⁷ a *Be-ma madlikin* fejezet,⁸ a no. 22-ben, miszerint “a mikve meleg vízébe való bemerülés nem tartozik a fürdés tilalma alá”. Azonban nem magyarázza meg véleményét, túl hosszúra nyúlna, hogy megmagyarázza a véleményét. De nem kell elfogadnunk olyan szavakat, amelyeknek nem látjuk az indokát, hogy az a vélemény vajon méltó-e az elismerésre. (...)

⁷ Netanel ben Napftali Cvi Weil (1687–1769), Karlsruhe rabbija 1750–1769 között. A *Korban Netanel* (“Netanel áldozata”) Aser ben Jehiel (Ros, 13–14. század) munkájához írt kommentár a Talmud *Moed* és *Nasim* rendjéhez (Karlsruhe, 1755). Lásd *Encyclopaedia Judaica*, XVI (Jerusalem: Keter, 1972), col. 396.

⁸ *Sabbat*, II. fejezet.

WOLF BOSKOVITZ ÉS AZ ÓBUDAIK VISZÁLYA:
A VÍZMELEGÍTÉSRŐL, WOLF BOSKOVITZ VÉDELMEBEN

Az óbudai dajjanoknak

NbJ II: OH 26

תשובה שלום על דייני ישראל ההוגים בתורת יקותיאל יזכו לבנין אריאל. בעלי מדע וחכמה האלופים המופלגים רמי הקומה התורניים הבקיאים הרבנים הדיינים בק"ק אובין ישן ה"י. מכתבם קבלתי ועל דבר ההוראה שהורה שם הרב המופלא מוה' וואלף באסקוויץ ביום טוב של פסח העבר להחם חמין להטיל למקוה רק שבעל המרחץ יעשה לעצמו קאפע ג"כ מחמין הללו וגם זה ע"י נכרי. הנה לא אכפל דברים הללו כי כבר קדם הרב מוה' וואלף הנ"ל לכתוב אלי והודיעני הוראתו והנני שולח לכם העתק תשובתי אשר השבתי לו. ואמנם במכתבכם נאמר שהתיר להחם היורה שתי פעמים זה אחר זה והיורה גדולה מחזקת שבעה הין אונגריש. לא אוכל להאמין על הרבני הנ"ל שיתיר פעמים וגם הוא עצמו כתב שאפילו למלא היורה לא התיר רק הלך בעצמו לראות וראה שכבר היתה היורה מלאה והתיר להסיק תחתיה על ידי נכרי ושישתה בעל המרחץ מחמין הללו קאפע. והנה יראו עיניהם בהעתקה שאני שולח לכם דעתי בזה וכאן אין אני מתיר בלילי שבת הטבילה בחמין ממש רק להטיל החמין שמה איזה שעות קודם הלילה שיהיו פושרין בליל שבת. ואמנם יודע אני שהבלנים אינם שומעים ועושים מעשיהם קרוב לסוף היום ואני מעלים עין. (...)

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - או"ח סימן כו'

Válasz. Békesség Izrael bírának. Jekutiél Tórájának szemlélői, méltók Ariel fiaikhoz.¹ A tudás és bölcsesség birtokosai, tekintélyesek és kimagaslóak, kiemelkedő tapasztalt Tóra-tudósok, *Oven Jasan* szent község rabbinikus bírái – őrizze őket az Örökkévaló.

Levelüket megkaptam az útmutatás ügyében, amelyet a csodálatos rabbi, tanítónk R. Wolf Boskovitz adott az elmúlt pészah ünnepnapján, miszerint csak akkor szabad vizet melegíteni, hogy hozzáöntsek a mikvéhez, ha a fürdő gazdája kávé is készít magának abból a meleg vízből, és ekkor is csak egy nem zsidó által. Íme, nem ismétlem meg azokat a szavakat, mivel már az említett rabbi, Wolf tanítónk megelőzte az írásában, és tudatta velem útmutatását, csak elküldöm maguknak neki írt válaszom másolatát. Bár a levelükben az áll, hogy engedélyezte az üstöt egymás után kétszer is felmelegíteni, és az üst még hetven *ungaris hin*² befogadásánál is nagyobb. Nem tudom elhinni az említett rabbiról, hogy megengedje kétszer. Ő maga írta,

¹ Jekutiél: b*Megilla* 13a szerint Mózes egyik neve; Ariel: Jes. 29,1-2-ben Jeruzsálem elnevezése.

² Hin: folyadék űrmérték a Bibliában és a Talmudban, körülbelül 3,6 liter. Az *ungaris* megjelölés azonban arra utal, hogy egy régi magyar mértékegységről van szó: valószínűleg "magyar itce". 1 magyar itce = 0,84 l, vagyis a tartály úrtartalma 60 liter körüli lehetett.

hogy még az üst megtöltését sem engedélyezte, hanem személyesen ment oda megnézni, és látta, hogy az üst már tele volt, és akkor engedélyezte, hogy begyűjtsanak alatta egy nem zsidó által, hogy a fürdő gazdája kávét igyon abból a meleg vízből. Látni fogják a maguknak küldött másolatban a véleményemet erről, itt én nem engedélyezem ténylegesen a meleg vízbe való alámerülést szombat (elő)estéjén, csak a meleg víz betöltését néhány órával az este előtt, hogy így langyossá tegyék szombat (elő)estéjére. Azonban tudom, hogy a mikve-kezelők nem hallgatnak erre, közel a nap végéhez, de szemet hunyok felette. (...)

• MEGJEGYZÉS

A meleg vízben való fürdés alapvetően tiltott szombaton (csupán mosakodás, egyes testrészek megmosása megengedett), de a nők havi ciklusához kapcsolódó kötelező alámerülés (*tevila*) engedélyezett péntek este, illetve ünnepnapok (elő)estéjén is, ez, mint olvassuk, nem tartozik a fürdés kategóriájába. A szabály szerint a nőknek a hét tiszta nap letelte utáni este kell az alámerülést elvégezniük, bármely napra esik is, napközben csak kényszerhelyzetben szabad (*Sullhan arukh*, JD 197, 3–4).³ Nem is az alámerülés maga kérdéses, hanem a víz felmelegítése illetve meglangyosítása.

Esetünkben egy ünnepnapot (pészah második napját) szombat követte, a munkatilalmak – így tűzgyújtás tilalma is – mindkettőre érvényesek, a nők alámerülését mégis meg kell valahogy oldani. Boskovitz három feltétel teljesülése mellett engedélyezte a vízmelegítést az üstben: a) az üst már tele volt, nem ekkor kellett feltölteni; b) a fürdő gazdája kávét készít magának, vagyis a vízmelegítés egyéb, még az ünnep időszakához kapcsolódó szükségletet is szolgál; c) a begyűjtást egy nem zsidó (*nokhri*) végzi el.⁴ Landau egy további kritériumot hangsúlyoz, miszerint a meleg vizet a mikve (hideg) vizéhez legalább két órával az este beköszönnte előtt kell hozzáadni. Így a mikve vize legfeljebb langyos lesz, de semmiképp sem meleg, ilyen módon is védve a meleg vízben való fürdés szombati tilalmát. Azonban ő maga is tudja, ez a feltétel nem valósul meg, mivel az asszonyoknak kedvezve a mikve-kezelők csak a “nap végéhez közel” öntik be a meleg vizet.

³ A havi ciklushoz kapcsolódó tisztasági előírásokról lásd #8, Megjegyzés.

⁴ A nem zsidók szombatokon és ünnepeken való foglalkoztatásának társadalmi, gazdasági és halákhikus háttéréről lásd Jacob Katz, *The “Shabbes Goy”. A Study in Halakhic Flexibility* (Philadelphia – New York: The Jewish Publication Society, 1989).

WOLF BOSKOVITZ ÉS AZ ÓBUDAIK VISZÁLYA:
ELHANAN JIDELS PANASZA WOLF BOSKOVITZRA

Elhanan Jidelsnek, Óbudára

NbJ II: OH 28

תשובה לאובן ישן. שלום לכבוד האלוף התורני המופלא הישיש הזקן קנה חכמה כבוד מוה' אלחנן נ"י:

מכתבו קבלתי וע"ד הליכתו במקלו בידו בשבת קודש ולפי מכתבו היה אז עת הקרח והגליד והיה ברחוב מים נגלדים שקורין איזו וכבוד הרבני המופלא האלוף מוה' וואלף באסקוויץ זלזל אותו וקרא אותו מומר לחלל שבת. הנה ימחול לי מעלתו כי לא אאמין על הרבני מוה' וואלף שידבר דברים הללו. ובודאי לא נעלמו ממנו דברי הט"ז בסימן ש"א ס"ק י"ב בזה. ואם כי הט"ז לא התיר אלא במקום משופע או שהולך על המים עצמם הנגלדים אבל ברחוב שיש שם קצת איזו אם אין המקום משופע אינו מבואר בדברי הט"ז להתיר. וגם על גוף דברי הט"ז כתב בספר אלי' רבה שאין דבריו מוכרחים מ"מ שוב לא יוכל המערער לומר על הנשען על מטהו שמחלל השבת ולא עוד אלא שיאמר שהוא מומר לחלל שבת. ובודאי יש דברים אחרים בגו ושנאה מקלקלת השורה ויש להוכיח את שניכם בזה שמקנטרים זה לזה בהלכה זה מתיר וזה אוסר, ומעלתו וחבריו הדיינים התחילו בזה תחלה בפסח העבר בהטלת מים חמים למקוה ובגוף דין המקום אם אובן היא עיר מוקפת ומעורבת והמקל הזה הוא מקל תפארה והנושא אותו איש נכבד שדרכו בכך הלא מבואר שם במג"א שהוא מותר ואף אם הוא מקל עץ פשוט דלא שייך בו תכשיט כבר ביארתי דעתי בנודע ביהודה חלק א"ח סימן י"א להתיר הפאטשעזע בשבת. (...)

והעושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום ביניכם והיה זה שלום, דברי הד"ש:

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - או"ח סימן כח'

Válasz Óbudára (*Oven Jasan*). Békesség a tekintélyes bölcnek, a csodálatos Tóra-tudósnak, az idős és bölcs tanítónknak, R. Elhanannak, világítson fénye.

Levelét megkaptam ügyében, miszerint szent szombatkor botjával a kezében járt. Levele szerint fagy és jég ideje volt akkor, és az utcán megfagyott víz volt, amelyet *Eis*-nak hívnak, a tekintélyes rabbi, a csodálatos, a tudós tanítónk R. Wolf Boskovitz pedig becsmérelte magát, és hitehagyottnak (*mumar*) nevezte a *sabbat* megszenteltelenítése miatt. Bocsásson meg nekem méltóságod, hogy nem hiszem el tudós tanítónkról, Wolfról, hogy ilyen szavakat mondott. Bizonyára nem ismeretlenek számára ez ügyben a TAZ (HT"Z) szavai, no. 301, a 12. alpontban.¹ Azonban a TAZ nem engedi meg, csakis lejtős területen, vagy ahol magán a fa-

¹ TAZ: *Turé zahav* ("Arany oszlopok"), David ben Samuel ha-Lévi (1586–1667) kommentárja a *Sulhan arukh*-hoz. Landau itt a *Sulhan arukh*, OH 301, 12-höz írt megjegyzésre hivatkozik.

gyott vizen jár, de utcán, ahol csak kevés jég van, ha az nem lejtős terület, akkor nem egyértelműek a TAZ szavai az engedélyre nézve. A TAZ szavai lényegéről írja a *Szefer Elijahu rabba*,² hogy szavai nem kötelezőek. Mindazonáltal ismét csak nem mondhatja a megintó a botjára támaszkodóról, hogy megszenteltleníti a szombatot, és még csak azt sem, hogy hitehagyott a szombat megszenteltlenítése miatt. Persze, más dolgok is állnak a háttérben, és a gyűlölet elhomályosítja az ítéletet, így magukat mindkettőjüket rendre kell utasítani, mivel bosszantják egymást a halákhával: amit az egyik megenged, a másik tiltja. Méltóságod és társai, a *dajjanok* kezdték ezt a múlt pészahkor a mikvéhez való meleg víz hozzáadásának ügyével.³

A (mostani) döntés lényege a helyszín: amennyiben Óbuda körülkerített és *éruv*-val egybefoglalt város,⁴ továbbá ez a bot díszbot, hordozója megbecsült személy, kinek ez szokásos megjelenése, akkor nemde kifejti ugyanott a *Magen Avraham* (MG^m), hogy ez engedélyezett. Sőt, amennyiben egyszerű fabot, ami nem számít dísztárgynak, arról is kifejtettem már véleményemet – *Noda bi-Jehuda*, *Orah hajjim* rész, a no. 11-ben – a bot (P'TS'Z')⁵ szombati engedélyezéséről. (...)

Aki békességet szerez a Magasságban, az szerezzen békességet maguk között,⁶ és legyen ezzel békesség. Az üdvözlés szavai.

• MEGJEGYZÉS

Wolf Boskovitz és az óbudai dajjanok (a rabbinikus bíróság ülnökei) viszálykodása Boskovitz első óbudai időszakában, valószínűleg az 1780-as évek legelején zajlott, amikor a község egy időre tekintélyes rabbi nélkül maradt. (Boskovitz második óbudai tartózkodása idején, 1790 után, az erőskező Mose Münz rabbisága alatt mindenestre elképzelhetetlen, hogy az ő kihagyásával vagy megkerülésével Landaunak küldözgették volna panaszaikat a dajjanok.) Boskovitz ekkor magántudósként élt Óbudán, tanházat is tartott, de szerény megélhetéséről a felesége által vezetett üzleti vállalkozás gondoskodott.⁷ A viszály a község hivatalos vezetői és a független tekintély közti rivalizálásában gyökerezik, a konkrét esetek, egymás intézkedéseinek vagy viselkedésének vallásjogi köntösbe bújtatott kritizálása csak ürügyként szolgált az összetűzésekhez. Landau a vitában Boskovitz pártját fogta, egyszerűen nem adott hitelt a dajjanok vádaskodó szavainak; atyai dorgálása (“mindkettőjüket rendre kell utasítani”) és jámbor fohászkodása (“szerezzen békességet maguk között”) aligha csillapították az indulatokat.

² Szefer Elijahu rabba: Elijahu ben Benjamin Wolf Sapira (1660–1712) prágai rabbi kommentárja a *Sulhan arukh Orah hajjim* részéhez (Sulzbach, 1757).

³ Lásd #14–15.

⁴ Éruv (héber egybefoglalás, összekapcsolás, összevegyítés): egy körülhatárolt terület bizonyos szimbolikus cselekedetek nyomán halákhikuk szempontból egységes magánterületnek minősíthető, így bizonyos könnyítések érvényesek a tárgyak szombaton egyébként tilalmas hordozása kapcsán. Részletesebben: #25, Megjegyzés.

⁵ Patsze / potseze: valószínűleg lengyel eredetű szó. Elképzelhető, hogy a *pasterze* (pásztorok) változata, ekkor hosszú pásztorbotot jelent, másik lehetséges magyarázat, hogy a *podstawa* (bot) szóból ered, és a folyamatban a *vav / zajin* felcserélése játszott szerepet.

⁶ Egy jól ismert ima-részlet (az *Elohaj necor* ima zárásának) módosítása, eredetileg: “...az szerezzen békességet nekünk (és egész Izraelnek)”. Landau ugyanezzel a fohással zárta az óbudaiakhoz intézett korábbi levelét (#15) is.

⁷ Mose Alexander Künstlicher, “Rabbi Benjamin Zeev Wolf ha-Levi Boskovitz”, *Cefunot*, no. 11 (1991), p. 25. Boskovitzot az üzlet tönkremenetele után a megélhetés kényszere vitte rá egy rabbiállás elfogadására, és így szerződött Aszódra.

MEIR BARBY TEKINTÉLYE:
ELJEGYZÉSI FELTÉTELEK MÓDOSÍTÁSA

Ismeretlen címzettnek

NbJ II: JD 115

IRODALOM

- Katz, Jacob, *Tradition and Crisis. Jewish Society at the End of the Middle Ages* (New York: New York University Press, 1993), pp. 103–112: Ch. 13, “Supra-kehila Organizations”
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó közösségek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), pp. 16–20
- Venetianer Lajos, *A zsidóság szervezete az európai államokban* (Budapest: Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1901), pp. 285–313, “Országos főrabbiág”

תשובה חיים ארוכים לכבוד הרב המופלא כו':
מכתבו מן כ"ו העבר הגיעני, ע"ד האשה שנתקשרה בשידוך ובתנאים הגבילו זמן החתונה אחר יום טוב ובתחלת חודש אלול בא אבי החתן למקום הכלה וביקשה הכלה ממנו להקדים הנישואין והשיב אבי החתן שהוא מסכים לפי דעתו אך צריך מקודם ליסע לביתו לשאול את אשתו ואם היא תסכים ישלח שליח מיוחד להכלה. והכלה התחילה תיכף לספור ז' נקיים ולבסוף כן הוי שהסכימה אשתו ושליח שליח, ופסק מעלתו שצריכה למנות ז' נקיים מיום ביאת השליח, ונחלק שם אחד עליו ואמר שאחר ששמעה מאבי החתן שהוא מסכים שוב עולים הנקיים אף קודם ביאת השליח: הדבר פשוט שיפה הורה מעלתו והאריכות בזה ללא צורך שכל זמן שלא חזר השליח עדיין היה הדבר בספק אצלה שמא לא תסכים אשתו וא"כ בביאת השליח דאז נתברר לה קדימת הנישואין (...) והיה זה שלום. דברי הד"ש:

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - יו"ד סימן קטו'

Válasz. Hosszú életet a csodálatos rabbinak stb.

Levelét az elmúlt hó 26-ról megkaptam a nő ügyében, akit eljegyeztek, és a feltételek (*tenaim*) között kikötötték, hogy az esküvő napja az ünnep¹ után lesz. Elul hó kezdetén eljött a vőlegény apja a menyasszony lakhelyére, és a menyasszony kérte tőle, hogy hozzák korábbra a házasságkötést. A vőlegény apja azt válaszolta, hogy ő a maga részéről beleegyezik, de előbb haza kell utaznia és megkérdeznie a feleségét, és ha ő beleegyezik, akkor elküld egy bizonyos küldöttet a menyasszonyhoz. A menyasszony pedig rögtön elkezdte számolni a hét tisztá

¹ Valószínűleg *szukkot*-ra utal.

(napot),² és végül valóban beleegyezett a feleség, és küldöttet menesztett. Méltóságod úgy döntött, hogy a hét tiszta (napot) a küldött érkezésének napjától kell elkezdni számolni. És vitatkozott ott valaki (*ehad*)³ ezzel, mondván, hogy miután hallotta a vőlegény apjától, hogy ő beleegyezett, a tiszta (napok) a küldött megérkezte előtt is számítanak. A dolog egyszerű: helyesen tanította méltóságod, és ezt nem is szükséges részletezni, hisz mindaddig, amíg nem tért vissza a küldött, a dolog kétséges volt nála, netán nem egyezik bele a felesége, és csak a küldött megérkezése után lett világos számára a házasságkötés korábbra hozatala. (...) Legyen ezzel békesség. Az üdvözlés szavai.

² Hét tiszta nap: a menyasszony a házasságkötésre, illetve a házasságra készülve köteles az esküvő előtti nap mikvében aláírni. Az aláírást azonban meg előznie a hét tiszta napnak, vagyis hét olyan napnak, amikor nem jelentkezik vérzés. A *nidda* szabályairól lásd #8, Megjegyzés.

³ Meir Barby pozsonyi rabbira utal, akit a kérdés feltevője bizonyára nem véletlenül nem nevezett meg Landau számára.

MEIR BARBY TEKINTÉLYE:
VISSZAKOZÁS AZ ELJEGYZÉSI ÜGYBEN

Meir Barbynak, Pozsonyba

NbJ II: JD 116

שנית על ענין הנ"ל להגאון מהר"ם אב"ד דק"ק פ"ב:
יקבל רום מעלתו ההעתק ממה שהשבתי להרב השואל, והנה השואל שינה קצת שהוא כתב שתשובת אבי החתן להכלה היה שלדעתו הוא במוסכם אך צריך מקודם ליסע לביתו לשאול את אשתו ואם היא תסכים ישלח שליח מיוחד ע"כ דברי השואל. מדברים הללו משמע דעד ביאת השליח אין הדבר מוחלט (...) ואולם אבי החתן אמר למעלתו שאמר להכלה שאין שום ספק בדבר זה כלל ושבודאי גם זוגתו תסכים ובזה היה אפשר מקום להקל ועדיין הדבר צריך תלמוד כיון שתלה בדעת אחרים. ועכ"פ השואל הזה ניכר דחוצפא יתירא אית ביה שבא לחלוק על גדול הדור כמותו, ואם רצון מעלתו מסכים אכתוב עליו בגזירת עירין שיבוא במקלו ובתרמילו לקהלתו ולבקש מחילה ממנו, ולרוב טרדות התלמידים אקצר. דברי א"נ הדבוק באהבתו וחושש מאוד לכבודו, הד"ש:

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - יו"ד סימן קטז'

Ismét a fent említett ügyről, a tudós MAHARAMnak,¹ aki a pressburgi (P"B) szent község rabbinikus bíróságának feje.

Fogadj magas méltóságod a kérdést feltevő rabbinak küldött válaszom másolatát! A kérdező elferdítette kissé (az esetet), mivel azt írta, hogy a vőlegény apjának válasza a menyasszonyhoz az volt, hogy a maga részéről ő beleegyezik, "csak még előtte haza kell utaznia, megkérdeznie a feleségét, és ha ő is beleegyezik, akkor elküld egy bizonyos küldöttet" – így a kérdező szavai. Ezekből a szavakból kitűnik, hogy a küldött érkezéséig a dolog nem dőlt el. (...) Azonban a vőlegény apja azt mondta méltóságodnak, hogy azt mondta a menyasszonynak, hogy egyáltalán semmi kétség nincs az ügyben, és természetesen a házastársa is bele fog egyezni, és így helye volt a könnyítésnek. De azért még mindig tanulmányozást igényel, hiszen mások véleményétől függött. Mindenesetre, erről a kérdezőről megmutatkozik, hogy hatalmas szemtelenség van benne, hogy vitába száll a nemzedék nagyjával, mint maga. Ha méltóságod egyetért vele, megírom neki a felügyelők végzéseként (*bi-gzerat irin*),² hogy bottal és tarisznyával³ menjen a maga községébe bocsánatot kérni magától. Rövidre fogom, mivel a tanítványok sok terhet rónak rám. A lelke kedvelőjének szavai, aki ragaszkodik a szeretetéhez és nagyon vigyázza a tekintélyt (*kevod*). Az üdvözlés szavai.⁴

¹ MAHARAM feloldása: Morénu ha-rav Rabbi Meir (Barby).

² b*Peszahim*, 33a.

³ "Bottal és tarisznyával", vagyis önmagát szegény vándorrá alacsonyítva, zarándokként.

⁴ Lásd #19, Megjegyzés.

MEIR BARBY TEKINTÉLYE: KORÁBBI ÍTÉLET HELYREIGAZÍTÁSA

Meir Barbynak, Pozsonyba

NbJ II: JD 70

IRODALOM

- Katz, Jacob, *Tradition and Crisis. Jewish Society at the End of the Middle Ages* (New York: New York University Press, 1993), pp. 103–112: Ch. 13, “Supra-kehila Organizations”
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó közösségek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), pp. 16–20
- Venetianer Lajos, *A zsidóság szervezete az európai államokban* (Budapest: Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1901), pp. 285–313: “Országos főrabbság”

שנית על ענין הנ"ל תשובה לאהובי ידידי וחביבי. הרב המאור ומאיר באור תורתו. ובכל מקום שומעים להוראתו, הגאון המפורסם בכל קצוי ארץ. נ"י פ"ה ע"ה. כבוד שמו מוהר"ר מאיר נר"ו אב"ד דק"ק פ"ב:

מכתבו קבלתי. והיטב חרה לי על הרב מק"ק פלוני אשר בא כמתגנב ולא הזכיר כלל שמו של כבוד מעלתו. ומה שתמה כי העיר הנ"ל קרובה למכון שבתו ולא היה לי להשיב שמה: אהובי ידידי אין אני בקי בגבולי ותחומי העיירים וזה דרכי להשיב לכל שואל אפילו לפחות שבפחותים. וגוף הדבר הנני מעתיק לו דברי השואל אות באות כפי בקשתו וגם הנני מעתיק לו תשובתי מה שהשבתי לפי עניות דעתי ורו"מ יבאר את אשר ייטב בעיניו, ואם יראה תוך תשובתי דברים שאינם עולים יפה לפי דעתו הרחבה יוכל מעלתו להורות כפי דעתו הרמה כי אין אני אומר קבלו דעתי. (...)

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - יו"ד סימן ע'

Ismét a fent említett ügyről. Válasz Szerettemnek, kedves jóbarátomnak. A fénylő és a Tóra fényével világító rabbi. Mindenütt hallgatják tanítását, a föld minden részén ismert tudós, Izrael fénye, a nagy mester, a támasz, tisztelt nevű tanítónk, R. Meir – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes –, Pressburg (P"B) szent község rabbinikus bíróságának feje.

Levelét megkaptam. Erősen felindultam annak a bizonyos (*peloni*) szent községnek a rabbija ellen, aki megtévesztőként jött, egyáltalán nem említve tisztelt méltóságod nevét. Méltóságod azon döbönt meg, hogy az említett város közel van méltóságod székhelyéhez, így nem kellett volna oda válaszolnom. Szeretett jóbarátom, nem vagyok tájékozott a városok határait és területeit illetően, és szokásom válaszolni minden kérdezőnek, még a legjelentéktelenebbnek is. Az ügy lényegét illetően pedig lemásolom magának a kérdező szavait betűről betűre, kérése szerint, és lemásolom szerény tudásommal összeállított válaszomat is, és magas méltóságod értelmezze, ahogy jónak látja. Ha lát válaszomban olyan szavakat, amelyek

széles tudása szerint nem helyesek, akkor taníthat méltóságod a magas tudása szerint, mert én nem mondom, hogy fogadják el véleményemet. (...)

• MEGJEGYZÉS

Ez az eset sok vonásában megegyezik a #17–18-ban tárgyalttal, csupán Landau mentegetődző érvelése az, ami eltérő, és ami érdekessé teszi számunkra. Az eredeti kérdezőt itt sem ismerjük, ugyanis itt is – a megszegyenítés eszközeként – a címzett neve és lakóhelye nélkül, csupán *peloni*-ként (valaki, egy bizonyos) szerepel Landau döntvénytárában az eredeti kérdésre adott válasz (II: JD 69). A kérdésben egy borecetet tartalmazó hordóról esik szó, amelyet egy nem zsidó – mivel útjában volt – odébbtett, és így összerázott. A borecetre, mint minden szőlőből készült folyadékra, a *kasrut* szigorú előírásai vonatkoznak, ezért teszi kérdésessé felhasználhatóságát a nem zsidó beavatkozása. A kérdező itt is csak név nélkül említette, hogy valaki (*ehad*) vitatta az ő megengedő álláspontját, és ezért fordul Landauhoz álláspontja igazolásáért. Landau ebben a válaszában a kérdezőnek ad igazat. Azonban Meir Barby közbelépése nyomán ebben az ügyben is megváltoztatja eredeti álláspontját: válaszában (#19) elfogadja egy vonatkozó szöveghely Barby által adott értelmezését, és szabad kezet ad neki a döntésben.

Ezekiel Landaunak Meir Barby véleménye előtti visszakozására a döntvénytárban további példát is találunk. A NbJ I: EE 48–49–50. válaszokból megismerhető eset 1773-ból való. Egy eltűnt és állítólag Törökországban meghalt férj halottá nyilvánítása, a feleség *aguna* állapot alóli felmentése a tét. Landau először határozottan tiltja, Barby viszont engedélyezi. Erre Landau hosszas fontolgatás után, bár a részletekkel kapcsolatos kételyeit fenntartva, megváltoztatja döntését.

Landau szavaiból mindkét itt bemutatott esetben kitűnik, hogy Barby igen határozottan, sőt, számonkérően lépett fel az (önkényesen kijelölt) hatáskörébe jóhiszeműen beavatkozó Landauval szemben. Elvárja, hogy Landau küldjön neki másolatot az egyes ügyekben eredetileg – Barby álláspontját még nem ismerve – kiadott döntéséből, mintegy elszámoltatja őt ezekről.

Amikor Landau Meir Barbyt a magyarországi ügyekben és kiváltképp Pozsony környékén megfellebbezhetetlen tekintélynek tartotta, a személyes tiszteleten és megbecsülésen túl bizonyára az is munkált benne, hogy az ő általa közelebről ismert területeken – Lengyelország, Galícia, Csehország, Morvaország – mindenütt létezett valamilyen intézményes formája a községek feletti országos (*medina*) vagy körzeti (*galil*) rabbinikus felügyeletnek. Landau maga is viselte prágai működése idején a Csehország főrabbiája címet, sőt, az 1772-ben kiadott *Judenordnung* értelmében megtartott választáson Mária Terézia őt nevezte ki Galícia főrabbiájának, bár ez utóbbi megbízatást elhárította.¹ Így – bár Magyarországon ekkor nem volt hivatalosan országos főrabbiáság – érthető, hogy Landau elfogadta Meir Barby ilyen irányú ambícióit, illetve a maga eszközeivel erősítette is helyzetét, az ország más rabbijai felett gyakorolt felügyeleti jogát.²

¹ Venetianer Lajos, *A zsidóság szervezete az európai államokban* (Budapest: Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1901), p. 309.

² Az országos főrabbiáság hazai történetéhez: Büchler Sándor, “Az országos főrabbi-hivatal Magyarországon a XVII. és XVIII. században.”, *IMIT Évkönyv*, 1896, pp. 271–286.

MEIR BARBY TEKINTÉLYE:
VÁLÁS KÜLDÖTT ÚTJÁN, LANDAU SZABADKOZÁSA

NbJ II: EE 127–128

a) Avraham Leibnek, Bonyhádra – Icak Krieszhabernek, Paksra

NbJ II: EE 127

תשובה שלום לכבוד הרבנים המופלגים בתורה ובמעלות ומדות מוה' אברהם ליב נר"ו אב"ד ור"מ דק"ק באגהרט. ומוהר"ר איצק אב"ד דק"ק פאקש:
ע"ד האשה שנתגרשה מבעלה ע"י שליח להולכה ועכשיו הבעל מערער שהשליח עבר על התנאי. והנה קבלתי הגביית עדות שנעשה על ידכם והנה הוא שוה כזה כן זה רק שבזה ששלח לידי הרב מוה' אברהם ליב הנ"ל נכתב בסופו העתק מהרב דקוניץ וב"ד שהכריזו שם בבה"כ ביום הכניסה שמי שיודע שום עדות בעסק ערעור ע"ד הגט הלז שיבוא ויעיד ולא היה שום פוצה פה ומצפצף. דין האשה הזאת שאין הבעל נאמן בדבריו כלל אחר שהיה ביד השליח שטר הרשאה על הגט כדת וכדין הגם שהשליח עצמו אומר שקודם הלוכו לקולש אמר לו הבעל דו מוסט מיר בריינגען מאתים זהובים וגם מיינע זאכען כפי הרשימה. הנה אף אם היה אומר לו בפירוש שבאם לאו לא ימסור הגט מ"מ בזה לא ביטל לא הגט ולא השליחות שהרי מתחלה בשעת סידור הגט לא התנה שום תנאי שאם התנה אז איזה תנאי אז אין השליחות חל כלל רק על תנאי זה וכשרוצה אח"כ למחול התנאי היה מקום לדון אם די בביטול התנאי (...) אח"כ על גט זה כבר דינו פסוק וחל עליו גזרת ר"ת ואין רפואה למכתו, ולהיות הדברים פשוטים לכן קצרתי ולא הארכתני בפלפול, דברי הד"ש.

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - אה"ע סימן קכז'

Válasz. Békesség a rabbiknak, akik kimagaslanak a Tórában, a cselekedetekben és az erényekben, tanítónk R. Avraham Leib – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes – *Bonhart*¹ szent község rabbinikus bíróságának feje és jesivájának vezetője, és tanítónk, R. Icak, *Paks* szent község rabbinikus bíróságának feje.

Az asszony ügyében, aki a férjétől kézbesítő küldött (*saliah le-holakha*)² útján vált el, és most a férj kifogást emel, hogy a küldött áthágott a feltételen. Nos, megkaptam a tanúvallomást, amelyet maguk vettek fel, az megegyezik ezzel, csak ebben, amelyet tanítónk, az említett Avraham

¹ Bonyhád.

² Lásd Megjegyzés.

Leib rabbi küldött nekem, a végére odamásolták a *kunici* rabbi³ szavait is. Eszerint ott kihirdették a zsinagógában a gyülekezés napján, hogy aki tud valami tanúságtételt ezen válólévél panasz ügyében, az jöjjön és tanúskodjon, de senki sem nyitotta ki a száját és nem tolongott. Az asszony ítélete az, hogy a férj egyáltalán nem őszinte a szavaiban. Hiszen a küldött kezében volt a felhatalmazó irat a válólévéllel kapcsolatban annak rendje és szabálya szerint, sőt a küldött maga is állítja, hogy még *Kols*-ba (QVLS)⁴ menetele előtt azt mondta neki a férj, hogy “Köteles vagy hozni nekem kétszáz aranyat és a dolgaimat is a lista szerint.” Még ha kifejezetten mondta is neki, hogy amennyiben nem, akkor ne adja át a válólévelet, ezzel semmiképpen sem tette semmissé sem a válólévelet, sem a küldetést. Ugyanis eredetileg, a válólévél szerkesztésekor semmiféle feltételt nem támasztottak. Ha később támasztottak is valamiféle feltételt, a küldetés nem tartozik kizárólagosan e feltétel hatálya alá, és ha később törölni akarta a feltételt, volt alkalom mérlegelni, hogy elegendő-e csak a feltételt törölni. (...) Így ennek a válólévélnek már kiszabott az ítélete, érvényes rá Rabbénu Tam rendelete,⁵ és nincs orvosság a sebére. Mivel az ügy egyszerű, rövidre fogtam, és nem nyújtottam a fejtegetést. Az üdvözlés szavai.

b) Meir Barbynak, Pozsonyba

NbJ II: EE 128

שנית על הנ"ל תשובה מ"ז למספר, ברית שלומי לא תופר, מהנותן אמרי שפר, יקר מזהב הבא מאופיר, הוא ניהו כבוד אהובי ידידי וחביבי הרב המאור אור בהיר, מאיר ומצהיר, הגאון המפורסם נ"י פ"ה ע"ה כק"ש מוה' מאיר נר"ו אב"ד דק"ק פ"ב:

מכתבו הטהור הגיעני עש"ק העבר בשעה שאין הלבלר יוצא בקולמסו. וראיתי במכתבו ששויתי נפשי הדרנא ממה שכתבתי בתחלה להרב מבאנהרט שישלח הדברים כמות שהן לכבוד מר ניהו רבה או להגאון אבד"ק אייזן שטאט ועכשיו שלחתי אני פסק דיני לשם. והנה חושב מר שכבר ידעתי שהגיע הדבר לכבודו הרמה אבל לא כן הוא אני כאשר הגיע לאזני קול רעש על הגט והזהרתי את הרב מבאנהרט שייגזור על בעל האשה שכל הערעורים שיש לו לערער על הגט או על השליחות יציע דבריו וערעוריו או בפני כבוד מר נר"ו או בפני הגאון דק"ק א"ש או בפני הרב מבאנהרט עצמו בצירוף הרב דק"ק פאקש וכל זה יעשה תוך שלשים יום ואח"כ הגיעני הגביית ב"ד הנעשה מאת הרב דק"ק באנהרט והרב דק"ק פאקש ואחד מהדיינים אשר היה עמם וכ"ז נשלח לידי מהרבנים הנ"ל ולא ידעתי כלל אם הודיעו לרום מעלתו או לא ואלמלי הייתי יודע שכבר הורה כבודו בזה לא הייתי שוב מכניס עצמי בדבר זה ואפ"ל אם היה כבודו מתיר ואני הייתי רואה טעם לאיסור לא הייתי כותב להרבנים הנ"ל רק לכבודו בעצמו. (...)

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - אה"ע סימן קכח'

³ A kunici (Kanitz / Dolni Kounice, Morvaország) rabbi ekkor Jichak Blowitz volt. Róla lásd Hugo Gold, Hrsg., *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart* (Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929), p. 269, 277.

⁴ Kols: azonosítatlan.

⁵ Rabbénu Tam (Jakov ben Meir Tam, 12. század) itt hivatkozott rendelete azt mondja ki, hogy átadott válólévéllel kapcsolatban már nincs helye fellebbezésnek. (Lásd *Sulhan arukh*, EE 154, 22.)

Ismét a fent említetttről.

Válasz. A számlálás 47. napja. Békecséggem szövetsége nem pártol el attól, kinek beszéde kedves,⁶ értékesebb az Offirból hozott aranyból, ő az, tisztelt Szerettem, kedvelt jóbarátom, a tiszta fényt sugárzó rabbi, fénylő és ragyogó, az ismert bölcs, Izrael fénye, támasza, a nagy mester, a tisztelt nevű tanítónk, R. Meir – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes –, Pressburg (P"B) szent község rabbinikus bíróságának feje.

Világos levelét múlt pénteken kaptam meg, olyan órában, amikor az írnok már nem veszi elő író tollát. Láttam levelében, hogy szószerző lettem⁷ ahhoz képest, amit először írtam a *bonharti* rabbinak, hogy küldje el az ügyet úgy, ahogy van, méltóságod számára vagy a bölcsnek, *Eisen stat*⁸ község rabbinikus bírósága fejének; most viszont ítéletet küldtem oda. Bár uram azt gondolja, hogy már tudtam, hogy megérkezett a dolog magasságodhoz, de nincs így. Amikor fülembé jutott a válólevél miatti zajongás, figyelmeztettem a *bonharti* rabbit, hogy utasítsa az asszony férjét, hogy a válólevél vagy a küldetés ügyében tárja minden kifogását vagy tisztelt uram – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes – elé, vagy Eisenstadt ("S) szent község bölcsé elé,⁹ vagy maga a *bonharti* rabbi elé, társulva Paks szent község rabbijával. Mindez harminc nap alatt történjen meg. Ezután megkaptam a bírósági anyagot, amelyet *Bonhart* szent község rabbija, és Paks szent község rabbija, és a velük lévő *dajjan*-ok közül az egyik készítettek. Mindezt az említett rabbi küldték nekem, és egyáltalán nem tudtam, hogy tudatták-e magas méltóságoddal, vagy nem. Ha tudtam volna, hogy méltóságod már tanított erről, nem ártottam volna magamat ismét ebbe az ügybe. Sőt, ha méltóságod megengedő lett volna, és én a tiltás mellett látok érveket, akkor sem írtam volna az említett rabbinak, csak méltóságodnak magának. (...)

• MEGJEGYZÉS

Az eset Bonyhád és Kunic (Kanitz / Dolni Kounice, Morvaország) között zajlott le, egy már egymástól távol élő házaspár küldött útján bonyolította a válását. Ilyen esetekben csak a férjnek kell megjelennie a rabbinikus bíróság előtt, az asszony tartózkodhat másutt is. A küldöttnek két fajtája ismeretes. A döntvényünkben is szereplő *saliab le-holakha* (kézbesítő küldött, küldött az elvitelre) valamelyik fél megbízására elviszi és átadja a válólevelet az asszonynak, ilyenkor a válás az átadás aktusával fejeződik be. A másik, csak kényszerhelyzetben alkalmazott fajtája, ha az asszony felhatalmaz egy küldöttet a válólevélnek az ő nevében való álvételére (*saliab le-kabbala*, küldött az átvételre), ebben az esetben már akkor elválnak tekinthetők a felek, amikor a válólevél még csak a küldöttnél van (*Sulhan arukh*, EE 140–141).

Utolsó példánk differenciált képet mutat a magyarországi rabbi tekintély- és erőviszonyairól a 18. század utolsó harmadában. Landau Meir Barby mellett a kismartoni Aser Lemil Glogaut is alkalmasnak látja a kérdés elbírálására, illetve amennyiben párt alkotnak, akkor két kisebb tekintélyű rabbit is: az ügyben eredendően illetékes bonyhádi Avraham Leib Júda Freistadtot és a paksi Icak Krieshabert.

⁶ Gen. 49,21.

⁷ b*Ketubbot*, 53a.

⁸ Eisenstadt / Kismarton (ma: Burgenland, Ausztria).

⁹ Aser Lemil Glogau (1709–1789) 1768-tól haláláig Kismarton / Eisenstadt rabbija, lásd #6.

TELEPÜLÉS- ÉS SZEMÉLYNEVEK ÍRÁSMÓDJJA VÁLÓLEVELEKBEN: MÁD NEVE

Mose Wohl Litmann-nak, Mádra

NbJ II: EE 115

IRODALOM

- Lewy, Arie, ed., *Mád zsidó hitközsége / The Jewish Community of Maad (Hungary)* (Jerusalem: The Maad Memorial Committee, 1974)
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), p. 28
- Schwartz, Samuel ha-Kohen, *Szefer toldot geoné Hagar, (...) ha-nitmanim (...) ba-bét hajjim ha-jasan de-karta kadista Mad* (Tolcsva: Friedman Béni, 1911)

R. Litmann, Mose Wohl ben Eliezer (?–1799). A lengyelországi Oświęcimben (Auschwitz) született. Nevét legkorábban egy 1771. évi összeírásból ismerjük, így mádi működését ekkortól datáljuk. Ezt a tisztséget egészen haláláig 1799-ig látta el. Mádon temették el, sírfeliratát közli Samuel Schwartz *Szefer toldot geoné Hagar* munkája (lásd fent), p.1b.

על דבר הגט שניתן במדינת הגר בעיר מאדע והמסדר היה הרב מוהר"ר משה אב"ד דק"ק הנ"ל וקם רב אחר אשר שם בגליל ההוא ועורר על הגט מתרי טעמי. האחד שכתב בגט שם העיר מאד והעיר נקראת בפי כל מאדע בעי"ן בסוף כך קורין רובא דרובא ואפי' קצת מיעוטא דמיעוטא שאין קורין בסג"ל אבל קורין מאדי אבל מאד אינה נקראת כלל, ועוד מטעם אחר לפי שיש סמוך לעיר הנ"ל איזה פרסאות עוד עיר ג"כ נקראת מאדע כזאת העיר ושום נהר אין שם לסימן ובגט בעינן מוכח מתוכו וכיון דאיתחזק תרי מאדע אינו מוכח מתוכו ונשען על תשובת מהרמ"פ סימן י"ב שמחמת חשש דרעזניץ אחר היה חושש אפי' דיעבד אלמלא טעמי להיתרא שהיה למהרמ"פ בגט ההוא וא"כ ק"ו כאן דאיתחזק תרי עיירות ששם שוה ע"כ דברי המערער. והמסדר נתן טעם לסידורו מה שכתב שם העיר מאד מפני שזה עיקר שם העיר אצל הנכרים וכך נכתב בפנקסיהם וכן נכתב באסטרטי המלך וכן בכל השטרות העולים בערכאותיהם וכל מי שקונה ומוכר בית או כרם בעיר ונכתב בערכאות כך כותבים שם העיר מאד והיהודים מחמת שאינם בקיאים בשורש הלשון כל אחד קורא כפי רצונו זה קורא מאדע וזה קורא מאדי ולפי שהעברים מה שמשנים שם העיר הוא רק מחמת חסרון בקיאות שלהם בלשון לכן בחר בשם הנכרים. ומה שיש עוד עיר ששמה מאדע לא חש לזה מתרי טעמי, חדא דשם העיר ההיא שם שוה בכל הלשונות מאדע, ועוד דכאן בעירו יש מעיינות ושם אין מעיינות רק מי בארות וא"כ המעיינות המה סימן והבדל בין המקומות. והמערער השיב שתי תשובות, אחת היא הכחשה כי הוא אומר שגם שם בעיר אחרת יש בארות ומעיינות כמו בזו, ועוד שנית הלא כתב הב"ש שבארות בכלל מעיינות. ומעתה כל אחד משני צדדים הנ"ל אחת ידבר ושתים

זו רוצה לשמוע מה דינו של הגט הזה שכבר ניתן וגם איך יתנהגו לעתיד לבוא אם לכתוב גיטין בעיר הנ"ל ואיך לכתוב או אם יחדלו מלכתוב גט עוד בעיר הנ"ל:
 ואומר אני שהא ודאי עשה המסדר שלא כהוגן למהר ולעשות מעשה בלי שאלת גדולי הדור אשר שם במדינת הגר. ואמנם על הגט שכבר ניתן אין לפוסלו דאף שדברי המסדר מה שאומר שהיהודים מחמת שאינם בקיאים בלשון לכך נשתנה בלשונם שם העיר אינה טענה מספקת לו יהי כדבריו מ"מ כיון שהיהודים קורין בשם אחר א"כ לענין כתיבת גט שם היהודים עיקר ובשם העיקר אין אומרין שהאות הניתוסף באחרונה הוא תוספת בעלמא כי בשם היהודים שהוא עיקר לכתובת הגט הולכין אחר השם המורגל בפי היהודים. (...)

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - אה"ע סימן קט"ו

A válólévél ügyében, amelyet *Hagar* országában *Made* (M'D^c) városban adtak, és a kiállítója mesterünk és tanítónk, R. Mose¹ volt, az említett szent község rabbinikus bíróságának feje. Felkelt egy másik rabbi arról a környékről, és kifogást emelt a válólévéllel szemben, két okból. Egyik, hogy a válólévélben a város nevét *Mád*-nak (M'D) írta, de a várost mindenki *Made*-nak (M'D^c) hívja, *ajin*-nal a végén. Így nevezi a többség többsége. Sőt, a kevesek kevese, akik nem *szegol*-lal mondják, azok *Madi*-nak (M'DY) hívják, de *Mád*-nak (M'D) egyáltalán nem. A másik ok pedig, hogy van az említett város közelében, néhány mérföldre még egy város, amelyet szintén Madenak neveznek, mint ezt a várost, és nincs ott semmiféle folyó (megkülönböztető) jelzésül.² A válólévélben (mindennek) teljesen egyértelműnek kell lennie, és mivel két Made létezik, nem egyértelmű. A MAHARAM Padova³ no. 12. válaszára támaszkodik, hogy ő a másik Dreznic létezésének gyanúja miatt, még utólag (*di-avad*) is aggályt emelt volna, ha nem lettek volna érvei MAHARAM Padovának a felmentésre annál a válólévélnél. Akkor mennyivel inkább így van itt, ahol biztosan létezik két város azonos névvel – eddig a kifogásoló szavai.

A kiállító azt az indoklást adta a munkájához, amelyben Mádnak írta a város nevét, hogy a keresztények között ez a város alapvető neve: így szerepel a jegyzőkönyvekben (*be-pinkaszéhem*), és így szerepel a hadsereg összeírásában (*be-isztratja ha-melekh*),⁴ és így minden a bíróságaik (*arkaotéhem*)⁵ elé kerülő iratban (*setarot*). Mindenki, aki házat vagy szőlőt vásárol vagy elad a városban, és a bíróságon feljegyzik, így írja a város nevét, hogy Mád. A zsidók pedig, mivel nem járatosak a nyelv eredetében, mindegyik tetszése szerint hívja: ez *Made*-nak hívja, az *Madi*-nak hívja. Mivel a város nevének megváltoztatása csak az ő nyelvi jártaságuk hiánya miatt van, ezért a keresztény nevet választotta. Ami pedig azt illeti, hogy van még egy város *Made* néven, két okból sem aggódik emiatt: egyrészt, mert annak a városnak a neve minden nyelven egyaránt Made, továbbá itt a városában vannak források, ott pedig nincsenek források, csak kutak, így a források szolgálnak megkülönböztető jelül a helységek

¹ Mose Wohl Litmann.

² Minden bizonnyal (Nyír-) Madára gondol, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye.

³ MAHARAM Padova: Meir ben Jichak Katzenellenbogen (1473–1565), az egyik legnagyobb itáliai rabbi, korának halákhikus tekintélye.

⁴ m*Kiddusim*, IV, 5 (b*Kiddusim*, 76a): a (királyi) hadseregben szolgáló személyek jegyzéke vagy az alakulatok jegyzéke.

⁵ m*Gittin*, I, 5. Az *arkaot*: bíróság, de állami hivatal, közhiteles nyilvántartás is.

között. A kifogásoló erre kettős választ adott. Egyfelől megcáfolja, és azt állítja, hogy a másik városban is vannak kutak és források, ugyanúgy, mint itt. Másfelől, nemde azt írja a *Bét Smuel* (HB"Š),⁶ hogy a kutak is a források kategóriájába tartoznak.⁷ Innentől aztán mindkét említett fél egyet mond, mindketten hallani akarják, hogy mi ennek a már átadott válólelnek az ítélete, és hogy hogyan viseltessenek a jövőben, lehet-e válólelet írni az említett városban, (ha igen,) hogyan írják, vagy fel kell hagyni a további válólel-írással az említett városban.

Azt mondom, hogy nyilvánvalóan úgy járt el a kiállító, ahogy nem helyénvaló: sietett és a korszak nagyjainak – akik ott vannak Hagar országában – megkérdése nélkül cselekedett. Azonban a már átadott válólelnek nincs érvénytelenítése. Bár a kiállító szavai, mikor azt mondja, hogy “a zsidók mivel járatlanok a nyelvben, azért változtatják meg nyelvükben a város nevét”, nos, ez nem elégséges indok, hogy hadd legyen szavai szerint. Mindenesetre, mivel a zsidók más névvel illetik, a válólel írásához a zsidó név az alapvető. Az alapvető névre pedig nem mondjuk, hogy a végéhez csatlakozó betű hozzátoldás lenne, ugyanis a zsidó névben, amelyik a válólel írásához az alapvető, a zsidók száján szokásos elnevezést követjük. (...)

• MEGJEGYZÉS

Landau az ügyben úgy döntött, hogy amennyiben a város keresztény neve valóban Mád, akkor a válólel érvényes, de a jövőben ne állítsanak ki válólelet a városban.

Az indoklásnak az a része, hogy “mivel a város nevének megváltoztatása csak az ő nyelvi jártasságuk hiánya miatt van...”, kimondatlanul is arra utal, hogy nem a település nevének tudatos megváltoztatása, eltorzítása az ok. A megváltoztatás célja épp a zsidó és a keresztény névhasználat elkülönítése lehetne, ezt a jeruzsálemi Talmud *Sabbat* traktátusában (9a) található 18 szigorító intézkedésből a más népek nyelvére vonatkozó elem (*al-lesonan*) indokolhatja. Tanulságos ideidézni Moses Schreiber (a Hatam Szofer) pozsonyi rabbi (1762–1839) egy döntvényét (*SuT Hatam Szofer*, IV, EE 2, 11). A döntési helyzet azonos: egy válólelben szereplő településnév írásmódját kell meghatározni, csak itt épp Pestről van szó. A keresztény és zsidó elnevezés különbségét így indokolja: “Véleményem szerint a korábbi generációk tagjai is tökéletesen tudtak a nem zsidókkal a nem zsidó nyelven beszélni, azonban szándékosan megrontották a nyelveket, a 18 szigorító intézkedést követve.”⁸

⁶ *Bét Smuel* (“Sámuel háza”), Smuel ben Uri Sruga Phoebus (17. század közepe) kommentárja a *Sulhan arukh*, *Even ha-ezer* egységéhez. A hivatkozott rész az *Even ha-ezer* 128, 6-hoz írt kommentár 16. alpontjában található.

⁷ Vagyis nem számít különbségnek a két település között, hogy az egyikben források is vannak, a másikban pedig csak kutak.

⁸ Ezt az adalékot Komoróczy Szonja Ráhelnek köszönhetem. Az idézet fordítása is tőle származik.

TELEPÜLÉS- ÉS SZEMÉLYNEVEK ÍRÁSMÓDJA VÁLÓLEVELEKBEN: BONYHÁD NEVÉNEK VÁLTOZATAI

Avraham Leibnek, Bonyhádra

1780-as évek eleje

NbJ II: EE 118

IRODALOM

- Blau, Leslie, *Bonyhád: A Destroyed Community. The Jews of Bonyhád, Hungary* (New York: Shengold Publishers, 1994)
- Büchler Sándor, "A bonyhádi zsidó hitközség múltjából", *Magyar-Zsidó Szemle*, 12 (1895), pp. 414–418
- Büchler Sándor, "Egy régi zsidó gyászdal", *Magyar-Zsidó Szemle*, 11 (1894), pp. 694–695
- Eisner János, ed., *A bonyhádi zsidók története* (Tel-Aviv: Migdal, 1965)
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), pp. 29–30
- Schweitzer József – Szilágyi Mihály, *A Tolna megyei zsidók története 1867-ig* (Budapest: MIOK, 1982), pp. 143–248
- Szilágyi Mihály, "Zsidó községek kialakulása Tolnában a XVIII. században", in: Szili Ferenc, szerk., *Zsidósors Délkelet–Dunántúlon a XVIII. századtól a Holocaustig* (Kaposvár: Somogy Megyei Levéltár, 1994), pp. 47–57

Freistadt, Avraham Jehuda Leib ben Jozsef (1744–1808). Neve galgóci (Freistadt) származásra utal, de Bonyhádra Vágújhelyről érkezett. 1782 és 1808 között Bonyhád rabbija. Irodalmi alkotásként csupán egy gyászdal ismerünk tőle, amelyet a zsinagógát is elpusztító 1794. évi tűzvész emlékére írt.

תשובה. מהרה יתמו ימי בכי והאבל, ועיניו תחזינה כהנים בעבודתן ולוים ישאו זמרה כנור עם נבל, כבוד אהובי חביבי הרב הגדול המופלא כבוד מוהר"ר אברהם ליב אב"ד דק"ק באנהרט יצ"ו. מכתבו קבלתי וע"ד איך לכתוב שם עירו בגיטין הא ודאי כיון שהעיד חתן הדיין שהגיטין שנכתבו מימים ימימה נכתב שם היהדות וגם שם הנכרים פשיטא שאין לזוז. ומה שנסתפק בשם יהדות שהוא באנהרט אם נכתוב בדל"ת לבסוף או בטי"ת כי אין שום גט ישן מצוי שם כי כולם נשרפו הא ודאי כיון שמצא כתבים בכתב יד הדיין שהיה כתוב בטי"ת וכן מצא בחתימתו ודאי שכן היה רגיל לכתוב שם בגיטין וגם אני כמדומה באגרות שהיה לי מהרב המנוח מוהר"ר ישראל ז"ל היה כתוב באנהרט בטי"ת א"כ כן ינהגו גם עתה, ובנדון שם הנכרים שנסתפק אם לכתוב באניהאד או באניהאדי ביו"ד נוספת בסוף ושם משתמשים בשתי לשונות דהיינו לשון אונגריש ולשון דייטש. הנה זה פשוט אצלי ששם לשון אונגריש הוא עיקר כי התיסדות המדינה מתחלתה הוא לשונם אבל לשון דייטש נתפשט אחר זה כשבאו תחת ממשלת קיסרי אסטרייך אז לשונם תהלך בארץ ואעפ"כ לשון אונגריש לענין כתיבת השמות בגט הוא עיקר, וז"ל מהרש"ל ביש"ש על גיטין פרק השולח סימן ל"ב ומצאתי כתוב בתיקוני גיטין וכו' ונ"ל טעמו דסוברין לשון אשכנז היא גוברת ומצוי ברוב המדינות ובפרט במלכות

אדום ומשום הכי הוא מינכר טפי וחשוב וקודם לשאר הלשונות ואף שבפראג הוא לשון פיהם שהוא כעין לשון כנען מ"מ רובא דרובא הוא לשון אשכנז אבל באופן שלשון הגר הוא מצוי שם ביותר ולשון אשכנז אינו פשוט שם כל כך על כן לשון הגר חשוב קודם, והנה שורש דבר של המצא כתוב הזה שהביא רש"ל הוא ליתן טעם למה בפראג כותבין פראג דמתקריא מזי גרדי ומקדימין שם לשון אשכנז ללשון פיהם ובאובן כותבין בודן דמתקריא אובן ומקדימין שם לשון הגרי ללשון אשכנז היינו משום דבארץ אונגריין הלשון הגרי הוא עיקר והוא מורגל בפי הכל יותר מלשון אשכנז. (...)

ועכ"פ מדברי שניהם דהיינו הן מדברי המצא כתוב והן מדברי רש"ל בעצמו אנו רואים באונגריין השם של אונגריש יותר עיקר משם של לשון אשכנז וא"כ שבקהלתו שם העיר בגרונד בוך דהיינו לשון אונגריש נכתב באניהאדי ביו"ד לבסוף היה פשוט שכן לכתוב בגט ואף שבלשון אשכנז הוא נכתב בלא יו"ד. ואמנם כיון שכתב מעלתו שחקר שם בספרי ערכאותיהם הן הכתובין בלשון אשכנז והן בלשון אונגריש נכתב שם העיר באניהאד בלי תוספת יו"ד לבסוף רק הגרונד שררות דשם כשחותמים עצמם חותמים שם גם על שם העיר ואז כותבין באניהאדי ביו"ד נוספת לבסוף וחקר שם על זה ואמרו לו שהוא כמו מן, שהיו"ד מורה שהוא שר מהעיר באניהאד. הנה זה יכול להיות והרי מצינו בלשון הקודש כן לבן הארמי שהיו"ד הנוספת הוא שהוא מן ארם וכן ישי בית הלחמי וחיאל בית האלי. ובלשון תלמוד, בבלי ירושלמי. ואם הדבר כן ג"כ פשוט ששם העיר גם בלשון הגר בלא תוספת יו"ד. ואמנם כיון שחתן הדיין מעיד שהיו כותבין בגיטין שם העיר באניהאדי קשה הדבר לומר שטעו בזה. ולכן חושב אני אולי מתחלה כאשר נתייסד המקום היה נקרא שם העיר באניהאדי בלשון אונגריש ואולי על שם השר נתייסד. ואשר אני מהרהר בזה כי מקום בארץ אשר לא יזרע ולא יחרש כי לא יצמיח מקום כזה נקרא בכמה לשונות בשם האד ואולי גם בלשון אונגריש נקרא כן, ואולי בעת התיסדות העיר ההיא והיה שם השר של המחוז ההוא באני אלא שהיה שם עוד אחד שהיה שמו באני נתן זה סימן על עצמו באניהאדי כלומר זה באני שהוא השר של האדי, או שהיה עוד איזה כפר או עיר שהיה שמו באני ונתן סימן על זה המקום שהוא אותו באני שאצל ההאד. ולכן אם יש שם סמוך להעיר קרקע כזו שאינו ראוי לזרוע ולא להצמיח יחקור שם אם נקרא גם בלשון אונגריש האד אז לא ישנה ממה שנכתב בגיטין הראשונים ואף שנשתקע כבר שם הזה הלא גם כאן בפראג נשתקע שם מזי גרדי לגמרי ואעפ"כ הוא נזכר בכל הגיטין. (...)

וגם יחקור שם אצל האונגריין כאשר אדם נוסע לשם ושואלים אותו לאן אתה הולך אם הוא אומר לבאניהאדי א"כ רואין שהעיר נקראת כן דבזה לא שייך מה שכתב מעלתו שרצונו שהוא מן באניהאד שהרי אין שואלין אותו מאין אתה אלא שואלין אותו לאן אתה הולך וכן אפ"ל כששואלין אותו מאין באת והוא משיב מבאניהאדי ג"כ לא שייך סברת מעלתו שהרי אין שואלין אותו מאין אתה אלא מאין באת והוא משיב כן, ואחר כל החקירות הללו יחקור ואם הדבר כן אז יכתוב באניהאדי:

ומה שכתב שכיון שנשרפה העיר ונשרפו כל גיטין הראשונים א"כ לא שייך הוצאת לעז על הראשונים. אני תמה וכי מה בכך שנשרפו הגיטין כיון שידוע שם גיטין ונכתב בהם שם העיר באניהאדי הרי יש חשש לעז על הנשים שנישאו בגיטין הללו ועל הבנים שהולידו. ועוד אפ"ל לדבריו מי הגיד לו שלא נתקבלו איזה רבנים משם למקומות אחרים והוליכו הגיטין שסידרו שמה עמהם למקומם שנסעו. ואם אחר כל החקירות לא ימצא כאשר כתבתי אז יכתוב באניהאד, כי אף אם שם העיר בלשון אונגריש באניהאדי מ"מ כיון שעכ"פ בלשון דייטש

נקראת באניהאד לא גרע שם דייטש מחניכה ואפי' לדעת הב"י שלדעת הרמב"ם אין לכתוב לכתחלה שם החניכה לבד הביאו הב"ש בסי' קכ"ט ס"ק א' מ"מ כיון שעכ"פ כותב שם יהדות באנהרט ושם יהדות נחשב עיקר בגט שוב בשם של הנכרים לסמוך על החניכה אף לכתחלה ובפרט שאין שם תקנה אחרת כי אם לילך לעיר אחרת ומיקרי שעת הדחק ואולי יש יותר חשש לעז על גיטין הראשונים אם ימנעו עתה לגמרי לסדר שם גיטין: (...)

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - אה"ע סימן קיח'

Válasz. Hamarosan eltelnek a sírás és a gyász napjai, és a szemei meglátják papokat (*kohanim*) szolgálatukban, és a leviták dalt zengenek hárfán és citerán.¹ Szerettemnek, jóbarátomnak, a nagy és csodálatos rabbinak: tisztelt tanítónk, R. Avraham Leib, *Bonhart* szent község – őrizze őt Sziklája és Szabadítója – rabbinikus bíróságának feje.

Levelét megkaptam, abban az ügyben, hogy hogyan kell írni a városa nevét válólevelekben. De az nem kérdéses – mivel a bíró veje tanúsítja –, hogy a régen írt válólevelekben mind a zsidó, mind a keresztény név szerepelt, és nyilvánvaló, hogy ettől nem kell eltérni. Kétséges a zsidó elnevezéssel kapcsolatban, ami *Bonhart*, hogy a végén *dalet*-tal vagy *tet*-tel íródik, ugyanis egyetlen régi válólevél sem található ott, mivel mind elégett. De ez nem kérdéses, mivel talált a bíró kézírásával írásokat, ahol *tet*-tel írta, és így szerepel az aláírásában is: biztos, hogy így szokás írni a nevet a válólevelekben is. Én is ezt láttam a levelekben, amelyeket az elhunyt rabbitól, tanítónktól, R. Jisraeltől² – emléke legyen áldott – kaptam, hogy *Bonhart tet*-tel volt írva: ezért így tegyenek ma is. A keresztény név ügyében pedig az kétséges, hogy *Bonyhád* vagy *Bonyhádi*-e, a végén egy odatoldott *jod*-dal. Két nyelvet használnak ott: az *ungaris* nyelvet és a *dejts*³ nyelvet. Számomra nyilvánvaló, hogy ott az *ungaris* nyelv az alapvető, hisz az állam alapítása kezdettől a nyelvük szerint volt, de később, mikor osztrák császári uralom alá kerültek, a *dejts* nyelv terjedt el, “nyelvük arcátlanul sérteget a földön”,⁴ de ennek ellenére a válólevélben szereplő nevek írása dolgában az *ungaris* nyelv az alap. Ez MAHARSAL szava a *Jam sel Slomo*-ban (YS"Š), a *Gittin* traktátus, *Ha-soleah* fejezet, no. 12-ben:⁵ “És ezt találtam leírva a válólevéllel kapcsolatos rendeletekben stb. Véleménye szerint az az ok, hogy az *askenaz*⁶ nyelvet tartják uralkodónak, mely elterjedt a legtöbb országban, kiváltképp a keresztény országokban (*Edom*). Így ez sokkal ismertebb és fontosabb lett az összes többi nyelvnél, ahogy *Prag*-ban is van a cseh (*pihem*) nyelv, ami a szláv (*kanaan*) nyelvek egyike, de az *askenaz* nyelv feltétlenül többségben van. Azonban *Ofen*-ben a *bagar*⁷ nyelv található leginkább, és az *askenaz* ott nem olyan elterjedt, tehát a *bagar* nyelv fontosabb elsőnek.” A dolog

¹ Vö. Deut. 34,8 és Ps. 81,3.

² Avraham Jehuda Leib Freistadt elődjére utal: Jisrael ben Jehuda Arje Bisenc. Életéről lásd #9

³ Dejts: *Deutsch*, német.

⁴ Ps. 73,9

⁵ Vö. Spitzer, Shlomo J. – Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez, a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris, 2003) 82. forrás (p. 350). Landau idézete mutat apróbb nyelvi eltéréseket az eredetitől.

⁶ Német.

⁷ Magyar.

gyökere a RASAL által idézett szöveg,⁸ amivel magyarázatot ad arra, miért írják Pragban “Prag, ami neveztetik Mezigradi”-nak, vagyis az *askenaz* nyelvű név megelőzi a *pibem* nyelvűt, míg Ovenben úgy írják “Budun, ami neveztetik Ovennek”, vagyis a *higri* nyelvű név megelőzi az *askenaz* nyelvűt. Azért, mert *Ungarin* országban a *higri* nyelv az alapvető, és szokásosabb mindenki száján, mint az *askenaz* nyelv. (...)

Mindenesetre, mindkettőjük szavaiból – azaz mind a leírva talált szövegből, mind RASAL szavaiból magából – látjuk, hogy *Ungarin*-ban az *ungaris* név alapvetőbb az *askenaz* nyelvű névnél. Minekutána községében a város neve a *Grundbuch*-ban,⁹ tehát *ungaris* nyelven *Bonyhádi*-nak van írva, *jod*-dal a végén, egyszerű volna így írni a válólévélben is, akkor is, ha *askenaz jod* nélkül írják. Azonban mivel azt írja méltóságod, hogy vizsgálódott ott a bírósági iratokban – mind *askenaz* nyelvén, mind *ungaris* nyelven írottakban –, és a város neve Bonyhádként szerepelt a végéhez toldott *jod* nélkül. Csupán amikor az ottani földbirtokosok, amikor maguk írnak alá, a nevüket a város szerint is írják, és akkor *Bonyhádi*-t írnak a végéhez toldott *jod*-dal. Vizsgálódott ott erről, és azt mondták, hogy az olyan, mint a -ból/-ből (*min*)¹⁰, vagyis a *jod* azt mutatja, hogy ő Bonyhád városából való úr. Ez lehetséges, lám, a szent nyelvben (*leson ha-kodes*) is így találjuk: *Lavan ha-arami*¹¹, a *jod* toldalék jelenti, hogy ő Arámból van. Ugyanígy *Jisaj bet ha-lahmi*¹², és *Hiel bet ha-eli*¹³, vagy a Talmud nyelvében: *bavli, jerusalmi*. Ha így van, akkor az is nyilvánvaló, hogy a város neve *Hagar* nyelvén is hozzátoldott *jod* nélkül van. Azonban mivel a bíró veje tanúsítja, hogy a válólevelekben a város nevét *Bonyhádi*-nak írták, nehéz lenne azt mondani, hogy tévedtek ebben. Ezért én úgy gondolom, hogy talán kezdetben, amikor a helyet alapították, *Bonyhádi*-nak nevezték a várost *ungaris* nyelven, esetleg az alapító uraság után. Azon gondolkodom ezzel kapcsolatban, hogy a föld olyan részét, ahol nem vetnek, nem szántanak, mert nem hoz termést, az ilyen helyet néhány nyelven *hád*-nak nevezik.¹⁴ Talán *ungaris* nyelven is így hívják, és talán annak a városnak az alapítása idején a környék uraságának neve *Bony* volt. De volt ott még egy, akinek *Bony* volt a neve, így ez megkülönböztetést (*sziman*) tett magára: *Bonyhádi*, vagyis az a *Bony*, aki *Hádi* ura. Vagy volt egy falu vagy város, aminek *Bony* volt a neve, és azt a megkülönböztetést tette, hogy ez az a *Bony*, amelyik *Hád*-nál van. Ezért ha van ott a város közelében olyan földterület, amely nem megfelelő a vetésre és termesztésre, vizsgálódjon ott, és ha *ungaris* nyelven is *Hád*-nak nevezik, akkor ne térjen el attól, ami a korábbi válólevelekben volt, akkor sem, ha az a név már feledésbe merült.¹⁵ Nemde Pragban is így van: a Mezigradi név teljesen feledésbe merült, mégis ez szerepel minden válólévélben. (...)

Tudakolja meg azt is ott az *ungarin*-nál, (mit mondanak), amikor egy ember oda utazik, és megkérdezi őt “Hová mész?” Ha azt mondja: “Bonyhádba”, akkor látjuk, hogy így nevezik

⁸ Szó szerint: “ami leírva található”. A kifejezés visszaultra a “találtam leírva” fordulatra.

⁹ Telekkönyv.

¹⁰ A *min* prepozíció jelentése: -ból / -tól.

¹¹ Gen. 25,20 stb.

¹² I. Sam. 16,1 stb.

¹³ I. Kir. 16,34.

¹⁴ Nem egyértelmű, hogy Landau mely nyelvekre gondolt. *Öde* németül pusztaságot, sivárságot, kietlenséget jelent. / A *hadd* arabban, törökben, perzsában stb. határt jelent, és a határterületek gyakran szándékosan elhanyagoltak, megműveletlenek voltak.

¹⁵ Bonyhád város nevét mai magyar nyelvészek az erdélyi Gyula törzsfő Buhna nevű fiához vezetik vissza, lásd Kiss Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, I (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997), p. 236. Ugyanitt nincs nyoma Bonyhádi alaknak.

a várost, és nem függ össze azzal, amit méltóságod írt, hogy azt fejezi ki, hogy Bonyhádról való. Hisz nem azt kérdezték tőle, hogy “Honnan való vagy?”, hanem azt: “Hová mész?” Sőt, amikor azt kérdezik tőle: “Honnan jöttél?”, és azt válaszolja: “Bonyhádiból”, az sem kapcsolódik méltóságod véleményéhez, hisz nem azt kérdezték tőle, hogy “Honnan származol?”, hanem hogy “Honnan jöttél?”, és arra válaszolt így. Azután, ha mindezen vizsgálódásokat elvégzi, és ha így áll a dolog, akkor írjon *Bonyhádi*-t.

És amit még ír, hogy mivel leégett a város, és elégett minden korábbi válólévél, ezért nem lehet vádolni a korábbiakat. Csodálkozom ezen, hisz mi van akkor, ha elégték a válólevelek? Mivel a válólevelek ismertek ott, és azokban a város neve *Bonyhádi*-nak volt írva, akkor rossz-hiszemű kétség merül fel azokkal az asszonyokkal kapcsolatban, akik azokkal a válólevelekkel mentek férjhez, és a fiúkkal kapcsolatban, akiket szültek.¹⁶ Továbbá ha még a szavai szerint van is, ki mondta magának, hogy egyes rabbikat nem szerződtettek onnan más helyekre, és a válóleveleket, amelyeket ott szerkesztettek, nem vitték magukkal a helyükre, ahova utaztak? De ha minden vizsgálódás után nem úgy találják, ahogy írtam, akkor írjon Bonyhádót, mert annak ellenére, hogy a város neve *ungaris* nyelven *Bonyhádi*, *dejts* nyelven mindenesetre Bonyhádnak hívják, és a *dejts* név nem kevesebb, mint a ragadványneve. A *Bét Joszef* (B"Y) szerint, aki RAMBAM véleményére¹⁷ alapoz, eredendően (*le-khatbila*) tilos ragadványnevet magában leírni. (Ezt *Bét Smuel* (HB"Š) hozza, no. 129, az 1. bekezdésben.) Azonban mivel a zsidó nevet, *Bonhart*, mindenképp írjuk, és a zsidó név számít alapvetőnek a válólévélben, a keresztény névben támaszkodhatunk a ragadványnévre akár eredendően is. Főképp, ha egyébként nem maradna más megoldás, mint elmenni egy másik városba a “szükség óráján”,¹⁸ mert az talán még több rosszhiszemű gyanút hoz régi válólevelekre, ha most végleg meggátolnák, hogy ott válólevelet szerkesszenek.

• MEGJEGYZÉS

Mondani sem kell, Landau szöfejtéseinek semmi valóságos alapja nincs. Körülményeskedése azonban mutatja a név írásmódjának fontosságát a válólévél kiállítása – és ezzel a válás legitimitása – szempontjából.

¹⁶ Értsd: amennyiben az asszonyok válólévének érvényét kétségbe vonnák, akkor az később kötött házasságuk törvénytelené válna, és az abban született gyermekek pedig jogilag *mamzer*-nak, vagyis törvénytelen gyerekek minősülnének.

¹⁷ Lásd *Misne tora, Hilkhot gerusin*, 3, 13.

¹⁸ Vagyis amikor válólevelet szükséges készíttetni.

TELEPÜLÉS- ÉS SZEMÉLYNEVEK ÍRÁSMÓDJÁ
VÁLÓLEVELEKBEN: A ROHONCI RABBI LÁNYÁNAK NEVE

Alexander / Szender Meiselsnek, Dunaszerdahelyre

1792

NbJ II: EE 124

תשובה שלום להרב הגדול המופלא ומופלא מו"ה אלכסנדר מייזלס אב"ד דק"ק סערדהעל:
קבלתי מכתבו מה שכתב שאירע לו שכתב גט ע"י שליח לאשה אשר שמה טאלצע וכתב
טאלצא באל"ף אחר הצדי"ק ואח"כ נודע לו שהיא חותמת עצמה טאלצי ביו"ד אחר הצד"י. ידע
מעלתו שדעתי שהיא צריכה עוד גט אחר ומעלתו כתב להתיר וראיה ראשונה שלו כיון שהיא
נקראת בפי כל אדם טאלצא לא גרע טאלצא באל"ף מחניכה. אבל אין דעתי כן (...) אבל
טאלצא אין דרך העולם לדקדק בלשונם כך והן אמת מן הסתם כותבים טאלצא באל"ף בסוף
כיון שאין מרגישים היו"ד מסתם היא באל"ף אבל זה הקורא גט יקרא בדקדוק הלשון כמבואר
בספר נו"ב (קמא) חלק אהע"ז סי' פ"ז והוא בדף פ"ה ע"ב שהקורא קורא עפ"י דקדוק הלשון
ויקרא טאלצא באל"ף כמו שהוא כתוב בגט והיא חותמת ביו"ד והוא שינוי ממש: ומה שכתב
בהיתר השני שכיון שהחתימה אינה מפורסמת אין אנו הולכין אחר החתימה היינו אם היא
חותמת בטעות אבל מי יימר שהוא טעות כלל שמא היא קבלה מאבותיה ואבות אבותיה
שכותבין טאלצי ביו"ד ועוד מאן מפיס שחתימתה אינה מפורסמת. וכן ראיה שלישיית שהביא
להתיר (...) אבל שם טאלצא לא מצינו לא במקרא ולא בתלמוד וגם הוא שינוי במבטא כי
הקורא יקרא בדקדוק הלשון באל"ף וחתימתה ביו"ד ויו"ד נרגשת במבטא לכך לדעתי צריכה
גט שני, כדברי הד"ש:

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - אה"ע סימן קכד'

Válasz. Békeesség a csodálatos és kiemelkedő nagy rabbinak: tanítónk R. Alexander Meisels, *Szerdahel* szent község rabbinikus bíróságának feje.

Megkaptam levelét, arról az esetről, hogy egy küldött által átadandó válólevelet írt egy Tolce (T'LC') nevű asszony részére, és T'LC'-t írt *alef*-fel a *cadi* után.¹ Később tudomására jutott, hogy az asszony maga T'LCY-ként írja alá, *jod*-dal a *cadi* után. Tudja meg méltóságod, hogy véleményem szerint az asszonynak egy másik válólevélre van szüksége. Méltóságod az engedélyezés mellett érvel, és az első érve az, hogy mivel mindenki Tolcénak hívja, így a T'LC' *alef*-fal nem kevesebb, mint a ragadványneve. De az én véleményem más; (...) a Tolce esetében

¹ A név a *dulce*, édes, gyengéd (latin, spanyol) szóból származik, szefárd zsidók között דולסה / *dolsze* alakban ismert. Eredetéhez és az askenázi zsidók között elterjedt változataihoz (*Toltse, Tolza, Toltza*) lásd Alexander Beider, *A Dictionary of Ashkenazic Given Names: Their Origins, Structure, Pronunciation and Migrations* (Bergenfield, NJ: Avotaynu, 2001), pp. 583–584.

nem szokás nyelvileg annyira pontosnak lenni, így általában igaz, hogy a Tolcét *alef*-fel a végén írják, mivel nem érezzük a *jod*-ot, általában *alef*-fel van. Azonban a válólével olvasója a nyelvtan szerint fogja olvasni, mint kifejtem ezt a *Noda bi-Jehuda* (NV" B) könyvben, első (kötet), EE, no. 87, a 85. lap b oldalán,² hogy az olvasó a nyelvtan szerint olvas. A T³LC' alakot *alef*-fal fogja olvasni, ahogy a válólévelben is szerepel, ő pedig *jod*-dal írja alá, ami lényeges különbség.

Amit az engedélyezésben másodikként ír, hogy mivel az aláírás nem közismert, nem is követjük, hiszen talán hibásan írja. De ki állíthatja, hogy ez hiba, esetleg az atyáitól és atyái atyáitól hagyományozódott rá, hogy T³LCY-t írnak *jod*-dal. Továbbá ki dönti el, hogy az aláírása nem közismert. Hasonló a harmadik érv, amelyet az engedélyezés mellett hoz fel (...). De a Tolce nevet nem találjuk sem a *Mikrá*-ban³ sem a *Talmud*-ban, és a kiejtésben is van különbség, mert az olvasó a nyelvtan szerint fogja olvasni az *alef*-et, míg az aláírás *jod*-dal van, a *jod* pedig megmutatkozik a kiejtésben. Ezért véleményem szerint egy második válólévelre van szükség. Az üdvözet szavai.

• MEGJEGYZÉS

Landau kézírati hagyatékában fennmaradt Alexander Meisels dunaszerdahelyi rabbi levele a kérdés eredeti szövegével.⁴ Ebből megismerhetjük a Landau válaszában nem részletezett körülményeket. A kérdés keltezése 552. év hó 24, vasárnap = 1792. augusztus 12. A levél kezdetén Meisels hosszan szabadkozik, hogy kérdéssel kell zavarnia az igen idős és beteges Landaut, de az ügy jellege nem tűr halasztást. Egyben jelzi, hogy az üggyel foglalkozott már az óbudai és a nikolsburgi rabbi is, Mose Münz, illetve Mordekhai Benet (1753–1829), majd így ismerteti az esetet:

מעשה בא לידי שסדרתי גט ע"י שליח להולכה לק"ק ראכניץ לבתו של הרב הנקראת בפי כל בשם טאלצא, וכן צויתי לכתוב בהגט, ולא עלה בדעתי שום ספק אם לכתוב ביו"ד בסוף, כי מבואר כמה פעמים בסדר שמות אנשים ונשים בשמות הדומות לזה השם שלא לכתוב בסוף ביו"ד כי אם כשמדגישים החיריק. והשליח עשה שליחותו ומסר הגט בראכניץ ע"י מסדרי הגט, והרב מסר פתקא ליד השליח נכתב בזה"ל בתי טאלצי קיבלה הגט בהכשר. וכאשר הגיע הפתקא לידי נרתעתי על שלא הרגישו על השינוי בין אל"ף ליו"ד. ואחר החקירה נודע לי שחתימתה היא ביו"ד, ועלה במחשבתי שיש חשש פסול בהגט מאחר שהשינוי ניכר במבטא שבדגישת החיריק היא ביו"ד ובלי דגישת החיריק היא באל"ף.

“Az történt velem, hogy küldött által átadandó válólevelet szerkesztettem, hogy elvigye *Reklmic* szent községbe, a rabbi⁵ lánya számára, akit mindenki Tolcénak (T³LC') hív. Én így is rendeltem írni a válólévelben, és eszembe sem jutott az a lehetőség, hogy a végén *jod*-dal írának, hiszen több alkalommal is látjuk a férfi és női nevek rendjében (*szeder semot*) az ehhez hasonló neveknél, hogy nem írjuk *jod*-dal a végén, csak ha a *hirik*-et (*i*) nyomatékosítjuk.

² NbJ I: EE 87-ben Landau négy tanítványa által feltett, Piltz (Piltz / Pilica, Lengyelország) város nevének válólevelekben való írásmódjára vonatkozó kérdésére válaszol.

³ Mikra: az 'olvasmány', vagyis a héber Biblia.

⁴ Stolin–Karlin Gyűjtemény (Jeruzsálem) no. 407. Nyomatásban: Jehezkiel Szegal Landau, *Seelot ve-tesuvot Noda bi-Jehuda ha-saleem. Even ha-ezer* (Jerusalem – Askalon: Makhon Jerusalem, 1994), pp. 623–624.

⁵ Az eset idején (1792-ben) Aharon Spitz töltötte be ezt a tisztséget, aki Eleazar Kallir távozása után, 1781-ben Holicsról érkezett Rohoncra.

A küldött teljesítette küldetését, átadta a válólevelet *Rekbnic*-ben a válólevél rendje szerint. A rabbi elismervényt adott a küldöttnek, azt írva, hogy «Lányom, Tolce (T^oLCY) szabályosan megkapta a válólevelet.» Amikor az elismervény hozzám érkezett, akkor rettentem meg, hogy nem vették észre az eltérést az *alef* és a *jod* között. A vizsgálódás nyomán tudomásomra jutott, hogy az aláírása *jod*-dal van, és felötlött bennem, hogy fennáll a válólevél érvénytelenségének (*paszul*) veszélye, mivel a különbség megmutatkozik az ejtésben is: a *birik* hangsúlyozásakor *jod*-dal, nem hangsúlyozásakor *alef*-fel (írjuk).”

A rabbi lánya nevének írásmódjánál a héber írás azon sajátossága okoz nehézséget, hogy csupán a mássalhangzókat jelöli egyértelműen. A magánhangzók vagy jelöletlenek, vagy egyes, az eredeti funkciójukban mássalhangzó-jelek beszúrása mutatja helyüket, illetve jellegüket. A magánhangzók jelölése a héber írásrendszert használó jiddisben sem teljesen egységes. Esetünkben a szóvégi *e* jelölésének három lehetséges módja (*ajin*, *alef*, *jod*) közül kell választani. Tehát ejtésben mindhárom alak lehet Tolce, csak írásmódjuk különbözik. Landau a nyelvtani szabályokra hivatkozik, amelyek szerint az *alef* inkább *a*, a *jod* inkább *i* hangra utal. A válólevél olvasója ezekből az általános szabályokból tud csak kiindulni, így az *alef*-es írásmód is megtévesztő lehet. Landau az *e* jelölésére a jiddisben legegységesebb *ajin*-os írásmódot preferálja, ami azonban a kérdés feltevőjénél fel sem merült.

UDVAROK ÖSSZEKAPCSOLÁSA

Jisrael Brillnek, (Vár-) Palotára

1783

NBJ II: OH 40

IRODALOM

- Kaplan, Zvi, "Eruv", in: *Encyclopaedia Judaica*, VI (Jerusalem: Keter, 1972), col. 849–850
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó közösségek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), p. 51
- Singer, Ábrahám, *A várpalotai izraelita hitközség története. Palotaváros történetéből* (Várpalota, 1921)

Jisrael ben Jehuda Leib (Brill)¹ (?-?). (Vár-) Palotán 1782 és 1808 között volt rabbi. Az ő időszakában szerveződött meg, épült ki a község szervezete. Prágai minta alapján ő szövegezte meg a község és a *Hevra Kadisa* alapszabályait is.

בע"ה פראג ב' וי"ו אדר השני תקמ"ג לפ"ק.
תשובה שלום וישע רב לרב וצורב, הוא תלמידי האלוף הרב המופלא עושה פלא כבוד מוה' ישראל נר"ו אב"ד דק"ק פלאטא.

אשר שאל כי בעירו בני העיר נפוצים בדירתם מקצה אל הקצה אלה לצפונה ואלה לדרומה ובקצת חצרות יש שנים ושלושה בעלי בתים בחצר אחד והעיר בכללה אין בה היתר טלטול שבת שאין שם תיקוני מבואות ובבה"כ מניחים בכל פסח עירובי חצרות כנהוג בכל הקהלות והמה מטלטלים בכל חצר וחצר הבעלי בתים הדירים בחצר ההוא ואינם מניחים ע"ח כי סומכים על העירוב שבבה"כ ומעלתו מיחה בהם כיון שאין להם היתר טלטול מבית הכנסת ששם העירוב לחצרותיהם א"כ מונח העירוב במקום שאי אפשר להביאו משם למקומם והעם אינם מקבלים דבריו וירגנו באהליהם באמרם כי המורי הוראות שהיו שם מקודם התירו להם: הנה גוף ההוראה יפה הורה מעלתו והלא דבריו מבוארים בשני האחרונים מגני ארץ המגן אברהם בס"ס שס"ה והט"ז בס"י שס"ו סק"ג וכ"פ הש"ע עצמו בס"ס שמ"ה וא"כ יפה הורה מעלתו לאיסור. אבל ידע כי המורים שהיו לפניו להיות שאינני יודע מי הם ומה שמותם אעפ"כ אולי לאו קטלי קניא היו ולא מסמיות עיניהם התירו דבר המפורש לאיסור אבל מצאו דברי הגאון המובהק בעל אבן העוזר שנדפס אצל המג"א שהוא המתיר דבר זה בסוף סימן שס"ה מטעם כיון שאין איסור רה"ר מבה"כ לחצרות לא גזרו על השבות בה"ש יעויין שם. אעפ"כ אני תמה עליהם שהרי בעל אבן העוזר בעצמו סיים בסוף דבריו וצ"ע ולא מלאו לבו להתיר לחלוטין. (...)

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - או"ח סימן מ'

¹ A Brill név eredete / feloldása: *ben R. Jehuda Leib*.

Az Örökkévaló segítségével. Prag, hétfő, második adár hó 6, 543, a kis időszámítás szerint.² Válasz. Békesség és üdv a rabbinak és tudósnak, aki kiváló tanítványom: a csodálatos rabbi, aki csodálatost cselekszik, tisztelt tanítónk R. Jisrael – őrizze és áldja meg őt a Könyörültes –, *Palota* (PLṬT)³ szent község rabbinikus bíróságának feje.

Arról kérdezett, hogy városában a város (zsidó) lakói szétszórtan laknak egyik szélétől a másikig, ki északra, ki délre. Néhány udvarban két vagy három családfő van egy udvarban, de a város egészében nincs engedély a tárgyak szombati hordozására, mivel nincs rendelet a bejárókra.⁴ A zsinagógában, mint minden községben szokás, elhelyezik minden pészahkor az udvarok *éruv*-ját. Ők azonban minden más udvarban is hordoznak tárgyakat, mindent az abban az udvarban lakó háztulajdonosok, miközben nem helyezik el az udvarok *éruv*-ját, mert a zsinagógában lévő *éruv*-ra hagyatkoznak. Méltóságod ellenezte ezt, hisz nincs engedélyük a zsinagógából a hordozásra, ugyanis az ottani *éruv* azokra az udvarokra vonatkozik, aszerint van ott elhelyezve, és nem lehet onnan elvinni az ő helyükre. De az emberek nem fogadják el szavait, zúgolódnak sátraikban,⁵ mondván, a korábban ottlévő törvénytartók (*moré horaot*) megengedték nekik.

A döntés lényegét illetően jól foglalt állást méltóságod, nemde szavait a későbbi tekintélyek közül ketten is kifejtik, a *Meginé eréc*:⁶ a *Magen Avraham* a no. 365 végén, és a TAZ, no. 366, a 3. bekezdésben, valamint maga a *Sulhan arukh* a no. 345 végén, tehát helyesen foglalt állást méltóságod a tiltásra. De tudja meg, hogy a tanítók, akik maga előtt voltak, akikről én nem tudom, hogy kicsodák, és mi a nevük: talán ők sem favágók voltak.⁷ Nem szemük vak-sága miatt engedélyeztek egy kifejezetten tiltott dolgot, hanem megtalálták a ragyogó bölcs, az *Even ha-ozér* szerzőjének szavait, melyek a *Magen Avraham*-nál vannak kinyomtatva, miszerint ő megengedi ezt a no. 365 végén, azzal az indokkal, hogy nincs tilalom a közterületre a zsinagógától az udvarokig, nem rendeltek el rá munkatilalmat alkonyatkor, lásd ott. Mégis csodálkozom rajtuk, hisz az *Even ha-ozér* szerzője maga is úgy zárja a szavait, hogy ellenőrizni kell, és nem meri véglegesen engedélyezni. (...)

• MEGJEGYZÉS

Az *éruv*-nak (héber: egybefoglalás, összekapcsolás, összevegyítés) több fajtáját ismerjük (udvarok *éruv*-ja, területek *éruv*-ja, ételek *éruv*-ja), mindegyik célja, hogy megoldást, feloldást adjon egy a szombati tilalmak megtartásával kapcsolatos nehézségre. A döntvényben szereplő udvarok *éruv*-ja a szombaton tilalmas alpmunkák közt 39-ként említett átvivéshez, tárgyak hordozásához kapcsolódik. Tiltott különböző státusú területek közötti átvitel (a magánterületről közterületre való kivitel vagy közterületről magánterületre való bevitel), illetve a közterületen négy rófnél nagyobb távolságra való hordozás. Hogy a szövegben említett udvaron, ahol két-három zsidó család lakott, mégis szabad legyen egyik lakásból a másikba az udvaron át vinni tárgyakat, az egyes magánterüle-

² 543. második adár 6 = 1783. március 10, hétfő.

³ Mai nevén: Várpalota.

⁴ Bejárók: a nyílt közterületeket (például utca) kötik össze az udvarokkal. Lásd még Megjegyzés.

⁵ Ps. 106,25.

⁶ *Meginé eréc*: a *Sulhan arukh Oráh hajjim* részéhez írt két jelentős kommentár, a *Magen Avraham* és *Magen David* (a TAZ Oráh hajjimhoz írt része) együttes neve.

⁷ b*Szanhedrin* 33.a alapján. Ott: "Vajon mi favágók vagyunk az erdőben?". Az értelme, hogy igenis tanult emberek.

teket szimbolikusan egyesíteni (szó szerint összevegyíteni) kell. Ennek során egy közös “lakomát” rendeznek, és valami ételt helyeznek el az udvarban vagy a bejáróban.

A közterület talmudi értelemben nem csupán abban különbözik a magánterülettől, hogy bárki járhat rajta, hanem jellegében is: nyílt, legalább 16 rőf széles, két oldaláról semmivel sem határolt terület. Ha az utca végeit elzárjuk, akár csak láncsal vagy zsinórral is, akkor már körülhatárolt területté válik, és a szombati (ünnepnap) törvények szempontjából egyetlen terület lesz. Ilyenkor ki szabad vinni az utcára, el szabad vinni a zsinagógába az ima kellékeit, zsebkendőt, lakáskulcsot stb. Egész település is körülkeríthető ily módon, és ha ez megfelel az előírásoknak, akkor a városfal funkcióját tölti be. A 18. századi magyarországi letelepedést szabályozó privilegiumok, szerződések stb. több település esetén is kitérnek a “szombat-zsinór”, vagyis a zsidó negyed határoló *éruv* felállításának jogára.⁸ Ezt a megoldást azonban csak azokon a településeken alkalmazhatták, ahol a zsidó családok egymás közelében, néhány háztömbre vagy egy utcára koncentrálnak telepedtek le. Várpalotán, mint a döntvényben olvassuk, nem ez volt a helyzet, a zsidó családok szétszórtan, a település különböző részein éltek. Épp ezért nem volt mód mindenki lakhelyére kiterjedő *éruv* létrehozására, hanem minden családnak gondoskodnia kellett (volna) szűkebb lakóhelye *éruv*járól. A településen 1768-ban 17 zsidó családot (74 főt) írta össze, de számuk az 1780-as évekre meghaladta a 200 főt.⁹

⁸ Lásd “Magyarországi zsidó-privilegiumok bibliográfiája”, in: Nathaniel Katzburg, *Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon* (Hungaria Judaica, 14) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris, 1999), pp. 196–200. Ma is látható példa a kora-újkori zsidó települések szombat-határára: Kismartonban (Eisenstadt, Ausztria) az egykori zsidónegyed határán.

⁹ “Veszprém megye középső járásában lakó zsidók összeírása”, in: Scheiber Sándor, szerk., *Magyar Zsidó Oklevéltár*, XVI (Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1974), p. 36.

PÁLINKAFŐZÉS ASZALT GYÜMÖLCSBŐL

Eliezer Londonnak, Bodrogkeresztúrra

1785 k.

NbJ II: OH 71

IRODALOM

- Komlós, Jehuda, "Bodrogkeresztúr", in: Nathaniel Katzburg, et al., eds., *Pinkasz ha-kehillot Hungaria* (Jerusalem: Yad Vashem, 1976), 221–223
- Goldberger Izidor, "Hegyaljai zsidók szövetezése másfél évszázaddal ezelőtt, 1764-ben", *IMIT Évkönyv*, 1917, pp. 266–279
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó közösségek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), p. 28
- Wischnitzer, Mark, ed., *Zikbronot R. Dov mi-Bolehov (5483–5565)* (Berlin: Klal-Verlag, 1922); angolul: M. Vischnitzer, ed., *The Memoirs of Ber of Bolechow (1723–1805)* (London, etc.: Humphrey Milford – Oxford University Press, 1922)

Eliezer London (?–?). Bodrogkeresztúri rabbi 1780 és 1796 között. 1785-ben a II. József rendelete nyomán alapított helyi zsidó nyilvános iskola felügyelőjeként is megjelent a neve.¹

תשובה למדינה הגר להרב מוה' ליזר לונדון:

על דבר שאלתו בדבר פירות היבשים אם לקנותם ולעשות מהם יי"ש לחג הפסח. בודאי ראה מעלתו דברי רמ"א בסימן תס"ז סעיף ח' שכבר נהגו במדינות הללו שלא לאכול שום פירות יבשים וע"ש במג"א ס"ק ח' מ"ש על מנהג עירו ק"ק קאליש במשקה שעושין מפירות יבשים וכתב שם שאף שיש שמיבשים האגסים בתנור אחר שאפו בו לחם מ"מ הוה נ"ט בר נ"ט דהיתרא. ואמנם בזה אני אומר אולי המ"א לא שם עינו לראות עסק אפיית הלחם שרגילים לפזר על הלחם בתחתיתו קמח הרבה שלא תדבק הפת בתנור וכן נראה לעינים בתחתית הלחם אחר אפייתו הרבה קמח דבוק בו וא"כ קרוב לודאי שגם בתנור עצמו נשאר קצת קמח בעין וכשנותנין הפירות בתנור מקבל הטעם מן הקמח שהוא בעין ולא שייך נ"ט בר נ"ט וגם אולי נדבק קצת קמח בעין על הפירות ונשאר דבק בהם ואמנם כל זה באותם שמיבשים בתנור שאופים בו לחם אבל אותם שיש להם גנות מיוחדות ובו תנור מיוחד לייבש בו רק פירות ואין דרכם לאפות בתנורים ההם שום דבר ואולי אינם ראויים לאפות כלל רק לייבש הפירות בזה ליכא חשש הנ"ל. ואם מביאים בשוק פירות יבשים ואין אנו יודעים מי הביאם אם נימא בזה כל דפריש מרובא פריש ורוב הפירות הם מגנות של השרים שיש להם תנור מיוחד לזה כנ"ל אני אומר מאן יימר דניזל בתר רוב הפירות דלמא אזלינן בתר רוב המייבשים ואין אנו משגיחים על המייבש ההוא אם יש לו פירות הרבה או מעט. (...)

¹ Lásd Mandl Bernát, "A magyarországi zsidók tanügye II. József alatt", *IMIT Évkönyv*, 1901, p. 202.

בדבר זה להקל אבל להחמיר ודאי יש לחוש. והנה בשזיפים שקורין במדינת פולין פלוימען ובמדינה זו שוועטקיס הזכיר הלבוש בסימן תס"ז עוד חשש חמור שמזלפים עליהם שכר שעורים או מי שעורים. אבל אחר החקירה לא שמענו דבר זה ואולי סמוך למקומו של בעל הלבוש או בזמנו היה נוהגים כן:

והנה דברתי עד כאן מצד הדין אבל מי יבוא אחר המנהג. והנה במדינת פולין כל ימי היותי שם הן בילדותי בהיותי בגליל קראקא והן אח"כ בהיותי בגליל לבוב והן במדינת וואלין לא ראיתי ולא שמעתי לנהוג היתר לא בשזיפים יבשים ולא בתפוחים ואגסים יבשים כלל רק מה שנתייבשו בבית יהודי ובתנורו לשם חג הפסח ובבואי למדינה זו הנה נוהגים היתר בפירות שקונים מאותן התנורים העומדים בגנות של השרים שבאותן תנורים אינם אופים דבר אחר כי הם רחוקים מן הבתים, אבל לקנות מן אותן המביאים למכור לשוק אינם נוהגים היתר כלל. מעתה במדינתו לקנות מן המביאים לשוק אין שום היתר כלל אבל לקנות מן השרים בעלי הגנות מאותן פירות שבודאי נתייבשו בתנור שבגנה וגם ידוע שאין הממונה למכור קונה ג"כ מן הכפרים לקבץ יחד למכור ובודאי אינו מוכר רק פירות של השר ההוא היה מקום להתיר. אבל כיון שכבר נהגו בו שם במדינת הגר איסור קשה להתיר ובפרט שיש שם הרבה מקומות שאינן בני תורה ואתו לידי תקלה בשאר דברים לזלזל במנהגים וגם באיסורים. ואעפ"כ לעשות יי"ש מהם קודם פסח ושיקנה מאותן שבגנה כפי שהזכיר במכתבו יש מקום להתיר. ואת צנועים חכמה שלא להיות הדבר מפורסם. ואחרי שהוא דבר חדש שם במדינה אין אני מסכים למעשה עד יסכים עמי הגאון המפורסם אב"ד דק"ק פ"ב שהוא יושב שם במדינה והוא ישכיל אם יש לחוש בזה לאיזה חורבה ואם הוא יסכים עמי להתיר יכול לסמוך בזה. דברי הד"ש:

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - או"ח סימן עא'

Válasz Hagar országába (*medinat Hagar*), tanítónknak, Lizer London rabbinak.

Az aszalt gyümölcsökkel kapcsolatos kérdésére, hogy szabad-e vásárolni és égetett szeszt (YY"Š) készíteni belőlük pészahra. Bizonyára látta méltóságod REMA szavait, no. 467, a 8. bekezdésben, miszerint ezekben az országokban már szokás, hogy semmi aszalt gyümölcsöt nem esznek.² Továbbá a *Magen Avraham*-ban (MG^m), 8. bekezdés,³ amit városa, *Kalis*⁴ szent községe szokásáról ír az aszalt gyümölcsből készült itallal kapcsolatban, hogy vannak olyanok, akik a körtét olyan kemencében aszadják, amelyben előtte kenyéret sütöttek, mivel az 'íz(t) adótól származó íz(t) adó' (*N^mT bar N^mT*) engedélyezett. Azonban ezzel kapcsolatban én azt mondom, hogy a *Magen Avraham* talán nem figyelte meg a kenyérsütés foglalatosságát, ugyanis a kenyér aljára sok lisztet szokás szórni, hogy ne ragadjon le a cipő a kemencében. Ezért látszik a kenyér alján a sütés után sok rátapadt liszt, és szinte bizonyos, hogy magában a kemencében is marad némi liszt. Így amikor a gyümölcsöt beteszik a kemencébe, átveszi az ott lévő liszt ízét, és nem közvetetten kapja azt,⁵ esetleg rá is tapad magából a lisztből

² A pészah ünepre vonatkozik mindez. Lásd Megjegyzés.

³ *Magen Avraham*, OH 467, 8. bek.

⁴ *Kalis* (Kalisz lengyel illetve, Kalisch a német elnevezéssel): lengyel város, ahol a középkortól kezdve jelentős zsidó közösség élt. Avraham Gombiner (a *Magen Avraham* szerzője) 1656–1683, haláláig Kalisban élt, dajjan és a jesiva vezetője.

⁵ Szó szerint: és nem tartozik az 'íz(t) adótól származó íz(t) adó' kategóriába. Halákhikus elv (*bHullin* 111b): a kérdés annak megítélése, hogy milyen következményei vannak, ha egy étel egy tárgy közvetítésével, tehát közvetett módon, átve-

valamennyi a gyümölcsökre, és rajtuk is marad. Azonban mindez csak azokra vonatkozik, akik kenyérsütő kemencében aszalják a gyümölcsöt, akiknek viszont külön gyümölcsöskertjük van, külön, csak gyümölcsaszalásra használt kemencével, amelyekben nem szoktak semmit sütni, talán nem is alkalmasak sütésre, csak gyümölcsaszalásra: azoknál a fent említett aggodalomunk tárgyaltalan. Ha a piacra hoznak aszalt gyümölcsöt, amelyről nem tudjuk, ki hozta, mondhatnánk rá, hogy “minden, ami elkülönített, a többségből való”,⁶ és a gyümölcsök többsége a földbirtokosok gyümölcsöseiből való, ahol mint fent említettem, van erre külön kemencéjük. De én azt mondom erre: ki mondta, hogy a gyümölcs többsége szerint megyünk?⁷ Lehet az aszalást végzők többsége szerint mennünk, tekintet nélkül arra, hogy az adott aszalónak sok gyümölcse van, vagy kevés.⁸ (...) Mindezt én továbbra sem a könynyítés pártján cövekelek le, hanem a szigorításén: igenis kell aggályt támasztani. A szilvával kapcsolatban, amit *Polin* országban *plojmen*-nek, ebben az országban meg *svetkisz*-nek hívnak,⁹ a *Levus*,¹⁰ no. 467 további komoly aggodalmat említ, hogy árpasörrel vagy árpalével locsolják meg. De ilyenről vizsgálódás nyomán se hallottunk: talán csak a *Levus* szerzőjének környezetében vagy idejében volt szokásban.

Idáig a törvény (*din*) oldaláról beszéltem, de mi legyen, ha az elterjedt szokás (*minhag*) más? *Polin* országban¹¹ ottlétem egész ideje alatt, gyermekkoromban *Krako* környékén élve, és később *Lpov* környékén élve sem, és *Volin* országban¹² sem láttam és nem is hallottam engedélyezni sem aszalt szilvát, sem aszalt almát és körtét, csakis olyant, amelyik zsidó házában aszalódott, a házában, mégpedig pészahi használatra lévő kemencéjében. Ebbe az országba érkezésemkor szokás volt engedélyezni olyan gyümölcsöt, amelyeket az urak gyümölcsöskertjeiben álló kemencékből vásároltak, ugyanis ezekben a kemencékben nem sütnék mást, mert messze vannak a házaktól; de a piacra eladásra hozottat egyáltalán nem szokás engedélyezni. Így az ön országában is: a piacra vivőktől nincs semmiféle engedély vásárolni. Azonban az uraktól, a gyümölcsösök tulajdonosaitól, azokból a gyümölcsökből, melyekről bizonyos, hogy a kerti kemencében aszalódtak, továbbá tudható, hogy az eladással megbízott nem vásárol fel a falvakból összegyűjtve eladásra, és bizonyosan nem árusít mást, csak annak a földesúrnak a gyümölcseit: van helye az engedélyezésnek. De mivel ezt ott *Hagar* országban¹³ már szokás volt tiltani, így nehéz lenne most engedélyezni, kiváltképp hogy ott sok helyen nincsenek Tórában jártas emberek, és romlást hozna más dolgokra is, szokások, sőt tilalmak

.....
szi egy más étel ízét. Az idézett talmudi helyen egy húshoz használt tányéron felszolgált hal a kérdéses. Jelen esetre akkor vonatkozna az elv, ha a kemence közvetlenül a liszt ízét. De Landau azt bizonyítja, hogy a liszt közvetlenül jelen van.

⁶ “Mindén, ami elkülönített, a többségből való” halákhikus elv (*bZevahim* 73a, *bKetubbot* 15a etc.): mindenről, ami vegyes összetételű tömegből származik, azt feltételezzük, hogy a többségből származik, vagyis a többség jogi státuszával bír.

⁷ Értsd: ítélünk.

⁸ Álláspontja igazolására két példát idéz a Misnából (*Maksirim* II, 9) és a barajtából, ahol szintén az adott élelmiszer árusítóinak, illetve fogyasztóinak száma szerint hoztak döntést, figyelmen kívül hagyva az élelmiszer mennyiségét és megoszlását az árusítók, illetve a felhasználók körében.

⁹ Mindkettő jiddis elnevezés, eltérő dialektusban; a német Pflaume illetve Zwetschke szavakra vezethetők vissza. “Ebben az országban”: Csehország.

¹⁰ *Levus*: Mordekhaj ben Avraham Jaffe (c. 1535–1612) munkája, a *Sulban arukh* kommentárja. Lásd *Encyclopaedia Judaica*, IX (Jerusalem: Keter, 1972), col. 1263–1264.

¹¹ Polin ország: Lengyelország.

¹² Volin ország: Wolyń, Volhynia, Északnyugat-Ukrajna történelmi régiója.

¹³ Hagar ország: Magyarország.

semmibe vételével. Ennek ellenére, ha pészah előtt készítik el az égetett szeszt, és a kertekben lévőkből vásárolják, mint a levelében említi, akkor van mód engedélyezni. A szerénységgel jár a bölcsesség:¹⁴ ne híresüljön el a dolog. Mivel ez új dolog az országban, nem adom tényleges beleegyezésem, amíg a híres gaon, a pressburgi (P" B) szent község rabbinikus bíróságának feje¹⁵ nem adja velem együtt. Ő ott él az országban és látja, hogy kell-e tartani ebben valamilyen romlástól; ha ő egyetért velem az engedélyezésben, támaszkodhatok rá. Az üdvözlés szavai.

• MEGJEGYZÉS

A kérdésben megfogalmazott probléma a pészah ünnepi előírásaihoz kapcsolódik. A Tóra (Ex. 12,15-20) tiltja az ünnep időszakában a *hamec* (kovászos) fogyasztását, illetve birtoklását. Hamecnek nevezünk minden olyan anyagot, mely az öt fő gabonafajtából (búza, rozs, tönköly, árpa, zab)¹⁶ készült és kovászos (kenyér) vagy erjesztett (alkohol). Az askenázi zsidóság körében tiltottak továbbá pészahkor a hüvelyes növények (bab) és az egyéb gabonafélék (rizs, kukorica), valamint az azokból készült liszt is. Az ünnep kezdete előtt a *hamec*-ot fel kell kutatni (*bedikat hamec*) és meg kell semmisíteni, vagy ha nagyobb mennyiségről van szó, akkor el kell adni. Pészah idején csak kovásztalan kenyeret szabad fogyasztani (*macca / maccot ~ macesz / pászka*). Ezt az aratástól kezdve elkülönítve kezelt, csak közvetlen az ünnep előtt megőrzött lisztből sütik, csupán víz hozzáadásával, szigorú előírások szerint.

Az eddigiekből következik, hogy a gabonafélékből erjesztett szeszes italok (sör, pálinka) is tiltottak pészah idején (*Sulhan arukh*, OH 442). Ezért is vizsgálja Landau külön is a *Levus* állítását, hogy sörrel locsolnák a szilvát. A gyümölcsből vagy aszalt gyümölcsből készített pálinka eredendően nem esik a *hamec* tilalma alá, kivéve ha – mint erre Landau felhívja a figyelmet – a készítés technológiája nem megfelelő. Ez esetünkben az jelenti, hogy a kenyérsütésre és aszalásra egyaránt használt kemencében liszt tapadhat a gyümölcsre, márpedig a legcsekélyebb mennyiségű kovászos (*hamec be-masehu*) is fogyasztásra alkalmatlanná teszi az ételt. Ilyen esetekben a készítési folyamat rendszeres felügyelete lehetne a megoldás, rabbi által, aki megfelelő tanúsítványt (*hehser*) adhat ki. Ez azonban részben a nem zsidó közreműködők, részben a “Tórában jártas” rabbik hiánya miatt kivitelezhetetlennek látszott. Ezért kényszerült Landau más kritériumokat felállítani, illetve a döntést részben a helyi viszonyokat jobban ismerő pozsonyi Meir Barbyra bízni.

¹⁴ Prov. 11,2.

¹⁵ Meir Barby (1725–1789) pozsonyi működése: 1764–1789.

¹⁶ b*Peszahim* 35a.

ÖSSZEÖNTÖTT BOROK ÜGYE

Menahem Cvi Hamburgernek, (Zala-) Szentgrótra
1790

NbJ II: JD 68

IRODALOM

- Katz, Jacob, *Tradition and Crisis. Jewish Society at the End of the Middle Ages* (New York: New York University Press, 1993), pp. 17–25
- Komlós, Jehuda, “Zalaszentgrót”, in: Nathaniel Katzburg, et al., eds., *Pinkasz ha-kehillot Hungaria* (Jerusalem: Yad Vashem, 1976), p. 293
- Ujvári Péter, szerk., “Zalaszentgrót” in: *Zsidó Lexikon* (Budapest, 1929), pp. 968–969

R. Hamburger, Menahem Cvi ben Jichak (1790 k.). Zalaszentgróti rabbi. Működésének egyetlen ismert dátuma épp a Landauhoz intézett kérdésének keltezése: 550. adár 24 = 1790. március 10. Az eredeti kérdés Ezekiel Landau kézirati hagyatékában maradt fenn.¹

תשובה שלום לכבוד אהובי הרב המופלא האלוף יליף ומילף כבוד מוה' מנחם צבי נר"ו אב"ד דק"ק סנגרהוט:

מכתבו קבלתי. ואשר שאל שקנו שם בקהלתו מבעל בית אחד סמוך לקהלתם שלש חביות יין כשר וכאשר לקחו החביות משם לא היה הבעה"ב המוכר בביתו והחביות היו חסרים ולקחה האשה אשת המוכר יין מחבית אחת שהיתה שם ומלאה מיין של החבית ההוא את שלש חביות הנ"ל ואח"כ נודע שהחבית שלקחה ממנו היין למלאות היה של נסך גמור כידוע לבעה"ב ההוא והאשה לא ידעה ושגגה ומלאה מיין"נ. והורה מעלתו שכל היין אסור בשתיה כי אין בזה הפסד כלל לא למוכר ולא לקונים שהמוכר יכול למכרו בחזקת נסך באותן דמים ממש והרבה קופצים עליו. והראה מעלתו טעמו משום שלא סמכינו על דברי רמ"א בסימן קכ"ד סעיף כ"ד דנכרים בזה"ז לא עע"ז הם אלא במקום הפסד כמבואר בש"ך בסימן קל"ד ס"ק ט"ו וסימן קל"א ס"ק ט"ו. ויען שיש שם אחד מהלומדים החולק עליו ומתיר בשתיה מטעם ביטול בששים ולכן בא לשאול ממני הדין עם מי:

והנה תחלת לשונו של מעלתו אינו מדוקדק שכתב שאותה חבית היה של נסך גמור ואם היה נסך גמור היאך הוא מתירו אפילו בהנאה ועוד וכי איזה פוסק יש שמתיר נסך גמור בששים ומה ענין זה לדברי רמ"א שמירי בסתם יינם. ועוד וכי מצוי בזמננו נסך גמור עד שיהיה לאיש ישראל חבית ממנו. ולכן ודאי שאין לשונו בזה מדוקדק אבל כוונתו שהיה ודאי יין של נכרי

¹ Az irat a Stolin–Karlin Gyűjteményben (Jeruzsálem) található (no. 397). Az értékes adatot Moshe Alexander Küntstlicher hozta tudomásomra. A *Noda bi-Jehuda* döntvénytár új kiadását (Makhon Jerusalem) gondozó szerkesztők figyelmét azonban elkerülte az irat: nem szerepel az eredeti kérdés szövege a megjegyzések egységben, ahol sok más kérdést közzétettek.

שקנה מנכרי. ועכשיו נימא לדינא דהא ודאי אם הוא כדברי מעלתו שאין בזה שום הפסד כלל ודאי יפה הורה לאיסור אבל אם יש בו איזה הפסד אפילו אינו הפ"מ רק הפסד מועט בטל בששים ומותר אפילו בשתיה כמבואר בש"ך בסימן קכ"ה ס"ק ב' דגם בהפסד מועט סמכינן דנכרים בזה"ז לאו עע"ז הם. וגם המורה החולק עליו והתירו אפילו בלא הפסד לא משתבש כל כך וסמך על דברי הב"ח שהביא הש"ך כאן בסי' קל"ד ס"ק ט"ו. (...)

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - יו"ד סימן סח'

Válasz. Békeesség Szerettemnek, a csodálatos és tekintélyes rabbinak: tudós és tanító, tisztelt tanítónk, R. Menahem Cvi – Őrizze és áldja meg őt a Könyörületes –, *Szengrahot* (SNGRHVT)² szent község rabbinikus bíróságának feje.

Levelét megkaptam. Arról kérdezett, hogy vettek ott a községében egy a községéhez közeli ház tulajdonosától három hordó kóser bort. Amikor elhozták onnan a hordókat, nem volt otthon a tulajdonos, az eladó. A hordók hiányosak voltak,³ és az asszony, az eladó felesége, vett bort egy ott lévő hordóból, és feltöltötte annak a hordónak a borával az említett három hordót. Később tudomásukra jutott, hogy az a hordó, amelyből a bort vette a feltöltéshez, bálvány áldozati bor (*neszekh gamur*) volt, ahogy ezt a tulajdonos tudta is. Az asszony azonban nem tudta, és hibázott, amikor az áldozati borból töltötte fel a többit. Méltóságod azt az állásfoglalást hozta, hogy a bort tilos elfogyasztani. Ebből ugyanis nincs senkinek vesztesége (*hefszed*), sem az eladónak, sem a vevőnek. Az eladó el tudja adni másnak áldozati borként is épp azon az áron, sokan ugranak érte. Azt az indoklást adja méltóságod, hogy REMA szavaira, no. 124, a 24. alpont, miszerint “a nem zsidók a mai időkben nem bálványimádók (*ovdé avoda zara*)”, nem támaszkodunk, csakis veszteség esetén, ahogy kifejti a *Szifté kohen* (S"K)⁴ no. 134, a 15. bekezdésben, és no. 131, a 15. bekezdésben. Azonban mivel van ott egy tanult ember, aki vitába szállt magával, és megengedi a (bor) elfogyasztását a “hatvanszorosan való eltűnés” érve alapján,⁵ tőlem kérdezi, hogy kivel van a törvény.

Szavainak kezdete, mikor azt írja, hogy az a hordó *neszekh gamur* volt, nem szabatos. Ha tényleg bálvány áldozati bor (*neszekh gamur*) volna, akkor hogy lehetne akár csak az (eladásának) a hasznát is engedélyezni? Továbbá, miféle döntnök az, aki engedélyezi a bálvány áldozati bort a hatvanszorosan, és mi köze mindennek REMA szavaihoz, aki a közönséges boruk (*szetam jénam*) esetében érvel? Valamint van-e manapság úgy bálvány áldozati bor, hogy még egy zsidónak is legyen (belőle) egy hordóval? Ezért bizonyos, hogy ebben nem pontosak a szavai, bizonyára idegentől vett, idegen által birtokolt borra gondolt. Most szóljunk erről az ítéletről! Valóban, ha méltóságod szavai helytállóak, hogy nincs egyáltalán semmi veszteség, akkor jól tanítja a tiltást. Azonban ha volna benne valami veszteség (*hefszed*), még

² Téves alak Landautól vagy írnokától. Menahem Cvi eredeti levelében a keltezésben és az aláírásnál is Szengroht (סאנגרוהוט / S'NGRVHT) formában szerepel. (Lásd alább.)

³ Bizonyára csak a tárolás során jelentkező veszteség hiányzott, ami a hordó úrtartalmának csekély töredéke.

⁴ *Szifté kohen* (“Papi ajkak”): Sabbetaj ben Meir ha-Kohen (1621–1662) litvániai rabbi munkája, a *Sulhan arukh* kommentárja. Lásd: *Encyclopaedia Judaica*, XIV (Jerusalem: Keter, 1972), col. 1217–1219.

⁵ “Hatvanszorosan való eltűnés” (*bittul ba-sisim*): halákhikus elv: ha a befogadó anyag (esetünkben a kóser bor) legálább hatvanszor több, mint a belekeveredett idegen anyag, akkor az utóbbi bizonyos esetekben jelentéktelenné válik.

akkor is, ha nem nagy veszteség, csak csekély, akkor érvényes a hatvanszorosan való eltűnés elve. Ekkor még meginni is szabad, mint kifejti azt *Szifte kohen*, no. 125, a 2. bekezdésben, hogy már csekély veszteség esetén is támaszkodunk arra, hogy az idegenek a mai időkben nem bálványimádók. Az a tanító, aki vitába szállt magával, és engedélyezte akkor is, ha nincs veszteség, nem tévedett nagyot: a *Bajit hadas* szavaira támaszkodhatott, amelyeket a *Szifte kohen* idéz, no. 134, a 15. bekezdésben. (...)

• MEGJEGYZÉS

A Talmud szerint (*bAvoda zara*, 29b) a nem zsidók boráról általánosságban azt kell feltételezni, hogy áldozatra szánták, ami a bornak a bálványszobor előtti kiöntését (*libatio*) jelentette. Ezért számított minden a pogányok által készített vagy birtokolt bor áldozati bornak (*jén neszekb*), amely zsidók számára tiltott: nem is csak a fogyasztása, de a vele való kereskedés is. Kósernek, zsidók számára fogyaszthatónak csak az a bor (illetve bármely szőlőből előállított folyadék) számít, amelyet zsidó emberek folyamatos felügyelete és közreműködése mellett készítenek és tárolnak; nem zsidó alapvetően nem is érintheti.

A középkorban és az újkorban a nem zsidók által készített, birtokolt, de nem áldozati célra szánt bor, a “közönséges boruk” (*szetam jénam*) a döntnököknél enyhébb megítélés alá esett. Fogyasztása ennek is tilos, de nem az áldozati bor gyanúja miatt, hanem a vegyes társaságban való közös borozgatás meggátlására, mivel ez vegyesházasságok elindítója lehetne. A “közönséges boruk”-kal való kereskedés azonban engedélyezett. Ezért lehetett a kérdésben említett zsidó kereskedőnél is a kóser borokat tartalmazó hordókon kívül nem kóser bor is. Tágabban, az áldozati bor és a “közönséges boruk” közti halákhikus különbségtétel tette lehetővé a zsidóság számára a bor- és alkoholkereskedelemben való aktív részvételt, ami Európa egyes régióiban, így a kora-újkori, újkori Magyarországon is a zsidóság létfenntartásának egyik alapja volt. Az 1767/68. évi összeírás foglalkozási adatai szerint a családfők közel harmada volt kocsmáros, pálinkafőző vagy borkereskedő.⁶

REMA (R. Mose Iszerlesz) a szövegben hivatkozott helyen azt is kifejti, hogy a kortárs nem zsidók már nem bálványimádók, ezért az érintésük (ha valamivel érintik a bort) mindig tekinthető véletlennek, vagyis nem teszi a bort zsidók számára fogyasztásra alkalmatlanná.⁷

Az eset keltezésén, valamint a település héber nevének helyes alakján túl R. Menahem Cvi Hamburger eredeti levele sem tartalmaz új adatokat (például személy- vagy helységneveket), és az eset bemutatása is csak apróságokban tér el Landau ismertetésétől:

⁶ A falusi pálinkafőző – kocsmáltató árendások gazdasági szerepéről lásd Hanák Péter, “Jews and the Modernization of Commerce in Hungary, 1760–1848”, és Katus László, “The Occupational Structure of Hungarian Jewry in the Eighteenth and Twentieth Centuries” cikkeit in Michael K. Silber, ed., *Jews in the Hungarian Economy, 1760–1945* (Jerusalem: Magnes Press, 1992), pp. 23–39, illetve 92–105, és Táblázatok, p. 31 és 94.

Sok fontos adalékot tartalmaz a 18. század második felének magyarországi (Tokaj-hegyaljai) viszonyaihoz a bolechovi Ber emlékirata: M. Vischnitzer, ed., *The Memoirs of Ber of Bolechov (1723–1805)* (London, etc.: Humphrey Milford – Oxford University Press, 1922. A Magyarországon nehezen elérhető és alig ismert emlékirat magyar fordítása héber eredeti alapján, magyar történeti vonatkozású jegyzetekkel, a *Héber kútforrások Magyarországon és a magyarországi zsidóság történetéhez* sorozat egyik következő kötetében lát majd napvilágot.

⁷ Más rabbinikus tekintélyek állásfoglalásairól a *szetam jénam*-mal kapcsolatban lásd Jacob Katznak az Irodalomban említett munkájában a fejezethez kapcsolódó jegyzeteket, pp. 258–264.

בע"ה פה סאנגרוהט כ"ד אדר תק"ן לפ"ק.
 (...) במעשה שבא לידי שאלה שקהל דפה קנה ג' חביות יין לתוך (...) לצורך קהל לעזר היין כדרכם תמיד, ואותו יין קנה מקצן אחד סמוך לגבולינו והלך האיש ב"ה לדרכו וכאשר שהחביות הי' חסרי' ולא הי' במלואם הלכה אשתו ומלאו היין לקונים מחביות אחר שהי' מונח במרתף שלה ב' וג' כדים ואותו מילאוי החביות שמלאו ממנו הי' נסך גמור [כידוע?] להקצן הנ"ל שהי' נרשם עליו לסימן נסך והאשה שכחה וקלקלה ופשטה ידה בעיקר נסך.

“Az Örökkévaló segítségével. Kelt Szengroht (S'NGRVHT), 550. adár 24-én, a kis időszámítás szerint.

(...) Abban az ügyben, amely kérdésként került eléem. Az itteni község 3 hordó bort (...) vásárolt a község szükségletére, hogy feljavítsák (?) a bort, mint szokásuk. Ezt a bort egy a közzelünkben lévő úrtól vásárolták. Azonban ez a gazda elment a dolgára, és amikor a hordók hiányosak voltak, nem volt ott a feltöltésüknél. A felesége fogta magát, és kipótolta a vásárlók részére a bort két-három korsónyival egy másik hordóból, amely oda volt állítva a pincéjébe. De az a kipótlás – a hordó, amelyből feltöltötték – bálvány áldozati bor (*neszekh gamur*) volt, amint az említett gazda tudta is. Meg is volt jelölve (a hordó) az áldozati bor jelzésére, de az asszony elfelejtette és elvétette, így nyúlt az áldozati borhoz.”⁸

⁸ Stolin–Karlin Gyűjtemény (Jeruzsálem), no. 397. A kézirat átírását és a fordítást Shlomo J. Spitzer és Turán Tamás ellenőrizte.

EGY RÉGI ZSINAGÓGA LEBONTÁSA

Alexander / Szender Meiselsnek, Dunaszerdahelyre

1787

NbJ II: OH 19

IRODALOM

- Buchler, Yehoshua Robert – Ruth Shachak – Aryeh Fatran, eds., *Pinkasz ha-kehillot: Szlovakia* (Jerusalem: Yad Vashem, 2003)
- Engel Alfréd, *A dunaszerdahelyi zsidó hitközség emlékkönyve* (Csallóközi Kiskönyvtár) (Pozsony: Kalligram, 1995), pp. 31–32 (Alexander Meiselsről)
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó közösségek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), pp. 30–31
- Róth Ernő, “Az elárvult templomokról” *Az Országos Rabbi Egyesület Értesítője*, 1947. április, pp. 31–37

Meisels (Meislis), Alexander (Szender) ben Rafael (?–1819). Híres rabbi dinasztia tagja, apja Rafael Meisels harkovi rabbi volt. Testvére, Mose Meisels szintén Magyarországra települt: Szereden lett rabbi. Ő maga 1784-től ca. 1800-ig Dunaszerdahelyen, ezután pedig haláláig Rohoncon működött. Nyomatásban csak apja munkájához (*Toszeft Sabbat*) fűzött megjegyzéseit jelentette meg (Zolkiew, 1806).

בע"ה פראג א' ח' תמוז תקמ"ז לפ"ק.

תשובה שלומים אלומים. למשים לילות כימים. מדותיו שלמים. ה"ה כבוד אהובי חביבי וידידי הרב הגדול מעוז ומגדול המופ' ומופלג כבוד מוה' סענדר ני"ו אב"ד דק"ק סערדהיל י"ץ: מכתבו קבלתי ויען אז הגיעו עוד שאלות ממקומות רחוקים הנחוצים יותר לכן קדמתי הנחוץ יותר ועתה כאשר פניתי קצת ראיתי מכתבו ושאלתו ע"ד בה"כ שבעיר סמוך לקהלתו שיש בהחומות כמה תיוהות וצריך הוצאה רבה לתקנה. ואמנם גוף קיום הבהכ"נ על מקומו וגבולו שהוא עומד עתה הוא ברפיון תלוי כי קמו משטינים יען הוא סמוך לבית תפלת א"י, וכבר קם האדון פירפעקט ורצה להרוס הבהכ"נ אך שבני הישוב עמדו בפרץ וזכו אצל השר הגראף יר"ה ויצאו זכאים אך המשטין עוד ידו נטויה להיות לאבן נגף בזה והוא מושל בכל עסקי הגראף ולא בכל יומא מתרחיש שיזכו בדין והמשטין מחפש לעשות כמה מכשולות לבית הכנסת ורוצה לבנות מצד של בית הכנסת בית לימוד לתינוקות של א"י ובזה יהיה מכשול גדול כי יפגעו היהודים בצאתם מבית הכנסת את נערי א"י ויתגרו בהם הנערים, ועתה שלח הפרפעקטיל אחר היהודים ודבר אתם ואמר דעו כי לבסוף מרה תהיה באחרונה כי הבית הכנסת סמוך לבית תפלתם של א"י ופן יקרה איזה ריב בצאת אלו ואלו וסוף יקחו מהם הבית הכנסת ולא יהיה להם שום בית הכנסת ולכן הוא רוצה לבנות להם בית הכנסת במקום אחר מרווח בנין מהודר ויותר גדול מבית הכנסת הזאת. כי באמת בימים נוראים בבוא כל בני הכפרים הסמוכים לשמה הנה המקום קטן מהכיל וגם הבנין הוא בנין ישן והוא יבנה בנין חדש והכל על הוצאות הגראף והמה ישלמו לאחדים לזמן זמנים טובא והבית הכנסת יניח להם למכרו ליהודים לבית דירה ובזה ישבו בטח ואם לא ישמעו לעצתו אזי מרה תהיה באחרונה:

ועתה הוא שואל כי יש שם באותו יום שוק גדול ומתאספים שם ממקומות רחוקים ואולי יש לו דין כרכים. ואמנם המתאספים ביום השוק אינם באים לבית הכנסת להתפלל. הנה מרוב הטרדות לא אאריך רק הנראה לענ"ד. דלו יהיה שבית הכנסת הישן הוא בית הכנסת של כרכים ואמנם כיון שיש בהחומות בקעים ותיוהות וצריך הוצאה רבה לתקן אין בני הישוב הזה מחוייבים להוציא הוצאות גדולות על הספק שיש סכנה שיניחו מעותם על קרן צבי כי יש לדאוג פן המשטין יגמור מזימותיו. ולכן יכולין עכ"פ לבנות להם בית הכנסת אחר במקום מרווח ובטוח ומה גם כיון שבאמת המקום ההוא קטן בימים נוראים יבנו בית המספיק לכולם ואחר שיגמר הבית הכנסת החדש ויתפללו שם שוב ממילא לא יוכלו להתפלל בהישן כי בודאי השר לא יסבול להניח להם שתי בתי כנסיות ואז כיון שלא יהיה להם יכולת להתפלל בהישן אפילו של כרכים יוכלו למכרו כמבואר במג"א בסימן קנ"ג ס"ק י"ב בשם המבי"ט ואז ימכרוהו שבעה טובי העיר במעמד כל אנשי העיר לבית דירה והלוקח יכול להשתמש בו כרצונו והמעות שיקחו מזה ישלמו על הפרעון בנין החדש. זה הנלפענ"ד והיה זה שלום כנפשו ונפש א"נ הד"ש:

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - או"ח סימן י"ט

Az Örökkévaló segítségével, Prag, tammuz hó 8, a hét első napján, 547, a kis időszámítás szerint.¹ Válasz. Teljes békesség az éjjeleket nappallá tévőknek. Mértékei tökéletesek. Tisztelt és szeretett drága jóbarátom, a nagy rabbi, erőd és csodálatos torony, tisztelt tudós, tanítónk, R. *Szender* – világítson és sugározzon fénye –, *Szerdahel*² szent község – őrizze őt Sziklája – rabbinikus bíróságának feje.

Levelét megkaptam. De mivel ugyanakkor más kérdések is érkeztek, méghozzá távoli helyekről, amelyek sürgősebbek, ezért előrevettem a sürgősebbet. Csak most, mikor kicsit ráérek, láttam levelét és kérdését a községe közelében lévő város zsinagógájának ügyében, melynek falaiban több hasadék van, és javítása hatalmas kiadást igényel. Azonban a zsinagóga fennmaradása jelenlegi helyén és területén kétséges. Viszályt szítók támadtak, mivel egy nem zsidó templom szomszédságában van, és a *pirfekt* úr³ már fellépett, és le akarta bontani a zsinagógát, de a település lakói ellenálltak. A gróf úrnál – növekedjék a dicsősége – sikert értek el, és engedélyt kaptak. De a viszályt szítónak (*mastin*) még ki van nyújtva a karja, hogy a botlás kövévé⁴ legyen ebben: ő befolyásos a gróf minden ügyében, és nem minden nap esik meg, hogy (a lakosok) sikert érnek el a döntésben. A viszályt szító igyekszik akadályokat támasztani a zsinagógának, és a zsinagóga mellett iskolát akar építeni nem zsidó gyerekeknek, ami nagy kárt okozna, mivel a zsidók a zsinagógából kijövet a nem zsidó suhancokkal találkoznának, és a suhancok beléjük kötnének. Most a *prefektil* a zsidókért küldött, és beszélt velük, és azt mondta: “Tudjátok meg, hogy keserűség lesz a vége”,⁵ mivel a zsinagóga a nem zsidók templomának szomszédságában van, és ha valami vita támadna ezek és azok kijövelekor, akkor végül elveszik a zsinagógát tőlük, és nem lesz nekik semmilyen zsinagógájuk. Ezért ő építeni kíván számukra egy zsinagógát más, tágas helyen, díszes épületet, a mosta-

¹ 547 tammuz 8 = 1787. június 24, vasárnap.

² Dunaszardahely.

³ Pirfekt: prefektus, elöljáró; alább *prefektil* alakban is.

⁴ Jes. 8,14.

⁵ II. Sam. 2,26.

ni zsinagógánál nagyobbat. Hiszen valóban, a félelmetes napok idején,⁶ amikor a környező falvak lakói eljönnek oda, a hely szűk a befogadásukra. Az épület maga is öreg, ő pedig újat épít, és mindezt a gróf költségén, amit majd apránként, hosszabb idő alatt fizetnek vissza. A zsinagógát⁷ eladhatják zsidók számára lakóépületül, és nyugalomban lakhatnak benne. De ha nem hallgatnak a tanácsára, akkor keserű vége lesz.

Most ön azt kérdezi, hogy van azon a településen egy nagy vásárnap, amelyre összegyűlnek távoli helyekről, így esetleg a városok törvénye (*din kerakhim*)⁸ vonatkozik rá. Azonban a vásár napján összegyűlők nem mennek a zsinagógába imádkozni. A sok elfoglaltság miatt nem nyújtom hosszúra, csak ami szerény véleményem szerint kitűnik. Ha a régi zsinagóga városi zsinagógának minősülne is, azonban a falain hasadások és romlások vannak, és javítása hatalmas kiadást igényel. Ennek a településnek a lakói pedig a bizonytalanság miatt nem kötelesek a nagy költségeket kifizetni, ugyanis fennáll a veszélye annak, hogy szarvas agancsára teszik a pénzüket,⁹ hisz tartani kell attól, hogy a viszályt szító véghez viszi a fondorlatait. Ezért mindenestre építhetnek maguknak másik zsinagógát egy tágas és biztonságos helyen, és mivel valóban szűk a hely a félelmetes napok idején, építsenek mindannyiuk számára elegendő nagy épületet. Amikor elkészül az új zsinagóga, és már ott imádkoznak, magától értetődően nem imádkozhatnak majd a régiben, mert a földesúr bizonyosan nem tűri el két zsinagóga meghagyását. Vagyis akkor, mivel nem lesz lehetőségük a régiben imádkozni, még a MABIT¹⁰ nevében idézettek szerint is eladhatják a városlakók, mint kifejtve található a *Magen Avraham*-ban (no. 153, a 12. alpont): “eladja azt a város hét vezetője a város minden lakosának jelenlétében lakóháznak”. A vevő használhatja igénye szerint, az ebből szerzett pénzt pedig fordítsák az új épület törlesztésére. Ez szerény véleményem szerint, és legyen békesség magával, a megbecsült férfival. Az üdvözlés szava.

• MEGJEGYZÉS

Landau megfogalmazása, hogy egy Dunaszerdahelyhez közeli város zsinagógájáról van szó, meglehetősen bizonytalan. Elképzelhető, hogy már Meisels sem nevezte meg pontosan a kérdésében, hisz a döntés szempontjából ez a helyi viszonyokban járatlan Landaunak indifferens. De mint a II: EE 124 (#24) responsum is mutatja, valószínűbb, hogy csak Landau nem ismétli meg a konkrétumokat. Ténylegesen közeli települések, ahol a 18. század harmadik harmadában már zsinagógával bíró zsidó község élt: Nagymagyar (Magendorf / Veľký Mager) és Tejfalú (Milchdorf / Mliečno).

⁶ Félelmetes napok (*jamim noraim*): az őszi nagyünnepek időszaka, az újévtől (*ros ha-sana*) *jom kippur*-ig (tisri 1–10) tartó 10 nap.

⁷ Értsd: a jelenlegi épület.

⁸ Városok törvénye (*din kerakhim*): eltérő a halákhikus helyzete a csak a helyiek által használt (birtokolt) falusi zsinagógának és a mások (elsősorban a vonzáskörzetben élők) által is látogatott zsinagógának. Utóbbit, tekintettel a külső használók jogaira, a helyi község nem adhatja el. (Lásd *bMegilla* 26a; *Sulhan arukh*, OH 153, 7. bek.)

⁹ “Szarvas agancsára teszik a pénzüket”: bizonytalan kimenetelű, megalapozatlan üzletbe fognak, könnyen elveszítik a pénzüket (*bKetubbot* 107b).

¹⁰ MABIT: Mose ben Joszef Trani (1500–1580), a Cfátban (Száfed) működő nagy rabbik egyike. Itt idézett döntvényében úgy foglalt állást, hogy ha már használaton kívüli zsinagógáról van szó, akkor abban az esetben is eladható, ha “városi zsinagóga”: *SuT MABIT*, III, no. 143. Személyéről lásd Grünhut Lázár, “Mózes ben Josef di Trani: Egy XVI. századbéli saffet-i [Száfed / Cfat] tudós jellemképe”, *IMIT Évkönyv*, 1910, pp. 129–141; magyar vonatkozású döntvényét hozza Shlomo J. Spitzer – Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez, a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris, 2003), pp. 352–354, #83.

HAGYATÉKI ÜGY, KISKORÚ ÖRÖKÖSÖKKEL

1787–1788

Nbj II: HM 25–26

IRODALOM

- Eckhart Ferenc, *Magyar alkotmány- és jogtörténet* (1946, új kiadásban, Budapest: Osiris, 2000), p. 274
- Kestenberg-Gladstein, Ruth, *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern, I: Das Zeitalter der Aufklärung, 1780–1830* (Schriftenreihe Wissenschaftlicher Abhandlungen des Leo Baeck Instituts, 18/I) (Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1969), I/B. fejt., különösen pp. 66–67
- Reich, Ignaz, *Beth El. Ehrentempel verdienter ungarischer Israeliten, I.* (Pest: Aloiz Bucsánszky, 1868), pp. 123–127
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiél prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó közösségek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), p. 9
- Schereschewsky, Ben Zion, “Apotropos”, in: *Encyclopaedia Judaica*, III (Jerusalem: Keter, 1972), col. 218–222
- Vadász Ede, “Adalékok a Wahrmann, Szófér (Schreiber), gorlicei Weiss és Fischmann családok származási adataiból; a családok kiválóbbjainak életrajzaihoz is”, *Magyar-Zsidó Szemle*, 24 (1907), pp. 328–329
- Venetianer Lajos, *A zsidóság szervezete az európai államokban* (Budapest: Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1901), pp. 61–63, 198–200

Wahrmann, Izrael ben Salamon Szegal (1755–1826). Óbudai származású, tanulmányait Ronhoncon (Elazar Kallirnál), Pozsonyban (Meir Barbynál) és Prágában (Zerah Eidlitznél) végezte. Házassága után egy évig Posenben (ma: Poznań, Lengyelország), majd rövid ideig (1785 után) Bodrogkeresztúron rabbi. 1796-tól élt Pesten, ahol 1799-ben rabbinak választották. Ezután haláláig Pesten működött, az ő nevéhez és időszakához köthető a pesti zsidó közösség alapvető intézményrendszerének kiépítése. Nyomtatásban mindössze néhány németre fordított alkalmi beszéde jelent meg: *Predigt zur Erweckung der Mildthätigkeit seiner Gemeinde gegen die durch den Krieg verunglückten Provinzen* (Pesth, 1806), *Patriotische Blume zur Siegesfeyer, welche von der isr. Gemeinde zu Pesth gehalten wurde* (Pesth, 1814), *Andachtsübung der Israeliten der kön. Freystadt Pesth* (Ofen, 1814).

a) Wahrmann Izraelnek, Bodrogkeresztúrra

1787

Nbj II: HM 25

ב"ה פראג ערב סוכות תקמ"ח לפ"ק:

תשובה את החג יחוג וכו' לכבוד הרב המופלא ומופלג מו"ה ישראל סג"ל אב"ד דק"ק קערעסטוהר:

מכתבו קבלתי ויען בימים האדירים הנוראים ועול הציבור עלי ביותר וגם שערי דמעה אינם ננעלות וראשי כבד עלי לכן לא עיינתי בשאלות הבאים כי אם בדברים הנחוצים ביותר וגם

נודמנו אז שאלות בעסקי גיטין ונתתי להם משפט הקדימה ולא עיינתי בדבריו עד היום ואף שגם היום טרידנא במילי דמצוה שהזמן גרמא סוכה וארבעה מינים אמרתי הואיל וזוטר הוא לא אחמיצנו עוד: והנה שורש שאלתו עשיר אחד שבק חיים וגם הניח ברכה אחריו ואמנם גם הוא חייב לאחרים ובאו שני אחים שותפים סוחרים אשר המנוח היה תמיד עסקו עמהם ואמרו שני אחים הנ"ל שהמנוח חייב להם סך מסויים בעד סחורות שלקח מהם בהקפה והראו פנקס שלהם רשום בו מה שלקח המנוח ע"פ שפעציפיקאציאן מפורש כל מין ומין והמנוח חתום תחת השפעציפיקאציאן רק בין הרשימה ובין החתימה היה ריוח נייר חלק בלי כתב כמו ארבע וחמש שורות ובתוך המרחק הנ"ל היה כתוב פרעון מהמנוח סך חמשים זהובים. והנה מעלתו שואל אם מוציאין מהיתומים ע"פ כתב הזה: (...)

לכן נלענ"ד דאם הפנקס יברור כמו שכתבתי נאמן התובע בשבועה חמורה שלא נפרע. אלא שאף שאנו מדמין לא נמהר להחליט להוציא מן היתומים וטוב לפשר דינא ביניהם וזהו טובת היתומים כי לפי הנראה העיקר שחייבים מן הדין ובפרט בערכאות התובע מוציא מן היתומים אלא שאעפ"כ אין זה נקרא דינא דמלכותא וכמה דינים הם שלא ע"פ דין שלנו וכי בשביל זה בטלו ח"ו דינינו, ואנחנו מצפים בכל יום שאדוננו הקיסר החסיד יר"ה יתן רשות ליהודים שידונו זה עם זה בדיני ישראל:

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - חו"מ סימן כה'

Az Örökkévaló segítségével. Prag, a szukkotot megelőző nap, 548, a kis időszámítás szerint.¹ Válasz. Az ünnepet ünnepelje stb. A csodálatos és nagy tudású rabbinak: tanítónk, R. Jisrael Szegal, *Keresztulhr* szent község rabbinikus bíróságának feje.

Levelét megkaptam. De mivel a hatalmas, félelmetes napok idején² van rajtam leginkább a gyülekezet igája, és a könny kapui nem zárulnak be, ez foglalt le, így bele se néztem az érkező kérdésekbe, csak a legsürgősebb ügyekbe. Akadtak akkor válási ügyekben is kérdések, és azoknak adtam törvényt elsőnek, a maga szavaiba pedig máig bele se néztem. Sőt, még ma is a kötelezettségeinkkel foglalatostoktunk – a szukkotai sátorral és az ünnepi csokorral³ –, amire az időpont az ok. De mivel apróság, nem halogatom már tovább. Kérdésének eredete, hogy egy gazdag ember meghalt, és örökséget is hagyott maga után, igaz, adósa is maradt másoknak. Jött két fivér, kereskedőtársak, akikkel az elhunytnak állandó üzleti kapcsolata volt. Azt állította az említett két fivér, hogy az elhunyt tartozott nekik egy bizonyos összeggel árucikkért, amelyeket hitelbe vett tőlük. Megmutatták a könyvelésükben (*pinkasz*) feljegyezve, hogy mit vett az elhunyt, tételesen részletezve minden fajtát, és az elhunyt által aláírva a részletezés (*specifikacion*) alatt. Azonban a felsorolás és az aláírás között volt négy-öt sornyi üres hely a lapon, és az említett hézagba beleírva "kiegyenlítés (*peraon*) az elhunyttól 50 aranypénné". Most azt kérdezi méltóságod, hogy ezen írás alapján kötelezhető-e az árvák. (...)

Ezért szerény véleményem szerint, ha a könyvelést megvizsgálja, úgy, ahogy leírtam, akkor a követelő szigorú eskü által igazolódik, hogy nincs kiegyenlítve (a követelése). Azonban ha így gondol-

¹ 1787. szeptember 26, szó szerint *szukkot* (elő)estéje szerepel, de itt bizonyosan nem az esti órákat kell alatta értenünk, hanem az egész napot. Hisz az esti órákban már nem írhatott a rabbi.

² Félelmetes napok (*jamim noraim*): az őszi nagyünnep idősza, újévtől engesztelő napig (tisri hó 1–10).

³ Szó szerint: négyféle, azaz négy növényből összeállított csokor, mely szukkot ünnep előírt kelléke (lásd Lev. 23,40).

juk is, ne siessünk döntést hozni és behajtani az árváktól. Jobb megegyezést találni köztük. Ez épp az árvák érdeke, mert úgy tűnik, hogy a törvény őket kötelezi, főképp ha a követelő világi bíróság (*arkaot*) által hajtja be az árváktól. Ugyanis annak ellenére, hogy nem nevezik a királyság törvényének (*dina de-malkhuta*), és néhány törvényük eltér a mi törvényunktől, és emiatt törölték el – Isten ne adja – a törvényeinket; minden nap reméljük, hogy urunk, a jóságos császár⁴ – növekedjék a dicsősége – engedélyt ad a zsidóknak, hogy egymás között Izrael törvényei szerint ítélkezzenek.

b) Cvi Hirs Löwnek, Abaujszántóra

1788

NbJ II: HM 26

שנית על ענין הנזכר ב"ה פראג יום ב' ה' שבט תקמ"ח לפ"ק.
תשובה שלום להאי צורב. העוסק בחוקי חורב, הוא כבוד אהובי המופלא מוהר"ר הירש אב"ד דק"ק סנטאב נ"י.

מכתבו קבלתי אתמול. והנה ראיתי שעל התשובה ששלחתי לק"ק קרעסטוהר זה יותר משלשה ירחים הוא בא לפקפק. ידע כי מה שפסקתי הוא נכון ומיניה לא אזוע (...) וכו' הכל כמו שכתבתי שם. (...)

ומה שתמה על מה שכתבתי שאף שאנו מדמין לא נמהר להחליט להוציא מן היתומים טוב לפשר ביניהם וזהו לטובת היתומים, וע"ז תמה מעלתו הלא יתומים לא מקרי כי אם קטנים כמבואר בסימן ר"צ וא"כ אם אני חושב שהם קטנים איך יפרע המלוה מהם אפילו בשבועה שאין נזקקין לנכסי יתומים קטנים. הנה בזה צדקו דבריו לפי המבואר בסי' ר"צ אבל למה לא שם לבו למה שמבואר ביו"ד סי' ק"ס סעיף י"ח בהג"ה שכל זמן שלא הגדיל עד שידע לעסוק במעותיו כדרך שאר אנשים דינו כיתום שמותר ליתן מעותיו בשבילו קרוב לשכר וכו' יעיין שם, א"כ אף שהוא כבר בן י"ג שנים מצוה להתעסק עבורו למנות לו אפוטרופוס והא דאי שלענין אין נזקקין לנכסי קטן הוא דוקא קטן ממש שאינו בן י"ג שנים אבל כשהוא בן י"ג שנים אף שאינו יודע עדיין לעסוק במעותיו ודאי שנזקקין לנכסיו לפרוע למי שיש לו חוב על מעותיו ובענין זה כתבתי שהוא לטובת היתומים למצוא פשר. וגם בלא"ה אני תמה עליו וכי הוא נתגדל ביער או במדבר ואינו יודע נימוסי המדינה וחוקי המלכות שתיכף שמת אחד מחוייבים המנהיגים אם יש להם חירות למשפט ובאם לאו אז העירוני מחוייבים להעמיד אפוטרופוס על העזבון עד שיגדלו היתומים כפי נימוסיהם דהיינו הזכר לכל הפחות בן שמונה עשרה שנים שלימות והנקבה לא יספיק זה הכל כפי נימוסיהם ואם מוסרים להיתומים קודם גדלות שלהם בנימוסיהם כל מה שיופסד ביד היתומים חייבים המנהיגים או העירוני לשלם מכיסם. וא"כ על כרחנו מחוייבים אנחנו להעמיד אפוטרופוס עד זמן ההוא וכי בשביל זה לא נזקק לנכסיהם אחר שהגיעו לשני גדלות ע"פ התורה ואם הוא לטובתם להתפשר האפוטרופוס עושה מה שהוא לטובתם: (...)

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - חו"מ סימן כו'

⁴ "A jóságos császár": II. József (1780–1790).

Másodszorra az említett ügyről. Az Örökkévaló segítségével. Prag, hétfő, sevát hó 5, 548, a kis időszámítás szerint.⁵

Válasz. Békesség ennek a tudósnak. A Hóreb törvényeivel foglalkozó, aki tisztelt Szerettem, csodálatos tanítónk és mesterünk R. Hirs, *Szantov* szent község rabbinikus bíróságának feje, világítson fénye.

Levelét tegnap kaptam meg. Láttam, hogy az immár több mint három hónapja Keresztúr szent községbe küldött válaszmóról jött vitázni. Tudja meg, hogy amit ítéltem, az helyes, és attól nem térek el. (...) Minden úgy van, ahogy ott leírtam. (...)

Ami a csodálkozását illeti az általam leírtakkal kapcsolatban, miszerint “Ha így gondoljuk is, ne siessünk döntést hozni és behajtani az árváktól. Jobb megegyezést találni köztük. Ez épp az árvák érdeke...” Méltóságod ezen csodálkozik, mivel árvának nem nevezünk más csakis a kiskorúakat, mint ezt kifejti a (*Sulban arukh*, HM) no. 290. Tehát ha azt feltételezem, hogy kiskorúak, akkor hogyan hajthatná be tőlük a hitelező akár esküvel is, hisz kiskorú árvák vagyona felett nem rendelkezünk. Nos, ebben igaz van a no. 290-ben kifejtettek alapján, de miért nem vette figyelembe azt is, ami a *Haggabot*-ban van, a (*Sulban arukh*) *Jore dea* rész, no. 160, 18. bekezdésénél? Eszerint mindaddig, amíg fel nem nő annyira, hogy a pénzt maga tudja kezelni, mint más férfiak, addig az árvák törvénye vonatkozik rá, hogy a pénzt szabad kamatra kiadni stb., lásd ott.⁶ Azaz akkor is, ha már 13 éves, kötelező foglalkozni vele, kinevezni számára gyámot (*apotroposz*). Ugyanis az a szabály, hogy kiskorú vagyona felett nem rendelkezünk, az a tényleges kiskorúra vonatkozik, aki még nincs 13 éves. Azonban ha már betöltötte a 13 évet, de még nem tudja a pénzt kezelni, akkor igenis rendelkezünk a vagyona felett, törleszteni annak, aki felé pénztartozása van. Ebben az értelemben írtam, hogy az árvák érdeke megegyezést találni. De egyáltalán nem csodálkozom magán, hisz erdőben vagy pusztán nőtt fel, és nem ismeri az ország normáit (*nimuszé ha-medina*) és a királyság törvényeit (*bukké ha-malkhut*). Eszerint valakinek a halála után, ha van szabadságuk az ítékezésre, akkor az előljárók, ha nincs, akkor a városlakók kötelesek gyámot állítani a hagyatékhöz, amíg az árvák felnőtte nem válnak az ő normáik szerint. Ez azt jelenti, hogy a fiú legalább a tizennyolcadik évét tölti be, a lány pedig az ő normáik szerint egyáltalán nem alkalmas erre. Ha pedig az ő normáik szerinti nagykorúság előtt adják át az árváknak, akkor mindazt, amit az árvák kezében veszít az értékéből, az előljárók vagy a városlakók saját zsebükből kötelesek megtéríteni. Ennek megfelelően kötelesek vagyunk gyámot állítani arra az időre, és ezért nem rendelkezünk a vagyonuk felett az után sem, hogy elérik a Tóra szerinti nagykorúság éveit. Ha a megegyezés az érdekük, a gyám majd aszerint cselekszik, ami az érdekük. (...)

• MEGJEGYZÉS

A szomszédos Abaújszántó rabbija, Cvi Hirs Löw⁷ néhány hónappal a Wahrmannak küldött válasz után vitába szállt Landaunak a hagyatéki ügyben hozott döntésével. Landau azonban e levélben igen határozottan visszautasítja Hirs felvetését, és kemény szavakkal felrója neki, hogy műveletlen és tájékozatlan az ország jogi, illetve szokásjogi rendszerében. Az országos jog felől való tájékozottság azután vált kiemelt jelentőségűvé, hogy II. József az 1783-ban és 1785-ben kiadott

⁵ 548. sevát hó 5 = 1788. január 14.

⁶ *Haggabot* (“Magyarázatok”), R. Mose Iszerlesz (1525–1572) kommentárja a *Sulban arukh*hoz.

⁷ Életrajzát lásd #31.

rendeleteivel⁸ megszüntette a zsidóság korábban széles körű bíraskodási autonómiáját. A zsidó vallási törvények eltörlésére hivatkozik Landau a Wahrmann-nak címzett döntése végén, egyben kifejezve reményét, hogy II. József idővel talán visszaadja a belső bíraskodás lehetőségét.⁹ A rendeletek előírása szerint a rabbik nem hozhattak egyetlen ügyben sem olyan döntést, amely ellentkezett a nyilvános (országos) jogi normákkal. Ennek betartásához azonban a rabbiknak a halákha mellett ismerniük kellett volna ezeket a normákat is, hogy képesek legyenek a kétféle jogi, illetve társadalmi szabályrendszer összeegyeztető, de legalább egyiket sem sértő megoldást találni.

Jelen esetben egy a 13. évet betöltött, de 18 év alatti örökösről van szó, akitől az elhunyt egykori üzleti partnerei a hátrahagyott adósságát kívánják behajtani. A 13. életév betöltése a zsidó jog szerint a kiskorúság végét jelenti (*bar-micva*). Azonban – mint Landau rámutat – az is előírás, hogy mindaddig, míg nem tudja vagyonát felnőttként kezelni, változatlanul kiskorúnak számít. Landau ezen a ponton köti össze a két normarendszert, az országos jogból ismert 18. év betöltését tekintve annak az (eredetileg nem kijelölt) időpontnak, amíg biztosan nem tudja az örökös felnőttként kezelni a vagyonát, vagyis gyám kirendelése szükséges.

Az ügy érdekessége, hogy Landau is járatlannak bizonyult “az ország normáit és a királyság törvényeit” illetően, ugyanis – a birodalom más területeitől eltérően – Magyarországon ekkor még sok vonatkozásban a Werbőczy által a Tripartitumban összefoglalt szokásjog volt érvényben.¹⁰ Eszerint a férfiak 24, a nők 16 éves koruktól voltak nagykorúak.¹¹ (A jog megkülönböztette még a 12. évtől a rendelkezési képességet (például végrendelkezés) és a 7. életévtől a korlátozott cselekvőképességet, de ezek jelen esetben nem relevánsak.)

Landau azon megjegyzése, hogy “ha van szabadságuk az ítélezésre, akkor az előjárók, ha nincs, akkor a városlakók kötelesek gyámot állítani a hagyatékhoz”, a gyámhatósági jogok gyakorlásának (gyám kijelölése, az örökölt vagyonnal való gazdálkodás felügyelete) különbségeire utal az eltérő jogi helyzetű településeken. A tárgyalt korban Magyarországon a legmagasabb szintű gyám a király volt (*principis tutela*, “fejedelmi gyámság”), de helyette a gyámhatósági jogokat a vármegye, szabad királyi városokban pedig a város előjárói gyakorolták.¹²

⁸ Venetianer Lajos, *A zsidóság szervezete az európai államokban* (Budapest: Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1901), pp. 61–63, 198–200. (A rendeletek kelte: 1783. augusztus 25, 1785. április 18, 1785. május 23.)

⁹ Lásd #29 végén.

¹⁰ A magyar jogtörténeti vonatkozások tisztázásában dr. Pozsár-Szentmiklósy Zoltán volt segítségemre.

¹¹ *Tripartitum*, I. rész, 111. cím, 2. §.

¹² *Tripartitum*, I. rész, 115. cím.

ÁRADÓ FOLYÓK, JÁRHATATLAN UTAK

Cvi Hirsnek, Abaújszántóra

NbJ II: HM 56

IRODALOM

- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó közösségek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), p. 24
- Szász Stessel, Zahava, *Wine and Thorns in Tokay Valley: Jewish Life in Hungary. The History of Abaújszántó* (Madison, NJ: Fairleigh Dickinson University Press – Cranbury, NJ: Associated University Presses, 1995)

Cvi Hirs Löw ha-Lévi (?–1797). Lengyelországi születésű, korábban Aszódon és Bodrogkeresztúron, később Vilmányban rabbi. Abaújszántói működése 1772 körül kezdődött és az 1790-es évek elején ért véget. 1787-ben ő volt az Abaújszántón II. József rendelete nyomán létrehozott nyilvános zsidó iskola felügyelője is. Nyomatásban megjelent homiliáinak és Talmud-magyarázatainak kötete: *Erec Cvi* (“Ékes föld”, Dan. 11,16) (Munkács 1887).

תשובה שלום לכבוד הרב המאור הגדול כבוד מוהר"ר הירש נר"ו אב"ד ור"מ דק"ק סאנטאב. אשר שאל באחד ששכר מחבירו סוס לרכוב עליו למקום פלוני ולחזור ואמר לו שהוא רחוק כ"ב פרסאות וכן הוא באמת ואמנם נתעכב בדרך בהליכתו ובחזרתו שלשה שבועות מחמת שנתגדלו הנהרות ממי הגשמים בכמה מקומות בדרך הזה ואמנם בעת שאין הנהרות מתרבים אז הרגילות לילך הדרך ההוא בהליכה ובחזרה רק זמן שבעה ימים והמשכיר טוען שישלם לו השכירות על חז שלש כפי עכובו בדרך שהיה על חז שלש באשר שהוא המשכיר מעולם לא הלך בדרך ההוא ואיננו בקי בו ולא היה יודע שיש שם נהרות שרגילים להתגדל והשוכר שרגיל ובקי במקומות ההם ששם ארץ מולדתו היה לו לגלות להמשכיר שיש נהרות שם שרגילים להתגדל. והשוכר השיב כן הדבר שידעתי שהנהרות ההם רגילים להתגדל אך סברתי כשם שכאן נעצרו הגשמים זה ימים רבים כן ג"כ מסתמא גם שם לא ירדו ריבוי הגשמים ולא יתגדלו הנהרות ולכך לא הודעתך כלום מהתגדלות הנהרות. והביא מעלתו הדין המפורש בס"י ש"י סעיף ג' שאם רגיל להתגדל והשוכר יודע ענין הנהר ולא המשכיר פסידא דשוכר. ואמנם הקשה על זה ממה שפסק בסוף סימן ש"ז שאין דין שבת בבהמה: (...)

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - חו"מ סימן נו'

Válasz. Békeség a nagy fényű rabbinak: tisztelt tanítónk és mesterünk R. Hirs – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes – *Szantov* szent község rabbinikus bíróságának feje és jesivájának vezetője.

Amit kérdezett valaki (*ehad*) ügyében, aki a társától lovat bérelt, hogy ellovagoljon rajta egy bizonyos helyre és visszatérjen. Azt mondta társának, hogy (ez a hely) 22 *parsza*¹ távol-

¹ Hosszmérték, lásd Megjegyzés.

ságban van, és valóban így is van. Azonban az úton mentében és visszatértében mégis három hetet időzött, mivel az út néhány pontján az esővíztől megáradtak a folyók. Olyan időben, amikor a folyók nem növekednek meg, ezt az utat oda és vissza hét nap alatt szokás megtenni. A bérbeadó most azt követeli, hogy fizessen neki háromszoros bérleti díjat, az úton való időzése szerint, ami háromszoros volt. Ugyanis, ő, a bérbeadó még sosem járt azon az úton, nem ismerős ott, nem is tudta, hogy arra olyan folyók vannak, amelyek meg szoktak áradni. Ellenben a bérlő, aki jártas azokon a helyeken, ahol szülőhelye is van, fel kellett volna, hogy fedje a bérbeadó előtt, hogy vannak ott folyók, amelyek meg szoktak áradni. A bérlő azt válaszolta: “Valóban úgy van, hogy tudtam, hogy azok a folyók meg szoktak áradni, de azt gondoltam, hogy amint itt sok napja megszűntek az esők, bizonyára ott se hullott sok eső, és nem áradnak a folyók. Ezért nem tudattam veled semmit a folyók áradásáról.” Méltóságod idézi az előírást, ahogy ki van fejtve, no. 310, a 3. bekezdésben,² hogy ha (a folyó) rendszeresen megárad, és a bérlő ismerte a folyót, de a bérbeadó nem, akkor bérlőé a kár. Azonban nehezíti ezt az, amit a no. 307 végén dönt,³ hogy az állatok esetében nem jár kártérítés a kiesett idő miatt (*din sevet*). (...)

• MEGJEGYZÉS

Tórai előírás (Ex. 21,18-19), hogy ha egy ember sérülést okoz másnak, akkor köteles meggyógyíttatni, a kiesett időre pedig kártérítést adni. Ezt a parancsot bontják ki, értelmezik úgy a Misna (*mBava kamma*, VIII, 1), illetve a Talmud (*bBava kamma*, 85b) tekintélyei, hogy a fizetendő kártérítés öt összetevőből áll: *nezek* (értékcsökkenés maradandó testi károsodás esetén), *caar* (fájdalomdíj az elszenvedett testi fájdalomért), *rippuj* (gyógykezelés költségei), *sevet* (a betegség alatt kieső munkabér pótlása) és *boset* (a megszégyenítés kárpótlása). Azonban haszonállatokban tett kár esetén csak két szempontot kell figyelembe venni: az értékcsökkenést és a gyógyíttatást, tehát az állat kiesett idejének munkabérét, hasznát nem kell külön megfizetni. Az ügyben azonban Landau mégis a bérbeadó javára dönt, arra a szempontra téve a hangsúlyt, hogy a bérlő ismerte az útvonalat, számolnia kellett volna az akadályoztatással, várakozással. Tehát a teljes időszakra kell bérleti díjat fizetnie, nem csak azokra a napokra, amikor ténylegesen használni tudta az állatot.

Az eset, legalábbis Landau interpretálásában, nem bővelkedik a részletekben. Nem tudjuk, hogy a ló bérlője hová utazott, azt is csak valószínűsíthetjük, hogy Abaújszántóról indult. A Felső-Tisza vidékének, a Hernád, Bodrog vagy Sajó folyó környékének árvizes jellege természetesen ismert. A 22 *parsza* távolság körülbelül 100–110 kilométernek felel meg (lásd alább). Abaújszántótól ilyen távolságra fekszik Homonna, Ungvár, Beregszász, Nagykároly, Gyöngyös – hogy csak néhányat említsünk a lehetséges úticélok közül –, és a korabeli természetföldrajzi és útviszonyokat ismerve szinte bármelyikről feltehetjük, hogy az odautazás ideje a tervezett háromszorosára nyúlt.

A *parsza* mint hossz mérték a zsidóságnál a talmudi korban jelent meg, a perzsa *paraszangá*-ból ered. Egy *parsza* általában 4 mérföldnek (*mil*), vagyis 8 000 *amma*-nak felelt meg. Az *amma* (könyök) feltételezett hosszától függően (50–65 cm), egy *parsza* 4–5,5 kilométernyi távolságnak számítható. Azonos eredményre jutunk abból a megközelítésből is, hogy egy *parsza* 30 *stadion*-nak (görögöknél használatos hossz mérték, stadion-hossz) felel meg.

² *Sulban arukh*, HM 310, 3.

³ *Sulban arukh*, HM 307, 6.

Az eddigiekkel szemben #3-ban a Smuel Falk nevű tanú a *parszá*-t az egy nap alatt megtehető távolságként használja, legalábbis erre utal, hogy a Pápa és Óbuda közötti 160 kilométernyi távolságot 7 *parszá*-nak mondja (így 1 *parsza* körülbelül 23 km), majd Óbuda Csomád körülbelül 25 km távolságát pedig további 1 *parszá*-nak. Ezért választottuk abban az esetben a járóföld kifejezést a *parsza* fordítására. (Lásd ott.)

HÁZASSÁGSZÉDELGŐ VERBÓI FÉRFI ESETE ASZÓDON

Samuel Budespitznek, Aszódra

1790 k.

NbJ II: EE 80

IRODALOM

- Komlós, Jehuda, "Aszód", in: Nathaniel Katzburg, et al., eds., *Pinkasz ha-kehillot Hungaria* (Jerusalem: Yad Vashem, 1976), pp. 160–161
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó közösségek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), p. 27
- Schereschewsky, Ben-Zion, "Mixed Marriages, Legal Aspects", in: *Encyclopaedia Judaica*, XII (Jerusalem: Keter, 1972), col. 168–169
- Vajda Béla, *A zsidók története Abonyban és vidékén* (Budapest: Czettel és Deutsch, 1896)

Budespitz / Budaspitz, Samuel (Weisz). 1789 és 1818 között volt rabbi Aszódon, ahol jesivát is alapított.

תשובה לכבוד אהובי הרב המופלג האלוף כבוד מוהר"ר שמואל נר"ו אב"ד ומו"ץ בק"ק אסאד: מכתבו קבלתי. ועל דברי תורה בא במעשה מקרה בלתי טהור שאירע בקהלתו שבא שמה נער מווערבווי בשמו שלמה בחזקת שהוא יהודי פנוי ודבר שם על לב אלמנה אחת שתנשא לו ואחר שישב שם שלשה שבועות נשאת לו בחופה וקידושין ואחר הנשואין לקח את הכל מידה וברח לו ועתה נודע הדבר שהוא מומר זה כמה שנים ויש לו אשה נכרית בווערבווי ואשה העלובה שנשאת לו תהיה מוכרחת להשאר עגונה כל ימיה אם לא ימצא לה תרופה לבטל הקידושין מתחלתן ולאחזו בדעת הי"א שהביא הב"י בסי' מ"ד בשם בעה"ט שמומר אין קידושיו קידושין, והביא מעלתו גם שאר סברות שי"ל בנדון זה לקולא: (...)

ומ"מ אומר אני ח"ו להקל בזה ואין רצוני להאריך בדברי פלפול של מעלתו כי אריכות הפלפול בזה הוא היזק רב וכאשר כתבתי בחיבורי נ"ב שם. וסיומא דפסקא שאשה זו אשת איש היא וכל זמן שלא תשיג גט מהמומר תשב עגונה, והיה זה שלום. דברי הד"ש:
הק' יחזקאל סג"ל לנדא.

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - אה"ע סימן פ'

Válasz Szerettemnek, a kiváló és nagy tudású rabbinak, tanítónk, R. Smuel – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes – *Aszod* szent község rabbinikus bíróságának feje és törvénytánítója.

Levelét megkaptam. A Tóra szavairól kérdez a tisztázatlan ügyben, amely községében esett meg. Eszerint érkezett oda egy ifjú *Verboi*-ból¹ Slomo néven, állítva, hogy ő nőtlen zsidó, és

¹ Verbó (Nyitra vm.).

ott egy özvegyasszonyt rábeszél, hogy menjen hozzá feleségül. Háromheti ottlakás után (az asszony) feleségül ment hozzá esküvői baldachin alatt (*be-huppa*), házasságkötési szertartással; de ő az esküvő után elvett mindent a kezéből, és elszökött. Most ismertté vált, hogy néhány éve elhagyta a hitét, és keresztény felesége van *Verboi*-ban. Így ez a szerencsétlen asszony, aki hozzám, kénytelen lesz *aguna* maradni egész életében, hacsak nem talál a számára gyógyírt oly módon, hogy a házasságot eleve érvénytelennek tekinti. Támaszkodhat ebben egyesek² véleményére, amelyet a *Bét Joszef* hoz (*Even ha-ezer*), no. 44,³ az *Ittur szerzője*⁴ (B'H"IT) nevében, miszerint "a hitehagyott esküvője nem esküvő". Hozott méltóságod további véleményeket is, amelyeket ebben a vitában figyelembe kell venni a könnyítés mellett. (...)

Mindenképp azt mondom, hogy Isten ments könnyíteni az ügyben! Nem szeretném megnyújtani a méltóságod fejtegetésnek szavait, mert az erről való okoskodás (*pilpul*) nyújtása sokat árt, egyébként pedig ahogy leírtam *Noda bi-Jehuda* munkámban.⁵ A döntés lezárása, hogy az a nő férjes asszony, és mindaddig, amíg nem szerez válólevelet a hitehagyottól, agunaként fog élni. Legyen ezzel békesség. Az üdvözlés szavai.

A kis Jehezkiel Szegal Landau.⁶

• MEGJEGYZÉS

Az *agunaság* fogalmát és a helyzet megoldásának lehetőségeit lásd #3, Megjegyzés. Mint erre ott is utalunk, Landau az összes többi idézett aguna-esetben az asszonyok számára kedvező (megengedő) döntésre hajlik, ebben az ügyben azonban a felmerülő eltérő vélemények ellenében is a többségi (szigorító) állásponton marad. Ezzel kilátástalan helyzetbe hozza / hagyja az özvegyet, aki bizonyára a gyors házasságkötésbe is azért ment bele meggondolatlanul, mert eredeti helyzete is igen nehéz volt. Válólevelet szerezni az özvegy vagyontárával megszökött házasságszedelgőtől, aki természetesen nem áll már a zsidó község ellenőrzése alatt: gyakorlatilag lehetetlen vállalkozás. (A kitért férfi családi állapotának ellenőrizhetetlenségéhez lásd még #35, Megjegyzés.)

Deut. 7,3 tiltása alapján a más népek fiaival vagy leányaival kötött vegyesházasság halákhikusan nem tekinthető házasságnak (*bKiddusin*, 68b), így felbontani sem kell ahhoz, hogy a zsidó fél egy új, érvényes házasságot köthessen. Azonban egy zsidó és egy kitért (vagy két kitért) fél közti házasság, ha a házasságkötés szabályos módon zajlott, érvényes: csak az egyik fél halála vagy válás bonthatja fel.⁷ E többségi állásponttal szemben fogalmazódott meg a "hitehagyott esküvője nem esküvő" vélemény, de Landau nem ezt tekinti döntése alapjának.

² Lit: "vannak, akik azt mondják".

³ *Tur*, EE 44.

⁴ *Ittur szerzője*: Jichak ben Abba Mari (12. század), a *Szefer ha-ittur szerzője*.

⁵ A megelőző, itt nem idézett bekezdésben megjelöli, hogy NbJ I: EE 88-ra utal.

⁶ Landau aláírása a rabbinikus hagyományban szokásos szerénységgel. Mivel a döntvények levélként fogalmazódtak, valószínű, hogy eredetileg mindegyik aláírással zárult.

⁷ *Sulhan arukh*, EE 44, 9

A MAKÓI MIKVE

Jehuda Leib Szegalnak, Makóra

1791

NBJ II: JD 138

IRODALOM

- Kecskeméti Ármin, *A csanádmegyei zsidók története* (Csanádmegyei Könyvtár, 16) (Makó: Nagy Gy. és Társa Könyvnyomda, 1929)
- Kotlar, David, "Mikveh", in: *Encyclopaedia Judaica*, XI (Jerusalem: Keter, 1972), col. 1534–1544
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), pp. 34–35

Jehuda Leib Szegal (?–?). Makói rabbi 1778 és 1824 között. Az ő idejében épült fel a község első zsinagógája. Irodalmi működésére nincs adatunk.

תשובה שלום לכבוד התורני המופלא מוה' יהודא ליב סג"ל מו"צ בק"ק מאקאו: מכתבו הגיעני ועל דבר המקוה שהיה עמוק מאוד והיו הנשים מתפחדות לרדת שם לטבול ולקחו כסא והעמידו לתוך המקוה וקשרוהו בחבלים כדי שיעמדו על הכסא בשעה שטובלות. יפה עשה שגער בהם. ואף שהיה מקום למצוא היתר ע"פ סברא אחת שכתב הב"י לפרש דעת הרמב"ם דוקא אם המים עוברים על הספסל וגזרו אטו לפעמים יעמידו הספסל במקום מוצא המים כו' ועל סברא זו נשען גם הט"ז בסימן קצ"ח לענין היתר הנסרים מ"מ הבו דלא לוסף מהיתר הנסרים ושם שייכים כמה סברות להיתר משא"כ ספסל שהוא מפורש במשנה בפ"ה ממקואות לאיסור שלא לעמוד על גביו ולטבול לא נסמוך על סברא חיצונית להתיר ויגער ויצוה ליטול הכסא תיכף מהמקוה:

ואשר שאל עוד על דבר המקוה שהמים נמשכים מן הגג ע"י צינור של מתכת ומשם למקוה. הנה אם הצינור הזה מחובר להחומה או לכותל בנין שמחובר בקרקע והצינור תחלתו נעשה לכך לחברו בקרקע אין כאן איסור שמעולם לא קיבל הצינור טומאה כלל. אבל אם מתחלה נעשה הצינור הזה בפ"ע שלא לצורך מחובר ואח"כ נמלכו לקבעו בגג ולחברו שם הרי הוא מקבל טומאה ואסור להמשיך דרך הצינור מים למקוה. ובש"ע בסימן ר"א סעיף מ"ח לא ביאר דבר זה לחלק בין היה עשייתו מתחלה לצורך מחובר או לא מ"מ הדין דין אמת שאין שום היתר רק באופן זה שנעשה מתחלתו לשם כך עיין בחיבורי נו"ב חיו"ד סימן צ"ד בסופו. ואמנם ראיתי במכתבו בסוף שהצינור הזה עשוי כמין דוד של נחושת הנה אם הדוד עשוי באופן שהמים נשארים בתוכו הרי הם פסולים מטעם שאובים והמקוה פסול אבל אם הדוד חלול ופתוח בתחתיתו לגמרי באופן שאינו מקבל מים כלל רק יורדים תיכף דרך שם למטה אז מותר. ובאופן אשר כתבת /כתבתי/ שנעשה מתחלה הכל לצורך מחובר ושהוא מחובר בחבור גמור להחומה. ולרוב הטרדא אקצר. דברי הד"ש:

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - יו"ד סימן קלח'

Válasz. Békeesség a csodálatos tudósnak: tanítónk, Jehuda Leib Szegal, *Makov* (M'K'VV) szent község törvénytartója (*more cedek*).

Levele megérkezett hozzám a mikve ügyében, amely nagyon mély, és a nők féltek lemenni oda megmerülni. Fogtak egy széket, beleállították a mikvébe, kötelekkel lekötözték, hogy majd ráálljanak a székre, amikor alámerülnek. Jól tette, hogy megszidta őket. Még ha volna is lehetőség engedélyezni azon érv alapján, amelyet a *Bét Joszef* (HB"J) ír¹ Rambam nézetének² magyarázatára: "csakis akkor, ha a víz átfolyik a pad felett, és azért tiltották meg, mivel időnként a padot a víz kifolyásának helyére állították" stb. Erre az érvre támaszkodik a TAZ, no. 198 is a deszkákra (való állás) engedélyezésénél, azonban a deszkákra vonatkozó engedélyt nem terjeszthetjük ki. Annak engedélyezését ugyanis alátámasztja néhány olyan érv, amelyik a padét viszont nem. A (padra vonatkozó) tiltást kimondja a Misna *Mikvaot* traktátus 5. fejezete,³ hogy nem szabad ráállni és (így) alámerülni. Ne támaszkodjunk külső érvre az engedélyezésnél!⁴ Rójjá meg őket, és parancsolja meg a szék azonali eltávolítását a mikvéből!

A mikve ügyében arról is kérdezett, hogy (szabályos-e, hogy) a víz a tetőről egy fémcsövön keresztül folyik, majd onnan a mikvébe. Amennyiben ez a cső a falhoz vagy az épület külső falához van erősítve, melyek a földhöz csatlakoznak, és a cső eredetileg is így készült, a talajhoz csatlakoztatva, akkor nincs tilalom, mert sosem vett fel a cső semmi tisztátalanságot. De ha eredetileg ez a cső önmagában készült, nem összekapcsolásra, és később gondolták meg a tetőn való rögzítését és odacsatlakoztatását, akkor az felveszi a tisztátalanságot, és tilos a csövön keresztül vezetni a vizet a mikvéhez. A *Sulhan arukh* (JD no. 201, 48. bekezdés) nem magyarázza ezt a dolgot, miszerint meg kell különböztetni, hogy eredetileg is összekötésre készült-e, vagy nem. Mindenesetre, az ítélet igaz ítélet, nincs más mód az engedélyezésre, csak úgy, ha eredetileg is erre a célra készült. Lásd *Noda bi-Jehuda* munkámban, JD, a no. 94. végén.⁵ Azonban a levele végén láttam, hogy ez a cső rézüst formájára készült: ha az üst úgy készült, hogy a víz megmarad benne, akkor alkalmatlan,⁶ mert "merített (víz)nek" számít, és alkalmatlan a mikve is. De ha az üst lyukas és az alján teljesen nyitott, hogy nem tartja magában egyáltalán a vizet, csak keresztülmege rajta lefelé, akkor engedélyezett. Valamint ahogy írtam, hogy eredetileg összekapcsolásra készült, és állandóra a falhoz van rögzítve. A sok elfoglaltság miatt rövidre fogom. Az üdvözlés szavai.

• MEGJEGYZÉS

A döntés keltezését nem a levél szövege tartalmazza, hanem Landau legidősebb fia, Jakov visszaemlékezése alapján valószínűsíthető. Eszerint egy 1791-ben tett látogatása alkalmával látta, hogy apja az akkor érkezett sok levél közül nem a híres rabbikét válaszolta meg elsőként, hanem egy kicsi község tanítójának a mikve ügyében feltett kérdésére vette elő. Ez a leírás leginkább a Jehuda Leib Szegalhoz intézett válasza illik, így feltehető, hogy ez keletkezett 1791-ben.⁷

¹ *Tur*, JD 198.

² *Misne Tora, Mikvaot*, 1, 11.

³ V, 2.

⁴ Vagyis a deszkára vonatkozó érvre.

⁵ Értelemszerűen az I. kötetről van szó.

⁶ A víz.

⁷ Lásd *Divré Jedidut*, Jakovke Landau bevezetője, amelyet a kötetet szerkesztő testvére, Smuel Landau kérésére írt a responsum-gyűjtemény második kiadásához.

Mikve szó vízgyűjtő helyet jelent, intézményként a rituális megmerítkezés, megtisztulás helyét. A mikvét természetes (“élő”) víznek kell táplálnia: forrás, kút vagy csapadék vízének. Esetünkben a tetőről vezető cső azt mutatja, hogy a makói mikvét esővíz táplálta. A medencét úgy kell kialakítani, hogy tartalmazza az előírt vízmennyiséget (minimum 40 *szea*), és hogy elég mély legyen a teljes megmerüléshez. A megmerítkezés során a fejtetőnek és a hajnak is öt tenyér mélységben víz alá kell kerülnie, miközben összekuporodni sem lehet, mivel a víznek a test minden részét akadálytalanul érnie kell.

LENGYELORSZÁGBÓL BEVÁNDOROLTAK
ÚJ ÉLETE MAGYARORSZÁGON:
EGYKORI PARÁZNA NŐ FÉRJHEZMENETE

Cvi Hirs Brodának, Köpcsénybe

Nbj II: EE 9

IRODALOM

- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), p. 45
- Spitzer, Shlomo J., “Fejezetek Köpcsény zsidó községének történetéhez”, in: *Évkönyv*, 1992–1995 (Budapest: Országos Rabbiképző Intézet, 1995), pp. 222–240

Broda, Cvi Hirs ben David (?–1821). Hosszú működése – ca. 1780-tól haláláig, 1821-ig – meghatározó volt a község életében. Köpcsény előtt Szenice rabbija volt. Nyomtatásban megjelent munkái: *Erec Cvi u-teomé Cvija* (“Ékes föld és gazellapár”, Dan. 11,16 és Cant. 4,5), I–II (Wien – Pressburg, 1822–1846); *Sné Ofarim* (“Két őzike”, Cant. 4,5) (Prag, 1825); *Ha-roim ba-sosanim* (“Liliomok közt legelő”, Cant. 4,5) (Bne Brak, 1990). Ismertek továbbá végrendeletei is: egyiket községe tagjaihoz, másikat fiaihoz intézte. Moses Schreiber (a Hatam Szofer) gyászbeszéde róla nyomtatásban: *Szefer Hatam Szofer – Derasot* (1929), p. 392.

תשובה שלום וברכה, לכבוד עורך המערכה, ה"ה כבוד אהובי א"נ הרב הגדול המופלג ומושלם, אוצר בלום, כבוד מוהר"ר צבי הירש אב"ד ור"מ דק"ק קיצע י"ץ.
מכתבו קבלתי. וע"ד האשה מק"ק רישא המשרתת כמה שנים במדינה שם ולא נודע מה טיבה אם היא פנויה או לא וכעת נשתדכה להנשא לגבר וכאשר באו אצלו לסדר קידושין חקר על מהותה והשיבה שהיא אלמנה שבעלה היה מומר ומת במדינת שלעזיא ושיש לה עד על זה והביאה העד לבית דינו והעיד בפני ב"ד בת"ע ששמע משני אנשים שבאו ממדינת פולין שאמרו שהיו במקום המומר בעל האשה הנ"ל וחקרו על המומר ושמעו שהמומר מת ואחר שהעיד כנ"ל נתגלגל הדבר שהודה העד ששקר העיד וסיפר העד שכך היה המעשה שהאשה הנ"ל ביקשה ממנו לפי שהיא זונה ויש לה בושה לפרסם הדבר שיאמר שבעלה היה מומר ומת וגם האשה הודית לדברי העד ואומרת שמעולם לא נשאת לבעל כלל רק מחמת בושה אמרה שהיה לה בעל והמיר ומת. (...)

הנה גם דעתי נוטה להקל מכמה טעמים. חזא דאולי אמתלא זו טובה היא ואף שלא נחוץ לה לומר שבעלה היה מומר ודי אם היתה אומרת שהיה לה בעל ומת אפשר שסברה שאם תאמר שמת יהודי ישאלו אותה באיזה מקום מת ובאיזה קבורת ישראל נקבר ויחקרו הדבר ויתודע שקרה ולכך אמרה שמת מומר ומסתמא מיתתו וקבורתו בין הנכרים ולא יוכלו לחקור הדבר והיא לא ידעה שבמומר יש איזה חומרא יותר מחמת קטטה והיתה סבורה שאין לה בזה הפסד וגם אולי היתה בושה שישאלו אותה למה עזבה ארצה ומולדתה וכדי שלא יבינו שמחמת בושת זנותה

הלכה משם אמרה שהיתה נשואה לאיש והמיר דתו ומחמת מורא המומר הלכה מארצה. (...) באופן שאני מסכים עמו להתיר האשה הזאת להנשא. ומחמת טרדה קצרתני. והיה זה שלום:

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - אה"ע סימן ט'

Válasz. Békesség és áldás a rend elrendezőjének, aki tisztelt Szerettem, igaz ember, a csodálatos és tökéletes nagy rabbi, kincsek tárháza: tisztelt tanítónk, R. Cvi Hirs, *Kice*¹ szent község – őrizze őt Sziklája – rabbinikus bíróságának feje és jesiva vezetője.

Levelét megkaptam a *Risa*² szent községből származó nő ügyében, aki néhány éve ott az országban szolgáló, és nem volt ismert a családi állapota, hogy hajadon-e, vagy nem. Amikor eljegyezték férjhezmenetelre, és elmentek magához elrendezni a házasságot, és vizsgálódott a családi állapotáról, azt válaszolta, hogy ő özvegy, akinek a férje hitehagytt (*mumar*) volt, és meghalt *Slezia*³ országban, erről neki tanúja is van. Hozott tanút a maga rabbinikus bírósága elé, aki tanúsította a bíróság előtt a tanúvallomás szabálya szerint, hogy hallotta két, *Polin* országból érkező embertől, hogy azt mondták, hogy az említett asszony kitért férjének helységében voltak, tudakozódtak a kitért felől, és azt hallották, hogy a kitért meghalt. De azután, hogy így tanúskodott, az terjedt el, hogy a tanú beismerte, hogy hamisan tanúskodott. Elmondta a tanú, hogy úgy történt, hogy az említett asszony azt kérte tőle – mivel ő parázna, és szégyelli ezt nyilvánosságra hozni –, mondja azt, a férje kitért volt és meghalt. A nő is elismerte a tanú szavait, és azt mondta, hogy egyáltalán sosem volt férjénél, csak a szegény miatt mondta azt, hogy volt férje, aki kitért és meghalt. (...)

Nos, én is a könnyítésre hajlok több okból is. Egyrészt, talán helyes kifogás, hogy nem volt feltétlenül szükséges azt mondania, hogy a férje hitehagyott volt, elég lett volna, ha azt mondja, hogy volt férje és meghalt. De talán azt gondolta, hogy ha azt mondja, hogy zsidóként halt meg, akkor megkérdezik őt, hogy hol halt meg, melyik zsidó temetőben van eltemetve. Megvizsgálják a dolgot, és kiderül a hazugsága, ezért mondta, hogy hitehagyottként halt meg. Így halála és temetése természetesen a keresztények között volt, és nem tudják megvizsgálni a dolgot. Nem tudta, hogy a hitehagyottal kapcsolatban további szigorítás van a viszály miatt, és azt gondolta, hogy nincs ebben vesztenivalója. Talán amiatt is szégyenkezett, hogy megkérdezik tőle, hogy miért hagyta el az országát és szülőföldjét. Azért, hogy nehogy rájöjjenek, hogy a paráznasága miatti szegényében jött el onnan, azt mondta, hogy férjénél volt, az pedig elhagyta a hitét, és ő a hitehagyott miatti félelmében jött el az országából. (...) Ily módon egyetérttek magával, hogy engedélyezze ennek a nőnek a férjhezmenetelét. Az elfogultság miatt rövid voltam. Legyen ezzel békesség.

¹ Kittsee / Köpcsény, ma: Ausztria.

² Risa: Rzeszów héber neve (Délkelet-Lengyelország).

³ Schlesien / Szilézia.

LENGYELORSZÁGBÓL BEVÁNDOROLTAK
 ÚJ ÉLETE MAGYARORSZÁGON:
 LENGYELORSZÁGI FÉRFI ÚJ CSALÁDJA

Avraham Gottesmann-nak, Munkácsra

1792

NbJ II: EE 144

IRODALOM

- Rabinowitz, Louis Isaac, "Levirate marriage and halizah", in: *Encyclopaedia Judaica*, XI (Jerusalem: Keter, 1972), col. 122–131
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó közösségek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), p. 35
- Weingarten, Smuel Hakohen, "Munkats", in: Jehuda Leib Fischmann, ed., *Arim ve-immahot be-Jisrael*, I (Jerusalem: Moszad ha-Rav Kook, 1946), pp. 345–371

Gottesmann, Avraham ben Cadok (?–1814). Munkács második rabbija, 1790-tól ca. 1808-ig tevékenykedett a községben. Működésének vége bizonytalan, mert még életében (1808-ban) megjelenik egy döntvényben¹ utódja, Cvi Avigdor mint munkácsi rabbi. Gottesman Landaun kívül halákhikus levelezésben állt Meir Barby pozsonyi és R. Jirmejahu mattersdorfi rabbikkal is. Sírfeliratát közli Stein Mayer Miksa, szerk., *Magyar Rabbik*, I (1905), p. 5.

בע"ה פראג יום ו' עש"ק י"א טבת תקנ"ב לפ"ק.

תשובה שלום לכבוד אהובי הרב הגדול ה"ה מוהר"ר אברהם נר"ו אב"ד דק"ק מונקאטש:
 מכתבו קבלתי. וזה יותר מתשעה חדשים שאני איני בקו הבריאות וראות עיני אין אתי כמו
 שהיה מקדם ובפרט שכתב זה כתב קטן מאד ולא יכולתי לקראו עד יום אתמול שנתתי את
 כתבו להעתיקו בכתב גדול. ומיניה ראיתי שהוא שואל על מעשה שבא לידו באיש אחד ממדינת
 פולין גדול שבא שמה למדינת אונגרין זה יותר מעשרים שנה ונשא אשה במדינה זו באותה
 העת ולא אמר כלל בשעת קידושין שיש לו אחים או בן במדינת פולין ושהה עם אשתו יותר
 מעשרים שנה והוליד עמה בן וגם אותו הבן נשא אשה ומת הבן בחיי האב בלי ז"ק וכמה שנים
 אחר נישואין של האב אמר שהיה לו אשה במדינת פולין שהיה דר בכפר אחד ואשתו הראשונה
 המירה דתה ולקחה עמה בן קטן אחד שהיה לה ממנו והלך משם ובא למדינה זו ואינו יודע אם
 הבן מאשתו הראשונה הוא חי ואם עדיין הוא מומר. וכל זה אמר שנים רבות אחר נישואין עם
 אשתו גם אמר קודם מותו שיש לו בן אחד במדינת פולין גדול אבל עכשיו אינו יודע היכן הוא
 ע"כ השאלה שלו ושאל על שתי נשים אם מותרות בלי חליצה או שצריכות חליצה וצריכות
 לישב להתעגן עד שידעו היכן היבמין שלהם:

¹ Moses Schreiber, *SuT Hatam Szofar: Jore dea*, no. 148.

ואומר אני שאשת האב פשיטא שמותרת לשוק ממ"נ אם אמרינן דל דבורו של הבעל כאילו לא דבר כלל לא קודם מותו ולא קודם לזה מיום שנשא את האשה עד עכשיו הרי אשת האב בכלל לא הוחזק לא בבנים ולא באחים, ואם אנו מאמינים את דבורו של הבעל הרי הוא אמר שיש לו בן ואנו נותנים לו חזקת קיים והרי הוא הפה שאסר שאמר שיש לו אח הוא הפה שהתיר שאמר שיש לו בן וכל הפלפול על אשת האב הוא ללא צורך. אמנם אשת הבן צריכה לימוד (...) אם האשה זו מאמנת לחמיה היא אסורה בודאי ואם אינה מאמנת אינני אומר בה לא היתר ולא איסור: (...)

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - אה"ע סימן קמד'

Az Örökkévaló segítségével. Prag, hatodik nap, a szent szombat előestéje, tévét hó 11, 552, a kis időszámítás szerint.²

Válasz. Békesség Szerettemnek, nagy rabbinak: tanítónk, R. Avraham – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes – *Munkats* szent község rabbinikus bírósága feje.

Levelét megkaptam. Már több mint kilenc hónapja, hogy nem vagyok egészséges, és a látásom már nem olyan, mint volt, és főleg mivel nagyon apró betűkkel írt, nem tudtam elolvasni egészen tegnapig, amikor kiadtam az írását nagyobb betűkkel való átmásolásra. Abból láttam, hogy egy hozzá került ügyről kérdez egy nagy-lengyelországi (*Polin gadol*) férfiről, aki már több mint húsz éve ment oda *Ungarin* országba, és ugyanabban az időben megnősült abban az országban, és egyáltalán nem mondta az esküvőjekor, hogy fivérei vagy fia volnának Polin országban. Több mint húsz évet töltött a feleségével, és fiút nemzett neki, aki szintén megnősült, de meghalt a fiú az apa életében, élő utód nélkül. Néhány évvel az esküvője után az apa elmondta, hogy volt egy felesége Polin országban, ahol egy faluban lakott, és az első felesége elhagyta hitét, és magával vitte egy kicsi fiát, aki tőle volt. Ő eljött onnan, és jött ebbe az országba, nem tudja, hogy az első feleségétől való fia él-e, és vajon még mindig hitehagyott-e. Mindezt sok évvel az esküvője után mondta el, és a halála előtt is beszélt arról, hogy van egy fia Nagy-Lengyelországban (*Polin gadol*), de nem tudja, hogy most miként van. Eddig a kérdése. Kérdezett a két asszonyról, hogy vajon szabadok-e *halica* nélkül, vagy kötelezettek *halicá*-ra, és mindaddig várakozniuk kell, amíg nem tudnak biztosat sógoraik felől.

Azt mondom, hogy az apa felesége, akárhogy nézzük is, nyilvánvalóan szabad a férjhezmenetelre. Akár azt mondjuk, hogy a férj beszéde jelentéktelen, mintha nem is mondott volna semmit, sem halála előtt, sem korábban, a házasságuk napjától fogva mostanáig, ugyanis az apa feleségének egyáltalán nincs bizonyossága sem a fiakról, sem a fivérekéről. Akár pedig hiszünk a férj beszédének, hiszen ő mondta azt is, hogy van fia és mi feltételezzük létezését: akkor egyazon száj tilt, azt mondva, hogy van fivére, és engedélyez, azt mondva, hogy van fia. Minden fejtegetés az apa feleségéről felesleges. De a fiú feleségének ügye igényli a tanulmányozást. (...) Ha ez az asszony hisz apósának, akkor ő kétségtelenül tiltott, de ha nem hisz, akkor én nem mondok rá sem engedélyt, sem tiltást. (...)

² 1792. január 6, péntek.

• MEGJEGYZÉS

A két eset közös mozzanata, hogy lengyel területről érkezett, de már huzamosabb ideje Magyarországon élő, ott megtelepedett zsidók életének egy pontján komoly bonyodalmat okoz múltjuk ismeretlen volta, ellenőrizhetetlensége. Emögött részben az országváltás áll, ami a példák tanulsága szerint a lengyel területek esetében sokkal erősebb választóvonal az információáramlásban, mint a cseh–morva községekből érkezők esetében. Azonban a szereplők előző életének kitalált vagy valós családtagjai egy másik választóvonalat is átléptek: a zsidó és keresztény társadalom közti határt. Ezekről a “kilépőkről” a zsidó községnek gyakorlatilag semmi használható információja nincs, bármit lehet róluk állítani.

Richtmann egy további hasonló esettel szaporítja példáinkat.³ Egy Lengyelországból érkezett fiatalember Magyarországon kohennek adja ki magát, hogy ezzel az ürüggyel visszautasíthasson egy számára nem kívánatos házassági ajánlatot. Csalását végül önmaga leplezi le, amikor egy másik, de szintén elvált asszonyt vesz feleségül.

A sógorházasság (levirátus, *jibbum*) intézménye tórai előírás (Deut. 25,5-10), eszerint ha egy férfi élő utód nélkül hal meg, akkor a feleségét a férj fivére (ha van ilyen) köteles feleségül venni, hogy a születendő gyermekkel fenntartsa az elhunyt nevét Izraelben. Az özvegyasszony csak akkor mehet máshoz férjhez, ha a fivér a rabbinikus bíróság előtt kinyilvánítja, hogy nem kívánja feleségül venni sógornőjét: ezt az eljárást nevezzük halicának. (A *halica* szertartáshoz lásd még #11 megjegyzését) Az élő utód kitételét úgy kell értenünk, hogy az apa bármely házasságából származhat, és az apa halálának idején életben kell lennie a gyermeknek vagy annak leszármazottjának. Esetünkben tehát az apa halála előtt meghalt fiú nem, de az első házasságból való fiú mentesíti az asszonyt. Landau érvelése gyakorlatias, bár nem támadhatatlan, hisz elvben elképzelhető, hogy a másik fia is meghalt már, azonban a szövegben csak futólag említett fivére életben van.

³ Forrása Efrajim Margoliot, *SuT Peri tevua* (Novidvor, 1786), no. 28. Lásd Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), p. 46.

NAGYKÁROLYI FÉRFI VÁLÓLEVELE

Mose Arje Österreichernek, Nagykárolyba

NbJ II: EE 113

IRODALOM

- Cohen, Jozsef, "Nagykároly / Carei", in: Zeev Ancsel – Teodor Leib, eds., *Pinkasz ha-kehillot: Rumania*, II (Jerusalem: Yad Vashem, 1980), pp. 233–241
- Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó közösségek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), p. 36–37

Österreicher, Mose Arje (?–1820). Meir Júda fia és a rabbiszékben utódja 1774 és 1820 között. A nagyváradai rabbi, Naftali Hirs Lipkovitz veje. Nyomtatásban megjelent munkája egy német nyelvű füzetke a földesúr, Károlyi József gróf halála alkalmából (Grosswardein, 1793).

תשובה שלום רב, לרב וצורב, הוא כבוד הרב הגדול המופלא מוהר"ר משה אריה נר"ו אבד"ק קוראלי י"ץ:

מכתבו הגיעני, ויען טרדות רבות עלי הקיפו משאת התלמידים ומבני הקהלה והן ממקומות אחרים רבו השואלים ולכן ההכרח לא יגונה שאי אפשר לקחת פנאי להשיב לכל אחד בימים אחדים ולפעמים בא להשמטת כתבים וכן אירע למכתבו עד אשר נזכרתי וחפשתי בחיפוש ניירות ואבוא להשיב על שאלתו. בדבר האשה דביש גדא דידה כי אישה עזבה והלך אחרי צו ואח"כ ברח למרחוק ובקושי שע"י שליח שלח גט ושוב הלך למקום רחוק יותר. ובגט זה שהובא יש בו ששה דברים שנשתנה מהכשר גיטין. האחד יש בו ב' שיטין שאינן מעורות. הב' שלא נכתב בגט שם אבי המגרש אמנם בהרשאה שביד השליח נזכר גם שם אביו. הג' תיבת היום נמשך כעין קו דק שבדקין ומחבר ראש הוי"ו למ"ם סתומה, ואמנם ניכר שאינו מן הדיו רק מפסולת הנייר. ד' נשבר רגל התי"ו של דהוית באמצע ונראית כה"א. ה' היודי"ן שבגט יש מהם הרבה שאין קוצין בשמאל לא ממעל ולא מתחת. וי"ו מותרת התי"ו ראשונה נפסקה רגלה ונראית כה"א והראה לינוקא וקרא אותו תי"ו ואמנם האי כבר ידע למקרי ושוב הראה לשני תינוקות קטנים מהראשון שאינם יודעים בטוב לצרף אותיות שבדפוס לקראם כראוי ולפום ריהטא אומרים שהוא ה"א ותיכף תוך כדי דבור אמרו שהוא תי"ו. אלו הם הספיקות שנתפרשו במכתבו אמנם ברשמו על סדר א"ב מספר השגיאות שבגט נראה ששכח עוד שגיאיה שבגט כי אחר סימן ג' רשם סימן ה', אמנם אני אדבר על אלו שנתפרשו במכתבו. והנה מעלתו הזכיר שיודע שהמסדר נסמך מגאון הדור באופן שאין לנו לחוש שלא ידע בטיב גיטין וא"כ אין אנו אחראין לחוש לאיזה מכשול אחר רק לדון על ששה ספיקות הנ"ל: (...)

לכן דעתי נוטה להקל ולהתיר האשה ע"י גט זה שימסור לה השליח כדת וכהלכה. ועל אופן שכתבתי שמתחלה ימסרנו כך כמו שהוא ואח"כ יתקנו בו מה שיש לתקן ושוב יתנו שנית ביד האשה בשליחות הבעל כראשונה, וכל זה אם אין בו שום חשש אחר כי לפי הנראה פלטה

קולמסו עוד חשש אחד ששכח לכתבו בכאן ועל מה שנשאלתי אני משיב, ולהיות כי כמה קולות גדולות שאני מיקל בזה מחמת חשש עיגון לכן אני מתנה שיסכימו עוד על היתר זה שני רבנים מופלגי התורה ואז גם אני נמנה עמהם להתיר, ומחמת הטרדה לא אוכל להרחיב הדיבור יותר, והיה זה שלום. דברי הד"ש:
הק' יחזקאל לנדא סג"ל.

שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא - אה"ע סימן קיג'

Válasz. Teljes békesség a rabbinak és tudósnak, aki a tisztelt, nagy és csodálatos rabbi: tanítónk és mesterünk, R. Mose Arje – őrizze és áldja meg őt a Könyörületes – *Koroly* (KVR³LY)¹ község – őrizze őt sziklája – rabbinikus bíróságának feje.

Levele megérkezett hozzám. Azonban mivel sok az elfoglaltságom, beleértve a tanítványok terhét és azt, ami a község tagjaival van, továbbá más helyekről is sokan tesznek fel kérdést, így nem is kesergek azon, hogy egyes napokon képtelenség időt találni mindegyik megválaszolására. Időnként félre kell tenni az írásokat. Ez történt a maga levelével is, amíg eszembe nem jutott. Akkor megkerestem a papírok közt, és most válaszolok a kérdésére. A szerencsétlen asszony ügyében, akit a férje elhagyott, és elment a parancs nyomán (*aharé cav*),² majd messzire szökött, és nehézségek árán, küldött útján (*saliah*) eljuttatott egy válólevelet (*get*), majd még távolabbi helyre ment. Az elhozott válólevélben hat a válólevelek előírásaitól eltérő dolog van. Egy: van benne két sor, amelyek nem kapcsolódnak össze. Kettő: a válólevélben nem szerepel az elváló apjának neve, jöllehet a küldött kezében lévő meghatalmazásban említik az apa nevét is. Három: a *jom* szóban egy nagyon vékony vonalka húzódik és összeköti a *vav*³ tetejét a szóvégi *mem*-mel. Azonban úgy tűnik, hogy az nem tinta, csak a papír hibája. Négy: törött középűtt a *tav* lába a *dehavit* szóban, így *he*-nek látszik. Öt: a válólevélben lévő *jod*-ok közt soknak nincs hegye baloldalon sem fentről sem lentől. Hat: a *muteret* szóban lévő első *tav*-nak is megszakad a lába, *hé*-nek látszik. Megmutatta egy gyermeknek, és ő *tav*-ként olvasta, de ő már tudott olvasni. Másodsorra két, az elsőnél kisebb gyermeknek mutatta meg, akik még nem tudták a nyomtatott betűket összeolvasni úgy, ahogy kell, és első pillantásra *hé*-nek mondták, de rögtön javították,⁴ hogy az *tav*.

Íme, ezek azok a kifogások, amelyeket levelében tárgyal. Azonban a válólevél hibáinak *alefbet*-számozású listájából, úgy tűnik, kifejtette a válólevél egy további hibáját, hisz a hár-

¹ Nagykároly (Carei, Románia). A település héber névalakja más előfordulásoknál a jiddis *Krole* változatra vezethető vissza. Lásd קראהלי (NbJ I: EE 41 (#3)); קראלא (Hatam Szofér V, 19); és קראלי (Hatam Szofér III, 58). Az itteni variáns – hacsak nem betűtévésztes eredménye – inkább a magyar nevet követi.

² Richtmann feltételezése szerint azt jelenti, hogy katonai szolgálatra vitték el II. József korában. Richtmann Mózes, *Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században* (Budapest: Athenaeum, 1905), p. 37. A nyelvi megfogalmazás nem teljesen egyértelmű. Landau egy másik döntvényében (NbJ II: EE 65) egy Prágából besorozott illető feleségének aguna ügyében sokkal egyértelműbben fogalmaz: *אשר נלקח לצבא המלחמה תוך נערי קהלתנו* „Akit községünk ifjai között a hadseregbe vittek.”

³ *Vav, mem, tav, hé*: héber betűk nevei.

⁴ Szó szerint: kimondás közben. Halákhikus fogalom: kimondás közben javít, és nem később. Az időegység a שלום *עליך רבי* kifejezés kimondásához szükséges csekély idő. Ennyi időn belül a beszéd még folyamatosnak tekinthető, így a kimondott szavak még változtathatók, javíthatók illetve visszavonhatók.

mas (*gimel*) után ötöst (*he*) sorolt. Én mindenesetre csak azokról tudok nyilatkozni, amelyeket a levélben tárgyalt. Méltóságod említi, hogy tudomása szerint a szerkesztőnek⁵ felhatalmazása van a nemzedék gaonjától, ily módon nem kell aggódnunk, hogy ne ismerné a válólevelek sajátosságait, vagyis nem felelősségünk más buktatókra gyanakodni, csakis a fent említett hat problémát kell megvitatni. (...)

Tehát a véleményem a könnyítésre hajlik, az asszony felmentésére ez által a válólevél által, adja át neki ezt a küldött törvény és előírás szerint. De csak azon a módon, ahogy leírtam: először adja át neki úgy, ahogy van, majd javítsák ki benne, amit javítani kell, és másodsor újra adják az asszony kezébe a férj eredeti küldötte útján. És mindez csak akkor érvényes, ha nincs a válólevélben egyéb probléma. Ugyanis úgy tűnik, hogy egy további kétség elkerülte tollát, vagyis elfelejtette ide leírni. De én csak arra válaszolhatok, amiről megkérdeztek. Mivel van néhány jelentős könnyítés, amelyeket az agunaság veszélye miatt tennék, ezért én azt a feltételt szabom, hogy a felmentést támogassa további két rabbi, Tóra-tudós, és akkor engem is hozzájuk lehet számolni a felmentésben. A sok elfoglaltság miatt nem tudom tovább szaporítani a szót. Legyen ezzel békesség. Az üdvözlés szavai.

A kis Jehezkiel Szege Landau.

• MEGJEGYZÉS

A döntvényben tárgyalt válólevél pontokba szedett hibajegyzéke kisebb részben tartalmi (a férj apai nevének a hiánya), nagyobb részben formai (pontatlan, megtévesztő betűalakok, a sorok kapcsolása) problémákat sorol fel. A válólevél szövege a zsidó hagyományban – természetesen a változó adatokat leszámítva (személy- és földrajzi nevek, dátum) – kötött, nem csak a szöveg, az íráskép is. Itt nem merül fel, de más eseteknél már láthattuk, hogy a válólevelek jellegzetes hibaforrása a személy- és földrajzi nevek írásmódja. (Lásd #12, 13, 22, 23, 24.) Ezekre mindig különös gondot kell fordítani, mivel a válólevél legalapvetőbb követelménye, hogy minden kétséget kizáróan, egyértelműen azonosítsa a feleket.

Ha elfogadjuk is Richtmann Mózes értelmezését, hogy a férj katonai parancsot követve, illetve később az elől szökve került bizonytalan messzeségbe, érdemi információt ebből a szövegből nem nyerhetünk a zsidók II. József által 1788-ban elrendelt katonai szolgálatára nézve. Ezért ennek részleteit itt nem is tárgyalom, csupán a téma egy rövid bibliográfiáját adom:

- “II. József császár rendelete zsidó katonák étkezése és a zsidó ünnepek megtartása ügyében. 1788. szeptember 1.”, *Magyar-Zsidó Szemle*, 15 (1898), pp. 91–92
- Richtmann Mózes, “A régi Magyarország zsidósága”, *Magyar-Zsidó Szemle*, 29 (1912), különösen pp. 35–40, 91–94
- Ruth Kestenbergl-Gladstein, *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern*, I: Das Zeitalter der Aufklärung, 1780–1830 (Schriftenreihe Wissenschaftlicher Abhandlungen des Leo Baeck Instituts, 18/I) (Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1969), pp. 69–78; különösen pp. 71–72: Ezekiel Landau beszéde az első zsidó újoncokhoz (Prága, 1789. május 12)
- Jichak Zeev Kahana, “Serut ha-cava be-szifrut ha-tesuvot”, in: uő, *Mehkarim be-szifrut ha-tesuvot* (Jerusalem: Moszad ha-Rav Kook, 1973), pp. 163–194
- Michael K. Silber, *Absolutism, Hungary and the Jews. A Comparative Study of Military Conscription of the Jews in the Habsburg Lands: 1788–1815* (MA. Thesis, Columbia University, 1977, MS)

⁵ Értsd: a válólevelet megszerkesztő rabbinak.

- Erwin A. Schmidl, *Juden in der K. u. K. Armee, 1788–1918 / Jews in the Habsburg Armed Forces* (Studia Judaica Austriaca, 11) (Eisenstadt: Österreichisches Jüdisches Museum, 1989)
- Deák István, *Jewish Soldiers in Austro-Hungarian Society* (Leo Baeck Memorial Lecture, 34) (New York: Leo Baeck Institute, 1990)
- Michael K. Silber, “Megtűrt idegenekből honpolgár katonák. A zsidók katonai szolgálata II. József korában”, *Múlt és Jövő*, 17, 4 (2005), pp. 44–56; angol változata: “From Tolerated Aliens to Citizen-Soldiers: Jewish Military Service in the Era of Joseph II”, in: Pieter M. Judson – Marsha L. Rozenblit, eds., *Constructing Nationalities in East Central Europe* (Austrian Studies,6) (Oxford – New York: Berghahn Books, 2004), pp. 19–36

VIKTÓRIA BÁNYAI

FROM THE RESPONSA OF EZEKIEL LANDAU (1713–1793),
RABBI OF PRAGUE: DATA ON HUNGARY

(Hebrew Sources Relating to the History of Hungary
and Hungarian Jewry. 18th Century, I)

SUMMARY

Research and scholarly publication of Hebrew and Yiddish sources relating to the history of Hungary and Hungarian Jewry are long-standing tasks of Jewish Studies in Hungary. The Center of Jewish Studies at the Hungarian Academy of Sciences has recently started a research project in this field. The first product of this work was the book compiled and edited by Géza Komoróczy and Shlomo J. Spitzer *Hebrew Sources relating to the History of Hungary and the Hungarian Jewry in the Middle Ages, from the Beginnings until 1686*, published in 2003. It included all known Hebrew and Yiddish texts (402 items) written before the end of the 17th century relevant to the history of Hungary and Hungarian Jewry, that means the sources of more than seven centuries. From the period that comes after the end of the Turkish occupation in Hungary, we have a significantly larger number of sources than from the earlier centuries. Thus, it seemed practical to publish the material in separate volumes, arranged according to specific authors, themes or genres (e.g., autobiographical notes, chronicles, responsa).

The present volume surveys the responsa of Ezekiel Landau (1713–1793), the chief-rabbi of Prague (*Noda bi-Yehudah*), collects and analyzes questions that were either sent to him by Hungarian communities, or that deal with events from Hungary. The excellent study of Mózes Richtmann (1905) was taken as the starting point of our research, but his database was completed and corrected in many instances with the help of the Bar-Ilan Responsa Project (Bar Ilan's Judaic Library) and the new edition of Landau's responsa published by Machon Yerushalaim. We obtained useful contributions to the work from the archive of manuscripts of the Landau family as well, which is currently stored in the private collection of the Stolin-Karlin Hasidic dynasty, but can be researched from a microfilm copy in the Jewish National and University Library (Jerusalem).

Most significant Jewish communities of Hungary in the last third of the 18th century appeared in the rabbinical correspondence of Landau. The questions asked by the communities (and answered by Landau) dealt with legal, ritual, ethical or organizational problems (eg. ritual purity, marriage, divorce, taxation), and they offer a wealth of material on the social relations, economic situation, customs and morals of the community. The introduction to the present book discusses the methodological problems of using the responsa of Ezekiel Landau (and in general, responsa-literature) as source material for historical research.

The volume contains the original Hebrew (Yiddish) texts of 36 responsa and their Hungarian translations. The translations are accompanied by biographies of the rabbis concerned, commentaries on the texts, notes, bibliographies and indexes to help historians and Hebraists to further exploit the sources.

- #1 Principles of Dividing the Tolerance Tax, ca. 1760 (to Isaac ha-Levy, rabbi of Pressburg; NbJ I: HM 22)
- #2 Sabbatean Customs in Rechnitz, ca. 1769 (to Eleazar Kallir, rabbi of Rechnitz; NbJ I: HM 16)
- #3 Testimonies regarding the Death of a Jew from Bohemia, 1772 (NbJ I: EE 41)
- #4 Clothes of a Man Drowned in Danube, 1772 (to Meir Barby, rabbi of Pressburg; NbJ I: EE 51)
- #5 Dispute about the Administration of Funds in a Jewish Community, ca. 1774 (to Meir Barby, rabbi of Pressburg; NbJ II: JD 156)
- #6 Shaving on the Intermediate Days of Holidays, 1777 (to Asher Lemmel Glogau, rabbi of Eisenstadt; NbJ II: OH 99)
- #7 Identifying a Killed Merchant, 1779 (to Johanan ben Isaac, rabbi of Temesvár; NbJ II: EE 46)
- #8 Separation of an Impure Woman, 1780 (to Joseph Jehiel, rabbi of Paks; NbJ II: EE 26)
- #9 Costs of Judicial Processes: Objections to a Letter of Divorce, Before 1780 (to Israel Bisenz, rabbi of Bonyhád; NbJ II: EE 114)
- #10 Costs of Judicial Processes: Expenses of a Divorce, before 1781 (to R. Ephraim, rabbi of Pápa; NbJ II: EE 119)
- #11 Costs of Judicial Processes: Partial Prohibition of Charging for Halitza, 1782 (to Isaac Grieshaber, rabbi of Paks; NbJ II: EE 155)
- #12 Letter of Divorce in Körmend: to Eleazar Kallir, rabbi of Rechnitz, 1780 (NbJ II: EE 105)
- #13 Letter of Divorce in Körmend: to Joshua Falk, rabbi of Körmend, 1780 (NbJ II: EE 106)
- #14 Quarrel of Wolf Boskowitz with the Members of the Rabbinical Court in Óbuda: Heating Water for the Mikveh (to Wolf Boskowitz; NbJ II: OH 25)
- #15 Quarrel of Wolf Boskowitz with the Members of the Rabbinical Court in Óbuda: Again on Heating Water for the Mikveh (to the Members of the Rabbinical Court in Óbuda; NbJ II: OH 26)
- #16 Quarrel of Wolf Boskowitz with the Members of Rabbinical Court in Óbuda: Yidels Elhanan's Complaint about Boskowitz (to Elhanan, dayyan of Óbuda; NbJ II: OH 28)
- #17 The authority of Meir Barby: Changes in the Conditions of a Betrothal (NbJ II: JD 115)
- #18 The authority of Meir Barby: Landau Withdraws his Decision (to Meir Barby, rabbi of Pressburg, NbJ II: JD 116)
- #19 The authority of Meir Barby: Modification of the Previous Decision (to Meir Barby, rabbi of Pressburg, NbJ II: JD 70)

- #20 The authority of Meir Barby: Delivering a Letter of Divorce by an Agent (to Avraham Leib, rabbi of Bonyhád and to Isaac Grieshaber, rabbi of Paks, NBJ II: EE 127)
- #21 The authority of Meir Barby: Landau's Excuse (to Meir Barby, rabbi of Pressburg; NBJ II: EE 128)
- #22 Writing Names in Letters of Divorce: The Case of Mád (to Moses Wohl Litman, rabbi of Mád; NBJ II: EE 115)
- #23 Writing Names in Letters of Divorce: The Case of Bonyhád, ca. 1781 (to Avraham Leib, rabbi of Bonyhád; NBJ II: EE 118)
- #24 Writing Names in Letters of Divorce: The Case of the Rabbi's Daughter in Rechnitz, 1792 (to Alexander Meisels, rabbi of Dunaszerdahely; NBJ II: EE 124)
- #25 "Merging Courtyards" (*Eruv Hatzerot*), 1783 (to Israel Brill, rabbi of Várpalota; NBJ II: OH 40)
- #26 Distilling Alcohol from Dried Fruit, ca. 1785 (to Eliezer London, rabbi of Bodrogkeresztúr; NBJ II: OH 71)
- #27 The Case of Mixed Wine, 1790 (to Menahem Zvi, rabbi of Zalaszentgrót; NBJ II: JD 68)
- #28 The Question of Demolishing an Old Synagogue, 1787 (to Alexander Meisels, rabbi of Dunaszerdahely; NBJ II: OH 19)
- #29 The case of Inheritance – Dispute between Minor Heirs and Holders of Dept Claim: to Israel Wahrman, rabbi of Bodrogkeresztúr, 1787 (NBJ II: HM 25)
- #30 The case of Inheritance – Dispute between Minor Heirs and Holders of Dept Claim: to Zvi Hirsch Löw, rabbi of Abaújszántó, 1788 (NBJ II: HM 26)
- #31 Flooding Rivers, Impassable Roads (to Zvi Hirsch Löw, rabbi of Abaújszántó; NBJ II: HM 56)
- #32 The affair of the Apostate from Verbó in Aszód, ca. 1790 (to Samuel Budespitz, rabbi of Aszód; NBJ II: EE 80)
- #33 The Ritual Bath in Makó, 1791 (to Yehuda Leib, rabbi of Makó; NBJ II: JD 138)
- #34 New Life of Immigrants from Poland in Hungary: The Marriage of an Ex-Prostitute (to Zvi Hirsch Broda, rabbi of Kittsee; NBJ II: EE 9)
- #35 New Life of Immigrants from Poland in Hungary: The New Family of a Man from Poland, 1792 (to Avraham Gottesmann, rabbi of Munkács; NBJ II: EE 144)
- #36 Letter of Divorce Sent by a Man from Nagykároly (to Moses Arye, rabbi of Nagykároly; NBJ II: EE 113)

Mutatók

Az I és II jelzetek az Előszóra és Bevezetésre, a III: A–D jelzetek a levelezői listákra, a IV: 1–36. jelzetek pedig a forrásgyűjtemény tételeire utalnak. A félkövér szedés a személyneveknél az életrajz, a Tárgymutatóban a téma részletes magyarázatának helyét jelzi. A személyneveknél a szakirodalomként hivatkozott szerzők is szerepelnek.

Személyek

A

Akiba Eger → Eger, Akiba
Alexander Meisels → Meisels
Alfassi, Itzhak • IV: 2, 4
Arje Jehuda Leib • III: A
Arje Jehuda Leib Stassow → Stassow
Aser Lemil Glogau → Glogau
Aszaf, Szimha • IV: 3
Avraham Jehuda Leib → Freistadt

B

Baal Sém Tov • II
Barby, Meir • II, III: A, IV: 1, 4, 5, 12, 13, 18, 19, 21, 26, 29, 35
Baron, Salo Wittmayer • IV: 5
Benet, Mordekhaj • IV: 24
Benjamin Wolf Emrich • III: B
Berlin, Jesaja • IV: 4
Bernstein Béla • IV: 1, 2, 12
Biale, Cvi Hirs ben Naftali • IV: 4
Bisenc, Jisrael ben Jehuda Arje • III: A, IV: 9, 23
Blau, Leslie • IV: 23
Bloch, Isszakhar Ber • III: B
Blowitz, Jichak • IV: 20
Bondi, Mose • IV: 3
Boskovitz, Wolf • III: A, B, D, IV: 6, 14, 15, 16
Broda, Cvi Hirs ben David • III: A, IV: 34

Budespitz / Budaspitz, Samuel • III: A, IV: 32
Büchler Sándor • IV: 4, 14, 19, 23

C

Cohen, Jichak Joszef • IV: 1, 2, 4, 7, 14
Cvi Avigdor • IV: 35
Cvi Hirs ben David → Broda
Cvi Hirs ben Jisrael • II, III: A, IV: 7
Cvi Hirs Löw • II, III: A, IV: 30, 31

D

David Kohen • III: A
David rabbi • III: C
Deák István • IV: 36
Deutsch, David • II, III: B, C
Deutsch, Menahem Mendel • III: B, IV: 1

E

Eckhart Ferenc • IV: 29
Efrajim rabbi • III: A, IV: 10
Eger, Akiba • IV: 1, 3
Eisenstadt, Meir • IV: 2
Eisner János • IV: 23
Eleazar Kallir → Kallir
Elpogen, Enzil • IV: 3
Emden, Jakov • II, IV: 2
Engel Alfréd • IV: 28
Eybeschütz, Jonatan • II, IV: 2

F

Falk, Josua Mordekhai • III: A, IV: 12, 13
 Falk, Smuel • IV: 3
 Flatto, Sharon • II, IV: 3
 Freistadt, Avraham Jehuda Leib • III: A, IV: 20, 21, 23
 Freundlich, David Aharon • I

G

Gál Éva • IV: 14
 Gloau, Aser Lemil • I, II, III: A, IV: 6, 13, 21
 Glogau, Jehiel Mikhael • IV: 6
 Glogau, Mose • IV: 6
 Goldberger Izidor • IV: 26
 Gottesmann, Avraham ben Cadok • III: A, IV: 35
 Grünvald Fülöp • IV: 8
 Grünwald Lipót / Jekutiel Júda • IV: 2, 4
 Grünwald, Max • IV: 4

H

Hamburger, Leib • III: A
 Hamburger, Menahem Cvi ben Jichak • III: A, IV: 27
 Hanák Péter • IV: 7, 27
 Hatam Szofer → Schreiber, Mose
 Hollerschau, David • III: A
 Hudi József • IV: 10
 Huszár Lajos • IV: 4

I–J

Icak Krieshaber → Krieshaber
 Iszerlesz, Mose ben Jisrael • IV: 1, 9, 27
 Jakov Emden → Emden
 Jehuda Leib Szegal • III: A, IV: 33
 Jehuda, metsző • III: A
 Jesaja Berlin → Berlin
 Jichak ha-Lévi → Landau
 Jidels, Elhanan • III: A, IV: 14
 Jirmejahu ben Eizik • III: D, IV: 35
 Jisrael ben Jehuda Leib (Brill) • II, III: A, IV: 25
 Johanan ben Jichak • III: A, IV: 7
 Johanan ben Zakkaj • IV: 6
 Jozsef Jehiel → Klein
 József, II. • II, IV: 4, 26, 30, 36

K

Kahana, Jichak Zeev • IV: 14, 36
 Kalis, Eizik • III: A
 Kallir, Eleazar • I, II, III: A, B, IV: 2, 12, 13, 29
 Károlyi József, gr. • IV: 36

Katz, Jacob • II, IV: 1, 15, 17, 19, 27
 Katzburg, Nathaniel • IV: 25
 Katzenellenbogen, Meir ben Jichak • IV: 22
 Kaufmann Dávid • II, IV: 1, 2
 Kecskeméti Ármin • IV: 33
 Kestenberg-Gladstein, Ruth • II, IV: 3, 29, 36
 Kittsee, Hajjim • III: A, C
 Klein, Jozsef Jehiel Cvi • III: A, IV: 8
 Kohn Sámuel • I
 Kolin, Samuel • IV: 14
 Komlós, Jehuda • IV: 26, 27, 32
 Komoróczy Géza • I, IV: 2, 14, 23, 28
 Komoróczy Szonja Ráhel • I, IV: 22
 Kook, Saul H. • IV: 3
 Koroly, Smuel • IV: 7
 Krieshaber, Icak • III: A, C, IV: 11, 20, 21
 Kunitz, Leib • III: A, B
 Künstlicher, Moshe A. Z. • I, IV: 14, 16, 27

L

Landau, Jakov(ke) • II, IV: 33
 Landau, Jichak ha-Lévi • III: A, B, D, IV: 1, 2
 Landau, Jisrael • II
 Landau, Smuel • I, II, III: C, IV: 6
 Láng Jehuda-Gyula • IV: 10
 Laufer Lajos • IV: 8
 Lea • IV: 4
 Leipnik, Jozsef • III: A
 Levitats, Isaac • IV: 5
 Lewy, Arie • IV: 22
 Lichtenstadt, Benjamin Wolf • II, III: B
 Lipkovitz, Naftali Hirs • IV: 36
 Lipsitz, Zalman • III: A
 Litmann, Mose Wohl ben Eliezer • III: A, IV: 22
 London, Eliezer • III: A, IV: 26
 Lublin, Meir ben Gedalja • IV: 11

M

MABIT → Mose ben Jozsef Trani
 MAHARAM Lublin → Lublin
 Mandl Bernát • IV: 2, 26
 Marczali Henrik • IV: 1
 Mária Terézia • II, IV: 1, 19
 Marton, Jehuda • IV: 7
 Meir Barby → Barby, Meir
 Meir Eisenstadt → Eisenstadt, Meir
 Meir Jehuda Österreicher → Österreicher
 Meir Leib ben Jichak ha-Kohen • IV: 10
 Meisels, Alexander • II, III: A, IV: 24, 28

Meisels, Mose • IV: 28
 Meisels, Rafael • IV: 28
 Menahem Cvi Hamburger → Hamburger
 Menahem Mendel Deutsch → Deutsch
 Menahem • IV: 4
 Mesulam Igra • III: B
 Mordekhaj ben Mordekhaj • IV: 10
 Mordekhaj Benet → Benet
 Mordekhaj, orvos • III: A, IV: 3
 Mose ben Joszef Trani • IV: 28
 Mose ben Maimon / Maimonides • IV: 33
 Mose Bondi → Bondi
 Mose Kohen • III: A
 Mose Levy • IV: 2
 Münz, Mose • III: B, IV: 14, 16, 24

O

Oppenheim, Beer • III: A
 Österreicher, Meir Júda • III: A, IV: 3, 36
 Österreicher, Mose Arje • III: A, IV: 36

P

Patai, Raphael • IV: 6
 Pollak Kaim • IV: 1
 Poppers, Jakov • IV: 4
 Pozner, Meir • IV: 4
 Prossnitz, Daniel • III: B

R

Rabbénu Tam → Tam
 Rakonitz, Reuven • II, III: A, B, C, D
 RAMBAM → Mose ben Maimon
 Rappaport, Benjamin Wolf • III: A
 RASAL → Slomo ben Jehiel Luria
 Reich, Ignaz / Ignác • IV: 2, 13, 29
 REMA → Iszerlesz, Mose ben Jisrael
 Richtmann Mózes • I, III, IV: 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9,
 10, 11, 12, 14, 17, 19, 22, 23, 25, 26, 28, 29, 31,
 32, 33, 34, 35, 36
 Róth Ernő • IV: 28
 Rubens, Alfred • IV: 4

S

Sabbetaj Cvi • IV: 2
 Samet, Moshe Sh. • II, IV: 6
 Schereschewsky, Ben Zion • IV: 3, 29, 32
 Schmidl, Erwin A. • IV: 36

Schreiber, Moses • II, IV: 22, 34
 Schwartz, Samuel • IV: 22
 Schweitzer József • IV: 8, 9, 11, 23
 Silber, Michael K. • II, IV: 7, 27, 36
 Singer Ábrahám • IV: 25
 Singer Jakab • IV: 7
 Slomo ben Jehiel Luria • IV: 23
 Smuel Hajjim • III: A
 Spitz, Aharon • III: A, IV: 24
 Spitzer, Shlomo J. • I, II, IV: 2, 6, 27, 28, 34
 Stassow, Arje Jehuda Leib • IV: 2
 Stolin–Karlín • I, III: D, IV: 24, 27

Sz

Szántóné Balázs Edit • IV: 12
 Szara Heindl bat Smuel Zanvil • IV: 10
 Szász Stessel, Zahava • IV: 31
 Szilágyi Mihály • IV: 8, 9, 11, 23
 Szofer, Szimha Bunem David • IV: 8, 11
 Szvetti, Kalman • IV: 3

T

Tam, Jakov ben Meir • IV: 6, 20
 Ta-Shma, Israel Moses • II, IV: 8
 Teplic, Smuel • IV: 4
 Tolce • IV: 24
 Turán Tamás • I, IV: 27

U

Ujvári Péter • IV: 27

V

Vadász Ede • IV: 29
 Vajda Béla • IV: 32
 Venetianer Lajos • IV: 5, 17, 19, 29, 30
 Virágh István • IV: 1

W

Wachstein, Bernhard • IV: 6
 Wahrmann, Izrael ben Salamon • III: A,
 IV: 29, 30
 Weingarten, Smuel Hakohen • IV: 4, 35
 Werbőczy István • II, IV: 30
 Wolf Boskovitz → Boskovitz

Y

Yeiven, Zeev • IV: 6

Földrajzi nevek

- Abaújszántó • III: A, IV: 30, 31
 Alt Oven → Óbuda
 Aszód • III: A, IV: 14, 31, 32
 Baja • IV: 11
 Balassagyarmat • IV: 14
 Bécs • IV: 10
 Berlin • IV: 2
 Bodrogkeresztúr • IV: 26, 29, 31
 Bonyhád • II, III: A, IV: 9, 14, 20, 21, 23
 Boskovitz • IV: 14
 Brody (Galícia) • II, III: B
 Buda / Budun / Oven • IV: 23
 Bumsła / Mlada Boleslav (Csehország) • IV: 3
 Csomád / Somidi • IV: 3
 Dukla (Galícia) • III: B, IV: 1
 Duna • IV: 4
 Dunaszerdahely • III: A, IV: 24, 28
 Eisenstadt → Kismarton
 Glogau / Głogów (Szilézia) • IV: 6
 Hagar → Magyarország
 Halberstadt • IV: 4
 Halle • IV: 4
 Holics • III: A, IV: 24
 Hollerschau / Holešov (Morvaország) • IV: 3
 Homonna • III: D
 Jamnitz (Morvaország): III: B
 Jampol • II
 Jennikau / Golčuv Jeníkov (Csehország) • IV: 3
 Kabold • III: A
 Kismarton • III: A, IV: 2, 6
 Kisvárdá • III: C
 Kittsee → Köpcsény
 Kojetein (Morvaország) • III: B
 Kolín (Csehország) • III: B, IV: 2, 14
 Köpcsény • III: A, B, IV: 1, 34
 Körmend • II, III: A, IV: 12, 13
 Krakkó • IV: 11, 26
 Krohle → Nagykároly
 Kunic (Morvaország) • III: B, IV: 20
 Lakompak • III: A
 Lemberg / Lvov • IV: 26
 Liptószentmiklós • III: A, B
 Litvánia • IV: 2
 Lovasberény • III: A, IV: 3
 Mád • III: A, IV: 22
 Magyarbrod / Ungarisch-Brod (Morvaország) • IV: 10
 Magyarország • Hagar: IV: 1, 12, 22, 23, 26;
 Ungarin: IV: 3, 23
 Makó • III: A, IV: 33
 Mattersdorf → Nagymarton
 Mislev / Myslice (Morvaország) • III: B
 Munkács • III: A, IV: 35
 Nagykároly • III: A, IV: 3, 7, 36
 Nagymarton • III: D, IV: 35
 Németeresztúr • III: A
 Nyírmada • IV: 22
 Óbuda • III: A, B, C, D, IV: 3, 14, 15, 16, 29
 Oświęcim / Auschwitz • IV: 22
 Paks • III: A, C, IV: 8, 11
 Pápa • III: A, IV: 3, 10
 Pest • IV: 14, 22, 29
 Pihem / Csehország • II, IV: 3, 23
 Polin / Lengyelország • II, IV: 13, 26, 34, 35
 Pozsony • II, III: A, B, D, IV: 1, 4, 5, 10, 19, 29
 Prága • II, IV: 3, 23, 29
 Pressburg → Pozsony
 Prossnitz (Morvaország) • IV: 14
 Rába • IV: 13
 Raustic / Neurassnitz (Morvaország) • III: B
 Rechnitz → Rohonc
 Risa / Rzeszów (Lengyelország) • IV: 34
 Rohonc • III: A, B, IV: 2, 12, 13, 24, 28, 29
 Sasvár • III: A, IV: 3
 Schossburg → Sasvár
 Somorja • IV: 4
 Stomfa • III: A
 Szenic • III: B, IV: 3, 4
 Szered • III: A, IV: 28

Szilézia / Slezia • IV: 1, 6, 34
 Temesvár • III: A, IV: 7
 Trencsén • III: A, B
 Tučap (Csehország) • III: B
 Tyśmenica (Galícia) • III: B
 Ungarin → Magyarország
 Vágújhely • III: B, C, IV: 23
 Várpalota • III: A, IV: 25

Verbó • III: A, IV: 32
 Veszprém • III: A, B, C, D
 Vilmány • IV: 31
 Volin / Volhynia • IV: 26
 Zabłotów (Galícia) • IV: 2
 Zalaszentgrót • III: A, IV: 27
 Zboró • III: A
 Ziltz (Szilézia) • IV: 1

Tárgymutató

adószedés • IV: 1, 5
 aguna (házassági akadály) • IV: 3, 4, 7, 10, 32, 35, 36
 állami hatóság • IV: 1, 8, 13, 22, 29, 30
 árenda • IV: 1, 27
 avoda zara (bálványimádás) • IV: 27
 bíraskodási autonómia • IV: 8, 29, 30
 borkereskedelem • IV: 27
 eljegyzés • IV: 17, 18
 eretnekség • IV: 2
 éruv (összekapcsolás) • IV: 16, 25
 földbirtokos • IV: 26, 28
 gabbaj (tiszttségviselő) • IV: 3
 gabbaj cedaka • IV: 3, 5
 gematria • IV: 2
 gezéra (rendelet) • IV: 1, 12, 18
 gyámság • IV: 30
 halica • IV: 3, 9, 11, 35
 hazzan (előimádkozó) • IV: 5
 herem (kiközösítés) • IV: 2
 írrok • IV: 10, 12
 jiddis • IV: 1, 3, 4, 5
 kaddis-mondás • IV: 3, 4
 kereskedelem • IV: 7, 27
 ketubba • IV: 8
 kitérés • IV: 32, 34, 35
 községi kontroll • IV: 8, 32, 34, 35
 községi pénzügyek • IV: 5, 10, 11

küldött / meghatalmazott (saliah) • IV: 10, 17, 18,
 20, 21, 24
 mikve • IV: 8, 14, 15, 33
 munkatilalom • IV: 14, 15, 25
 nidda (rituális tisztátalanság) • IV: 8
 nidduj • IV: 12
 nyelvhasználat • IV: 22, 23
 országos főrabbi • IV: 19
 parsza (hosszmérték) • IV: 31
 pénzfajták • aranypénz (zehuvim): IV: 5, 29;
 dukát: IV: 10; pruta: IV: 11; zibzener: IV: 4
 pészah • IV: 26
 pinkasz • IV: 5, 22, 29
 rabbinikus bíróság (bét din) • IV: 3, 9, 10, 11, 30
 ruházat • IV: 4, 7
 sabbatianizmus • IV: 2
 sábesz-goj • IV: 14, 15
 sógorházasság • IV: 3, 11, 35
 szakáll • IV: 4, 6
 szeszfőzés • IV: 26
 szombat • IV: 14, 15, 16, 25
 tallit • IV: 4
 türelmi adó • IV: 1
 utazás • IV: 31
 útlevel • IV: 3, 7
 válás • IV: 8, 9, 20
 vámszedő • IV: 7

A borító képei

A CÍMLAPON:

Ezekiel Landau portréja

František Šír (1804–1864) prágai lithográfus (*kamenopisec*) lithográfiája, Wolf Pascheles (1814–1857) prágai születésű neves ausztriai zsidó könyvkiadó és könyvkereskedő kiadásában (1830).

A Židovské Muzeum v Praze gyűjteményéből.

Az ábrázolás egy 1787-ben készült metszeten alapul, ez Landaut négy bírósági ülnökével együtt ábrázolta.

A Prágai Zsidó Múzeum szívességéből.

A portré alatt héber felirat:

נודע ביהודה ובישראל גדול שמו רבינו הגדול מו"ה יחזקאל סג"ל לנדא זצ"ל
רב בק"ק פראג

“Ismert Júdában és Izraelben nevének nagysága, nagy rabbink, mesterünk és tanítónk, Jehezkel Szezal Landa זצ"ל (szent emléke legyen áldott), Prága szent községének rabbija”

A HÁTSÓ BORÍTÓN:

Templomszolga kezében az imára hívó kopogatóval, nyugat-magyarországi zsidó viseletben (1808).

Vízfestmény, a Magyar Zsidó Múzeum gyűjteményéből (Ltsz.: 64.629).

A festményt a múzeum 1933-ban vásárolta, a kép egy korábbi (azonosítatlan) ábrázolás másolta.

A Magyar Zsidó Múzeum szívességéből (köszönet Toronyi Zsuzsannának).

A kép aláírása:

“Ein Jude so dem Sermone in die Kirche zusam Klopft, 1808”

Az MTA Judaisztikai Kutatóközpont kiadványai

www.hebraisztika.hu

MEGJELENT

HUNGARIA JUDAICA

Szerkeszti Komoróczy Géza

ISSN 0865-1345

1. Gazda Anikó, *Zsinagógák és zsidó községek Magyarországon. Térképek, rajzok, adatok.* ISBN 963 7450 11 4. 1991. 244 old., 69 térkép, 122 zsinagóga alaprajza, 90 egyéb építészeti rajz
2. Haraszi György, *Magyar zsidó levéltári repertórium, I: Hazai levéltárak zsidó vonatkozású anyagának áttekintése a kiadott levéltári segédletek alapján.* Két kötetben. ISBN 963 7450 76 9. 1993. 746 old.
3. Scheiber Sándor, *Magyar zsidó folyóiratok és hírlapok bibliográfiája, 1847–1992.* A szerző kézírata alapján sajtó alá rendezte Scheiberné Bernáth Livia és Barabás Györgyi, újabb anyaggal kiegészítette Barabás Györgyi. Előszó: Komoróczy Géza, "Magyar sajtó erdejében zsidó fák, facsoportok." ISBN 963 7450 77 7. 1993. 417 old., fénykép melléklet
4. Ines Müller, *A Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga: Otto Wagner fiatalkori főműve Budapesten.* Fordította Zwickl András. A Függelékben: Haraszi György, "A Rumbach utcai zsinagóga és hívei". ISBN 963 7450 78 5. 1993. Kötve, 119 old., 104 fekete-fehér fénykép, 4 színes képtábla
5. Szabolcsi Lajos, *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei. Emlékezések, dokumentumok.* Szabolcsi Miklós előszavával. ISBN 963 7450 84 X. 1993. 453 old., fénykép melléklet
6. *Magyarországi zsidó hitközségek, 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán.* Közzéteszi Schweitzer József. Az eredeti kérdőívek és dokumentumok alapján sajtó alá rendezte Frojimovics Kinga. I. Rész: Adattár. Függelékben: A magyarországi izr. hitközségek szervezete, 1868–1950. Két kötetben. ISBN 963 04 4023 7. 1994. 890 old.
7. Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai [Bányai] Viktória és Strbik Andrea, *A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem.* Szerkesztette Komoróczy Géza. Két kötetben. ISBN 963 4750 96 3. 794 old., 500 fekete-fehér fénykép, 56 oldal színes képmelléklet. – Második, javított kiadás: 1995. – Angolul: Kinga Frojimovics, Géza Komoróczy, Viktória Pusztai [Bányai] & Andrea Strbik, *Jewish Budapest: Monuments, Rites, History*, ed. by Géza Komoróczy (Budapest: Central European University Press, 1999). ISBN 963-9116-38-6 (Cloth), 963-9116-37-8 (Paperback). Pp. 597, with 553 black and white and 69 color photos

8. Jacob Katz, *Kifélé a gettóból. A zsidó emancipáció évszázada, 1770–1870*. Fordította Pap Mária. ISBN 963 04 5261 8. 1995. 237 old.
9. Moshe Carmilly-Weinberger, *A zsidóság története Erdélyben (1623–1944)*. ISBN 963 508 001 8. 1995. 390 old., 47 fénykép (“Erdélyi rabbik galériája”, 1–47), 3 térkép
10. Strbik Andrea, *Héber nyelvtanok Magyarországon. A Magyarországon kiadott, magyar szerzők által írt vagy magyar nyelvű héber nyelvtanok bibliográfiája (1635–1995)*. ISBN 963 508 012 3. 1999. 247 old.
11. *Péchi Simon kiadatlan rabbinikus írásai: Az Atyák mondásai – Pirqé ávot fordítása (1620/21)*. A marosvásárhelyi kéziratból kiadta, kísérő tanulmányokkal és magyarázatokkal ellátta Koltai Kornélia. ISBN 963 508 082 4. 1999. 171 old., 26 old. héber szöveggel
12. Shlomo J. Spitzer, *Die Rabbiner Ungarns, 1944. (Die orthodoxen Gemeinden) – Orthodox rabbik Magyarországon, 1944*. Unter Mitarbeit von Moshe A. Z. Künstlicher. Deutsch von Chaja Bathia Markovitsch. ISBN 963 508 059 X. 1999. 201 old.
13. Szabolcsi Bence, *Zsidó kultúra és zenetörténet. Tanulmányok*. Összeállította és sajtó alá rendezte Kroó György. Szöveggondozás és bibliográfia Wilhelm András. Előszó Kroó György és Szabolcsi Miklós. ISBN 963 508 083 2. 1999. 301 old.
14. Nathaniel Katzburg, *Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon* (Osiris Könyvtár: Történelem). ISBN 963 379 702 0. 1999. 244 old.
15. Cvi Moskovits, *Jesivák Magyarországon. Adalékok a zsidó hitközségek 1944. áprilisi összeírásának történeti értékeléséhez*. ISBN 963 508 088 3. 1999. 55 old.
16. Shlomo J. Spitzer – Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarországon és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003). A héber szövegeket fordította Strbik Andrea, a jiddis stb. szövegeket fordította Komoróczy Szonja Ráhel. ISBN 963 508 381 5. 977 old., 27 fametszet. A kötetstáblán: részletek a *Széfér Mordekhaj* budapesti kéziratának (1372/1373, OSzK Fol. Hebr. 1) könyvdíszreiből
17. Bányai Viktória, *Zsidó oktatásügy Magyarországon, 1780–1850* (Doktori mester-munkák / Hungaria Judaica) (Budapest: Gondolat, 2005). ISBN 963 9567 41 8. 287 old.
18. Jehuda Don, *A magyarországi zsidóság társadalom- és gazdaságtörténete a 19–20. században. Tanulmányok*. ISBN 963 508 515 X. 2006. 249 old.
19. Frojimovics Kinga, *Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon 1869-től napjainkig. Archontológia (Az anyahitközségek rendjében)*. A Függelékben: Kónya Judit, “A neológ (kongresszusi) rabbik irodalmi munkássága”. 2008. ISBN 963 508 517 6. 222 old. A kötetstáblán: a jánosházai Chevra kadisa-könyv miniatúrája
20. Barabás Györgyi, *Magyar zsidó levéltári repertórium, II: Zsidó hitközségek, egyletek, társaságok alapszabályai, 1705–2005*. 2007. ISBN 963 508 516 8. 856 old. A kötetstáblán: a jánosházai Chevra kadisa-könyv miniatúrája
21. Frojimovics Kinga, *Magyar zsidó levéltári repertórium, III: Magyarországi zsidó anyakönyvek, 1760-tól napjainkig (Hazai levéltárak és irattárak)*. 2007. ISBN 963 508 518 4. 692 old. A kötetstáblán: a jánosházai Chevra kadisa-könyv miniatúrája

22. Bányai Viktória, *Ezekiel Landau prágai rabbi (1713–1793) döntvényeiből: Magyarországi adatok*. A szövegek kiválasztásában és értelmezésében közreműködött Shlomo J. Spitzer (Héber kútforrások Magyarországra és a magyarországi zsidóság történetéhez. 18. század, I). 2008. ISBN 978-963-87162-1-7 (A jelen kötet)
23. Péchi Simon *kézírtos, kiadatlan Biblia-fordítása (1634)*. Kiadta, kísérő tanulmányokkal és magyarázatokkal ellátta Koltai Kornélia. 2008. ISBN 978-963-87162-2-4

MTA JUDAISZTIKAI KUTATÓCSOPORT / KUTATÓKÖZPONT
ÉRTESÍTŐ

Szerkeszti Komoróczy Géza
ISSN: 0239-1007

1. (1988. december). Ephraim E. Urbach, “Akadémiai kutatás és vallási tudomány”. MTA Judaisztikai Kutatócsoport: Program. Scheiber Sándor, “Tudományos feladataink” (24 old.). Bővített új lenyomat (E. E. Urbach fényképével): 1995
2. (1990. február). Éliás József, *Talán kulcs Raoul Wallenberg tragédiájának megértéséhez* (16 old.)
3. (1990. december). Telegdi Zsigmond, *A magyar nyelvtanítás kezdetei és a héber grammatika* (Bacher Vilmos Emlékelőadás, 1989) (24 old.). Új lenyomat: 1996
4. (1992. március). Frigyesi Judit, *Lebegő ritmus: A kelet-európai zsidóság különös zenei stílusa* (24 old.). Új lenyomat: 1995
5. (1992. április). Meir Ayali, *A kételkedő talmudista. Elisa ben Abuja a Paradicsomkertben* (24 old.). Új lenyomat: 1995
6. (1992. június). Vermes Géza, *A holt-tengeri tekercecsek: Negyven év után* (24 old.). Új lenyomat: 1995
7. (1992. december). Schweitzer József, *Szefárdok Magyarországon és Erdélyben* (Bacher Vilmos Emlékelőadás, 1992) (16 old.)
8. (1993. április). RASI. *Két életrajz*. Chaim Pearl, “Rasi élete. Legendák és valóság egy nagy tudós életrajzában” – Engel Tevan István, “Epizódok Rasi legendás életrajzából” (12 + 1 rajz) – Turán Tamás, “Rasi művei a régi zsidó tudományban” – Hajim Jozsef David Azulaj, “Rasi” (32 old.)
9. (1993. április). Jehuda Weinstock, *Családtörténetem: Látogatás Altendorfban* (16 old.)
10. (1995. május). Nathaniel Katzburg, *Zsidó hagyomány és modernizáció. Válaszok az európai modernizációra a 19. században (különös tekintettel a közép- és kelet-európai zsidóság helyzetére)* (36 old.)
11. (1995. június) = Anti-antiszemita füzetek, 1. Joseph Gabel, *Jobboldali és baloldali zsidóellenesség*. Vitairat. Fordította és az előszót írta Gáll Ernő (140 old.) ISBN 963-508-002-6
12. (1995. július). Nathaniel Katzburg, *A magyar-zsidó történetírás problémája. Miért nem volt magyar Dubnov, zsidó Szekfű?* Hozzászólások: Kovács András, Vörös Károly, Schweitzer József, Szabolcsi Miklós, Ladányi Andor, Schmelzer Hermann Imre, Hanák Péter; Nathaniel Katzburg válasza (20 old.)

13. (1995) = Ruzsisztikai könyvek, I. *Zsidók Oroszországban, 1909–1929. Cikkék, dokumentumok* (A Magyar Ruzsisztikai Intézet – MTA Judaisztikai Kutatócsoport közös kiadása) ISBN 963-7730-17-6 (199 old.)
14. (1996. február). Shlomo Spitzer, *A középkori zsidó történelemből: Askenázi zsidóság a keresztes háborúk előtt* (55 old.)
15. (1996. július). Pesthy Mónika, *Órigenés, az exegeta. Az egyházatya Biblia-magyarázata, különös tekintettel a Jeremiás-homiliákra. Origène comme exégète. Résumé.* ISBN 963-508-011-5 (164 old.)
16. (1997. október). Junger Ervin, *Bartók és a zsidó diaszpóra. Adatok Bartók Béla művészi és társadalmi kapcsolataihoz.* ISBN 963-508-0190 (283 old.)
17. (2006. június). *Moses Schreiber (a Hatam Szofér) négy responsuma.* Bíró Tamás, Komoróczy Szonja Ráhel, Kövér András és Visi Tamás fordításai. Szerkesztette Turán Tamás. ISBN 963-871620-7 (89 old.)

Bányai Viktória könyve egyetlen szerző, Ezekiel Landau (1713–1793) prágai rabbi *Noda bi-Jebuda* (szó szerint: „ismert Júdában”) című responsum-gyűjteményének magyar vonatkozású részeit dolgozza fel. Landau a 18. század második felének meghatározó rabbinikus tekintélye volt az askenázi zsidó világban. Hosszú prágai működése idején egyidejűleg Csehország főrabbija is volt, és ebben a minőségében a zsidók képviselője az osztrák kormányzat előtt. Véleményét Csehország határain túl is mérvadónak tekintették. Jesivájában százával tanultak zsidó ifjak a helyi és környező országokból: a következő generáció szellemi elitjének számos tagja. Egykori tanítványai – köztük jó néhány magyarországi rabbi – számára természetes volt, hogy továbbra is egykori tanárukhoz forduljanak kérdéseikkel. A *Noda bi-Jebuda* két kötete összesen 855 responsumot tartalmaz, ezeknek körülbelül nyolcada Magyarországról érkezett kérdésekre válaszol. A válaszok címzettjei között 33 magyarországi település (a 18. század utolsó harmadának legtöbb jelentős zsidó községe) és 47 Magyarországhoz kötődő személynév (rabbik, dajjanok, magántudósok) szerepel. A responsum-gyűjtemény igen fontos forrás a 18. század utolsó harmadának magyarországi zsidó történelméhez. Csak tőle, vagy még inkább: csak általa értesülhetünk egyes községek belső életének mozzanatairól, szerezhetünk tudomást néhány rabbiról.

3800 Ft

ISBN 978 963 87162 1 7

9 78 9638 716217